

Kommittédirektiv

Europarådets konvention om regionala språk och minoritetsspråk

Dir.
1995:84

Beslut vid regeringssammanträde den 18 maj 1995.

Sammanfattning av uppdraget

En kommitté tillkallas med uppdrag att utreda frågan om, och i så fall på vilket sätt, som Sverige bör ansluta sig till Europarådets konvention om regionala språk och minoritetsspråk.

Bakgrund

Konventionen om regionala språk och minoritetsspråk

Inom Europarådet har en konvention om regionala språk och minoritetsspråk utarbetats. Den 5 november 1992 öppnades konventionen för undertecknande i Strasbourg.

Konventionen, som är att anse som en kulturkonvention, är ägnad att skydda och utveckla "historiska" regionala språk och minoritetsspråk – i fortsättningen kallade minoritetsspråk. Konventionen innehåller inte bara bestämmelser som förbjuder diskriminering vad gäller användandet av sådana språk utan förusätter också aktivt stöd för att bevara och utveckla språken. Enligt konventionen skall parterna – så långt det är praktiskt möjligt – medge och/eller tillförsäkra att minoritetsspråk får användas i utbildning och medier samt i offentliga sammanhang, exempelvis vid domstolar och administrativa myndigheter.

Konventionen är ägnad att skydda och utveckla minoritetsspråk, inte språkliga minoriteter.

Åtaganden enligt konventionen

Varje stat åtar sig - enligt artikel 2.1 - att tillämpa föreskrifterna i artikel 7 (mål och principer) under avdelning II på samtliga minoritetsspråk som talas i landet och som motsvarar definitionen av minoritetsspråk i artikel 1 a. Enligt artikel 2.1 kan en stat reservera sig mot en eller flera av punkterna 2-5 i artikel 7. Några andra reservationer är inte möjliga.

I syfte att främja och utveckla användandet av minoritetsspråken i det offentliga livet skall varje stat - enligt artikel 2.2 - för varje minoritetsspråk dessutom åta sig att tillämpa minst 35 stycken eller punkter under avdelning III (artiklarna 8-14). Artiklarna under avdelning III preciserar staternas åtaganden inom vissa områden, t.ex. inom utbildning, kultur och media. Artiklarna innehåller också åtaganden vad gäller rätten att använda minoritetsspråk i kontakter med bl.a. domstolar och andra myndigheter. Varje stat bestämmer själv, med vissa begränsningar, vilka stycken eller punkter som den skall ansluta sig till.

Det är möjligt för en stat att erkänna att ett visst minoritetsspråk talas inom landets gränser men avstå från att åta sig att tillämpa bestämmelserna under avdelning III för språket i fråga. Skälen för att göra så måste dock stå i överensstämmelse med intentionerna, målsättningen och principerna i konventionen. I sådant fall gäller bara artikel 7 (avdelning II). I allmänhet fordras dock att en stat också åtar sig att tillämpa bestämmelserna i artiklarna 8-14 (avdelning III).

Undertecknande av konventionen

Sverige kan för närvarande inte tillämpa det stipulerade minimumantalet stycken eller punkter i konventionen. Det föreligger därför inte förutsättningar för att Sverige nu skall kunna ansluta sig till konventionen. Den dåvarande regeringen poängterade i skrivelse 1994/95:1 Finska språkets ställning i Sverige vikten av att ett slutligt ställningstagande till ett svenskt undertecknande av konventionen föregås av en noggrann prövning så att syftet, att

stärka regional- och minoritetsspråk, verkligen uppnås. Regeringen uttalade vidare sin avsikt att tillsätta en parlamentarisk beredning med uppgift att bedöma om, och i så fall på vilket sätt, Sverige bör ansluta sig till konventionen om regionala språk och minoritetsspråk. Oavsett slutsatserna i en sådan beredning kan konventionens innehåll och syfte enligt den nämnda skrivelsen ligga till grund för det fortsatta arbetet med att stärka såväl det finska som det samiska språkets ställning.

Med minoritetsspråk avses i konventionen om regionala språk och minoritetsspråk ett språk som traditionellt talats av den nationella befolkningen inom ett visst geografiskt område och som talas av en minoritet av befolkningen i landet. De som talar språket i fråga kan vara i majoritet i det geografiska området, men de behöver inte vara det för att konventionens bestämmelser skall vara tillämpliga. Minoritetsspråket skall vara ett annat språk än det officiella språket. Konventionen avser inte att skydda vare sig dialekter eller invandrarspråk.

Enligt artikel 7.5 skall konventionen i viss utsträckning också tillämpas på icke-territoriella språk. Med icke-territoriella språk avses – enligt artikel 1 c – språk som traditionellt talats i en stat, men som inte kan hänföras till ett visst geografiskt område. Exempel på icke-territoriella språk är bl.a. jiddish och zigeniska.

Hur många människor som måste tala ett minoritetsspråk eller hur stor andel av befolkningen i ett land som måste tala språket för att det skall anses som ett minoritetsspråk anges inte i konventionen. Varje stat bestämmer själv om ett språk talas av så pass många att det skall omfattas av konventionen. Varje stat bestämmer också för vilket geografiskt område eller vilka geografiska områden som konventionen skall gälla.

Uppdraget

Kommittén skall utreda frågan om, och i så fall på vilket sätt, som Sverige bör ansluta sig till hela eller delar av Europarådets konvention om regionala språk och minoritetsspråk.

Kommittén skall redovisa vilka språk som utgör minoritetsspråk i vårt land och vilka stycken eller punkter under avdelning III som Sverige kan anta för minoritetsspråken i fråga. Om kommittén finner att Sverige inte kan anta minst 35 stycken eller punkter för respektive språk, skall kommittén redovisa vilka

författningsändringar eller andra åtgärder som krävs för att Sverige skall kunna ansluta sig till konventionen liksom konsekvenserna av detta. Kommittén skall vidare redogöra för vilka kostnader som skulle uppstå vid en svensk anslutning till konventionen. Förslag till finansiering av kostnaderna bör tas fram, med utgångspunkt att offentliga sektorns totala utgifter ej bör öka.

Finner kommittén att Sverige inte kan eller bör ratificera konventionen skall kommittén redovisa hur konventionens innehåll och syfte ändå kan läggas till grund för arbetet med att stärka minoritetsspråkens ställning i Sverige.

I den tidigare nämnda skrivelsen till riksdagen framhölls att finska språket har en särställning i det svenska samhället. Frågan om att ge finska språket status som ett minoritetsspråk i Sverige har under senare år aktualiserats, bl.a. genom framställningar till regeringen om att Sverige bör underteckna Europarådets konvention om regionala språk och minoritetsspråk.

Kommittén skall utreda om en svensk anslutning till konventionen också kan omfatta det finska språket samt vilka ekonomiska konsekvenser en sådan åtgärd skulle medföra.

Redovisning av uppdraget

Kommittén skall ha slutfört sitt uppdrag före utgången av september 1996.

Övrigt

Kommittén skall beakta regeringens direktiv till samtliga kommittéer och särskilda utredare om att pröva regionalpolitiska konsekvenser (dir. 1992:50), om att pröva offentliga åtaganden (dir. 1994:23) och om att redovisa jämställdhetspolitiska konsekvenser (dir. 1994:124).

(Jordbruksdepartementet)

"Minoritetsspråkskonventionen"

Europeisk stadga om landsdels- eller
minoritetsspråk

European Charter for Regional or Minority
Languages

Strasbourg, 5.XI.1992

Preamble

The member States of the Council of Europe signatory hereto,

Considering that the aim of the Council of Europe is to achieve a greater unity between its members, particularly for the purpose of safeguarding and realising the ideals and principles which are their common heritage;

Considering that the protection of the historical regional or minority languages of Europe, some of which are in danger of eventual extinction, contributes to the maintenance and development of Europe's cultural wealth and traditions;

Considering that the right to use a regional or minority language in private and public life is an inalienable right conforming to the principles embodied in the United Nations International Covenant on Civil and Political Rights, and according to the spirit of the Council of Europe Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms;

Having regard to the work carried out within the CSCE and in particular to the Helsinki Final Act of 1975 and the document of the Copenhagen Meeting of 1990;

Inledning

Medlemsstaterna i Europarådet har undertecknat denna stadga,

som beaktar att Europarådets mål är att uppnå en ökad sammanhållning mellan dess medlemmar, särskilt för att värna om och förverkliga de ideal och principer som utgör deras gemensamma arv,

som anser att värnandet om historiska landsdels- och minoritetsspråk i Europa, av vilka somliga hotar att småningom utslocka, bidrar till att upprätthålla och utveckla Europas kulturella rikedom och traditioner,

som anser att rätten att använda landsdels- eller minoritetsspråk i det privata och offentliga livet är en omistlig rättighet som stämmer överens med principerna i Förenta nationernas internationella konvention om medborgerliga och politiska rättigheter och med andan i Europarådets konvention angående skydd för de mänskliga rättigheterna och grundläggande friheterna,

som beaktar det arbete som utförs av Konferensen om säkerhet och samarbete i Europa och särskilt slutakten från Helsingfors 1975 och dokumentet från Köpenhamnsmötet 1990,

Stressing the value of interculturalism and multilingualism and considering that the protection and encouragement of regional or minority languages should not be to the detriment of the official languages and the need to learn them;

Realising that the protection and promotion of regional or minority languages in the different countries and regions of Europe represent an important contribution to the building of a Europe based on the principles of democracy and cultural diversity within the framework of national sovereignty and territorial integrity;

Taking into consideration the specific conditions and historical traditions in the different regions of the European States,

Have agreed as follows:

Part I - General provisions

Article 1 - Definitions

For the purposes of this Charter:

- a "regional or minority languages" means languages that are:
- i traditionally used within a given territory of a State by nationals of that State who form a group numerically

som betonar värdet av mångkulturell miljö och flerspråkighet och anser att skydd och främjande av landsdels- eller minoritetsspråk inte skall gå ut över de officiella språken och behovet att lära dessa,

som är medveten om att skydd och främjande av landsdels- eller minoritetsspråk i olika länder och regioner i Europa utgör ett viktigt bidrag till uppbyggandet av ett Europa som vilar på demokratiska principer och kulturell mångfald inom ramen för nationell suveränitet och territoriell integritet,

som beaktar de särskilda förhållandena och historiska traditionerna i olika regioner av de europeiska staterna,

har kommit överens om följande:

Del I Allmänna bestämmelser

Artikel 1 Definitioner

I denna stadga avses med

- a) "landsdels- eller minoritetsspråk"
- i) språk som av hävd används i ett visst territorium inom en stat av medborgare i den staten, som utgör en grupp, som till antalet är

smaller than the rest of the State's population; and ii different from the official language(s) of that State; it does not include either dialects of the official language(s) of the State or the languages of migrants; b "territory in which the regional or minority language is used" means the geographical area in which the said language is the mode of expression of a number of people justifying the adoption of the various protective and promotional measures provided for in this Charter; c "non-territorial languages" means languages used by nationals of the State which differ from the language or languages used by the rest of the State's population but which, although traditionally used within the territory of the State, cannot be identified with a particular area thereof.	mindre än resten av befolkningen i den staten, och ii) som är annorlunda än det eller de officiella språken i den staten; det innefattar inte vare sig dialekter av det eller de officiella språken i staten, eller språk som talas av invandrare, b) "territorium där landsdels- eller minoritetsspråket används" det geografiska område inom vilket detta språk är uttrycksmedel för ett så stort antal personer att det motiverar de olika åtgärder för skydd och främjande som avses i denna stadga, c) "territoriellt obundna språk" språk som används av medborgare i en stat som avviker från det ena eller de språk som används av resten av befolkningen i den staten, men som, trots att de av hävd används inom den statens territorium, inte kan identifieras med en bestämd del av den.

Article 2 - Undertakings

- 1 Each Party undertakes to apply the provisions of Part II to all the regional or minority languages spoken within its territory and which comply with the definition in Article 1.

Artikel 2 Åtaganden

1. Varje part förbinder sig att tillämpa bestämmelserna i del II på alla landsdels- eller minoritetsspråk som talas inom dess territorium och som motsvarar definitionen i artikel 1.

2 In respect of each language specified at the time of ratification, acceptance or approval, in accordance with Article 3, each Party undertakes to apply a minimum of thirty-five paragraphs or sub-paragraphs chosen from among the provisions of Part III of the Charter, including at least three chosen from each of the Articles 8 and 12 and one from each of the Articles 9, 10, 11 and 13.

Article 3 - Practical arrangements

1 Each contracting State shall specify in its instrument of ratification, acceptance or approval, each regional or minority language, or official language which is less widely used on the whole or part of its territory, to which the paragraphs chosen in accordance with Article 2, paragraph 2, shall apply.

2 Any Party may, at any subsequent time, notify the Secretary General that it accepts the obligations arising out of the provisions of any other paragraph of the Charter not already specified in its instrument of ratification, acceptance or approval, or that it will apply paragraph 1 of the present article to other regional or minority languages, or to other official languages which are

2. Vad avser vart och ett av de språk som anges vid ratificeringen, godtagandet eller godkännandet i enlighet med artikel 3, förbinder sig parterna att tillämpa minst 35 punkter eller stycken utvalda bland bestämmelserna i del III i stadgan, däribland minst tre från vardera artikel 8 och 12 och en från vardera artikel 9, 10, 11 och 13.

Artikel 3 Praktiska åtgärder

1. Varje stat som undertecknar denna stadga skall i sitt ratifikations-, godtagande- eller godkännandeinstrument ange varje landsdels- eller minoritetsspråk, eller officiellt språk som används mindre allmänt inom hela eller en del av dess territorium och på vilket de enligt artikel 2 punkt 2 utvalda punkterna skall tillämpas.

2. En part får när som helst meddela generalsekreteraren att den åtar sig de förpliktelser som följer av bestämmelserna i varje annan punkt i stadgan som inte redan har angetts i dess ratifikations-, godtagande- eller godkännandeinstrument eller att den avser tillämpa punkt 1 i denna artikel på andra landsdels- eller minoritetsspråk eller på andra officiella språk som används mindre allmänt inom hela eller en del

less widely used on the whole or part of its territory.

- 3 The undertakings referred to in the foregoing paragraph shall be deemed to form an integral part of the ratification, acceptance or approval and will have the same effect as from their date of notification.

Article 4 - Existing regimes of protection

- 1 Nothing in this Charter shall be construed as limiting or derogating from any of the rights guaranteed by the European Convention on Human Rights.

- 2 The provisions of this Charter shall not affect any more favourable provisions concerning the status of regional or minority languages, or the legal regime of persons belonging to minorities which may exist in a Party or are provided for by relevant bilateral or multilateral international agreements.

Article 5 - Existing obligations

Nothing in this Charter may be interpreted as implying any right to engage in any activity or perform any action in contravention of the purposes of the Charter of the United Nations or other obligations under international law, including the

av dess territorium.

3. De åtaganden som avses i föregående punkt skall anses utgöra en integrerande del av ratificeringen, godtagandet eller godkännandet och skall ha samma verkan från den dag då meddelandet lämnades.

Artikel 4 Gällande skyddssystem

1. Ingenting i denna stadga skall tolkas som en inskränkning eller försämring av någon av de rättigheter som garanteras i den Europeiska konventionen om mänskliga rättigheter.

2. Bestämmelserna i denna stadga skall inte inverka på de gynnsammare bestämmelser om status för landsdels- eller minoritetsspråk eller det regelverk för personer som tillhör minoriteter som kan finnas i en part eller som tillgodoses av bestämmelser hänförliga till bilaterala eller multilaterala internationella överenskommelser.

Artikel 5 Gällande förpliktelser

Ingenting i denna stadga skall tolkas ha innebörden att berättiga till någon verksamhet eller några åtgärder som strider mot FN-stadgans syften eller andra folkrättsliga åtaganden, inbegripet principen om staters suveränitet och territoriella integritet.

principle of the sovereignty and territorial integrity of States.

Article 6 - Information

The Parties undertake to see to it that the authorities, organisations and persons concerned are informed of the rights and duties established by this Charter.

Artikel 6 Information

Parterna förbinder sig att tillse att berörda myndigheter, organisationer och personer informeras om rättigheter och skyldigheter enligt denna stadga.

Part II - Objectives and principles pursued in accordance with Article 2, paragraph 1

Del II Mål och principer enligt artikel 2 punkt 1

Article 7 - Objectives and principles

Artikel 7 Mål och principer

1 In respect of regional or minority languages, within the territories in which such languages are used and according to the situation of each language, the Parties shall base their policies, legislation and practice on the following objectives and principles:

1. I fråga om landsdels- eller minoritetsspråk inom de territorier där sådana språk används, och i enlighet med situationen för varje språk, skall parterna bygga sin politik, lagstiftning och praxis på följande mål och principer:

- a the recognition of the regional or minority languages as an expression of cultural wealth;
- b the respect of the geographical area of each regional or minority language in order to ensure that existing or new administrative divisions do not constitute an obstacle to the promotion of the regional or minority language in question;

- a) erkännande av landsdels- eller minoritetsspråk som uttryck för kulturell rikedom,
- b) respekt för det geografiska området för varje landsdels- eller minoritetsspråk för att trygga att gällande eller ny administrativ indelning inte utgör hinder mot främjande av ifrågavarande landsdels- eller minoritetsspråk,

c the need for resolute action to promote regional or minority languages in order to safeguard them;	c) behov av beslutsamma åtgärder för att främja landsdels- eller minoritetsspråk i syfte att skydda dem,
d the facilitation and/or encouragement of the use of regional or minority languages, in speech and writing, in public and private life;	d) underlättande och/eller uppmuntran av användning av landsdels- eller minoritetsspråk i tal och skrift i det offentliga och privata livet,
e the maintenance and development of links, in the fields covered by this Charter, between groups using a regional or minority language and other groups in the State employing a language used in identical or similar form, as well as the establishment of cultural relations with other groups in the State using different languages;	e) upprätthållande och utveckling av förbindelser inom de områden som omfattas av denna stadga mellan grupper som använder ett landsdels- eller minoritetsspråk och andra grupper i samma stat som använder ett språk som brukas i identiskt samma eller liknande form, samt upprättande av kulturella förbindelser med andra grupper i staten som använder andra språk,
f the provision of appropriate forms and means for the teaching and study of regional or minority languages at all appropriate stages;	f) tillhandahållande av lämpliga former och medel för undervisning i och studium av landsdels- eller minoritetsspråk på alla vederbörliga nivåer,
g the provision of facilities enabling non-speakers of a regional or minority language living in the area where it is used to learn it if they so desire;	g) tillhandahållande av möjligheter för dem som inte talar ett landsdels- eller minoritetsspråk som bor i det område där ifrågasvarande landsdels- eller minoritetsspråk används, att lära sig detta om de så önskar,
h the promotion of study and research on regional or minority languages at	h) I främjande av studium och forskning om landsdelseller minoritetsspråk vid universitet eller

universities or equivalent institutions;	motsvarande läroanstalter,
i the promotion of appropriate types of transnational exchanges, in the fields covered by this Charter, for regional or minority languages used in identical or similar form in two or more States.	i) främjande av transnationellt utbyte i lämpliga former inom de områden som omfattas av denna stadga för de landsdels- eller minoritetsspråk, som används i identiskt samma eller liknande form i två eller flera stater.
2 The Parties undertake to eliminate, if they have not yet done so, any unjustified distinction, exclusion, restriction or preference relating to the use of a regional or minority language and intended to discourage or endanger the maintenance or development of it. The adoption of special measures in favour of regional or minority languages aimed at promoting equality between the users of these languages and the rest of the population or which take due account of their specific conditions is not considered to be an act of discrimination against the users of more widely-used languages.	2. Parterna förbinder sig att, om så inte redan har skett, avskaffa alla oberättigade åtskillnader, undantag, restriktioner eller preferenser som gäller användning av ett landsdels- eller minoritetsspråk och som syftar till att motverka eller äventyra dess fortbestånd eller utveckling. Vidtagande av särskilda åtgärder till förmån för landsdels- eller minoritetsspråk som syftar till att främja likhet mellan användarna av dessa språk och resten av befolkningen, eller som tar behörig hänsyn till deras särskilda förhållanden, skall inte betraktas som diskriminering mot dem som brukar mera allmänt använda språk.
3 The Parties undertake to promote, by appropriate measures, mutual understanding between all the linguistic groups of the country and in particular the inclusion of respect,	3. Parterna förbinder sig att med lämpliga åtgärder främja ömsidig förståelse mellan alla språkliga grupper i landet och särskilt verka för att respekt, förståelse och tolerans med avseende på landsdels- eller minoritetsspråk

understanding and tolerance in relation to regional or minority languages among the objectives of education and training provided within their countries and encouragement of the mass media to pursue the same objective.

- 4 In determining their policy with regard to regional or minority languages, the Parties shall take into consideration the needs and wishes expressed by the groups which use such languages. They are encouraged to establish bodies, if necessary, for the purpose of advising the authorities on all matters pertaining to regional or minority languages.

- 5 The Parties undertake to apply, **mutatis mutandis**, the principles listed in paragraphs 1 to 4 above to non-territorial languages. However, as far as these languages are concerned, the nature and scope of the measures to be taken to give effect to this Charter shall be determined in a flexible manner, bearing in mind the needs and wishes, and respecting the **t r a d i t i o n s** and characteristics, of the groups which use the languages concerned.

inkluderas bland målen för olika slag av undervisning och utbildning i sina länder samt att uppmuntra massmedia att sträva mot samma mål.

4. Vid fastläggandes av sin politik i fråga om landsdels- eller minoritetsspråk skall parterna ta hänsyn till de behov och önskemål som uttrycks av de grupper som använder sådana språk. De uppmuntras att i mån av behov upprätta organ för att ge road till myndigheterna i alla frågor som sammanhänger med landsdels- eller minoritetsspråk.

5. Parterna förbinder sig att i vederbörliga delar tillämpa principerna i punkt 1 - 4 ovan på territoriellt obundna språk. I fråga om dessa språk skall emellertid arten och omfattningen av de åtgärder som skall vidtas för att verkställa denna stadga, som skall bestämmas på ett flexibelt sätt, med beaktande av behoven och önskemålen hos de grupper som använder ifrågavarande språk och med respekt för deras traditioner och egenart.

Part III - Measures to promote the use of regional or minority languages in public life in accordance with the undertakings entered into under Article 2, paragraph 2

Article 8 - Education

- 1 With regard to education, the Parties undertake, within the territory in which such languages are used, according to the situation of each of these languages, and without prejudice to the teaching of the official language(s) of the State:
 - a i to make available pre-school education in the relevant regional or minority languages; or
 - ii to make available a substantial part of pre-school education in the relevant regional or minority languages; or
 - iii to apply one of the measures provided for under i and ii above at least to those pupils whose families so request and whose number is considered sufficient; or
 - iv if the public authorities have no direct competence in the field of pre-school education, to favour and/or encourage the application of the measures referred to

Del III åtgärder för att främja användning av landsdels- eller minoritetsspråk i samhällslivet i enlighet med åtagandena i artikel 2 punkt 2

Artikel 8 Utbildning

1. Parterna förbinder sig till följande i fråga om utbildning inom det territorium där sådana språk används, i enlighet med situationen för vart och ett av dessa språk, och utan att försämra undervisningen i statens officiella språk:
 - a) i) att tillhandahålla förskoleundervisning på ifrågavarande landsdels- eller minoritetsspråk, eller
 - ii) att tillhandahålla en väsentlig del av förskoleundervisningen på ifrågavarande landsdels- eller minoritetsspråk, eller
 - iii) att tillämpa någon av de åtgärder som avses i i) och ii) ovan, åtminstone för de elever vars anhöriga så begär och vars antal bedöms vara tillräckligt, eller,
 - iv) om myndigheterna saknar direkt behörighet beträffande förskoleundervisning, att gynna och/eller uppmuntra tillämpning av de åtgärder som avses i i) iii) ovan,

under i to iii above;

b i to make available primary education in the relevant regional or minority languages; or

ii to make available a substantial part of primary education in the relevant regional or minority languages; or

iii to provide, within primary education, for the teaching of the relevant regional or minority languages as an integral part of the curriculum; or

iv to apply one of the measures provided for under i to iii above at least to those pupils whose families so request and whose number is considered sufficient;

c i to make available secondary education in the relevant regional or minority languages; or

ii to make available a substantial part of secondary education in the relevant regional or minority languages; or

b) i) att tillhandahålla undervisning i de lägre årskurserna i grundskolan på ifrågavarande landsdels- eller minoritetsspråk, eller

ii) att tillhandahålla en väsentlig del av undervisningen i de lägre årskurserna i grundskolan på ifrågavarande landsdels- eller minoritetsspråk, eller

iii) att tillse att i undervisningen i de lägre årskurserna i grundskolan som en integrerande del av läroplanen ingår undervisning i ifrågavarande landsdels- eller minoritetsspråk, eller

iv) att tillämpa någon av de åtgärder som avses i i) - iii) ovan, åtminstone för de elever vars anhöriga så begär och vars antal bedöms vara tillräckligt,

c) i) att tillhandahålla undervisning i de högre årskurserna i grundskolan och i gymnasieskolan på ifrågavarande landsdels- eller minoritetsspråk, eller

ii) att tillhandahålla en väsentlig del av undervisningen i de högre årskurserna i grundskolan och i gymnasieskolan på ifrågavarande landsdels- eller minoritetsspråk, eller

iii to provide, within secondary education, for the teaching of the relevant regional or minority languages as an integral part of the curriculum; or

iii) att tillse att i undervisningen i de högre årskurserna i grundskolan och i gymnasieskolan som en integrerande del av läroplanen ingår undervisning i ifrågavarande landsdels- eller minoritetsspråk, eller

iv to apply one of the measures provided for under i to iii above at least to those pupils who, or where appropriate whose families, so wish in a number considered sufficient;

iv) att tillämpa någon av de åtgärder som avses i i) - iii) ovan, åtminstone för de elever som så önskar, eller, i förekommande fall, för dem vars anhöriga så önskar och vars antal bedöms vara tillräckligt,

d i to make available technical and vocational education in the relevant regional or minority languages; or

d) i) att tillhandahålla teknisk utbildning och yrkesutbildning på ifrågavarande landsdels- eller minoritetsspråk, eller

ii to make available a substantial part of technical and vocational education in the relevant regional or minority languages; or

ii) att tillhandahålla en väsentlig del av den tekniska utbildningen och yrkesutbildningen på ifrågavarande landsdels- eller minoritetsspråk, eller

iii to provide, within technical and vocational education, for the teaching of the relevant regional or minority languages as an integral part of the curriculum; or

iii) att tillse att i den tekniska utbildningen och yrkesutbildningen som en integrerande del av läroplanen ingår undervisning i ifrågavarande landsdels- eller minoritetsspråk, eller

iv to apply one of the measures provided for under i to iii above at least to those pupils who, or where appropriate whose families, so wish in a number considered sufficient;

iv) att tillämpa någon av de åtgärder som avses i i) - iii) ovan, åtminstone för de elever som så önskar, eller, i förekommande fall, för dem vars anhöriga så önskar och vars antal bedöms vara tillräckligt,

e i to make available university and other higher education in regional or minority languages; or ii to provide facilities for the study of these languages as university and higher education subjects; or iii if, by reason of the role of the State in relation to higher education institutions, sub-paragraphs i and ii cannot be applied, to encourage and/or allow the provision of university or other forms of higher education in regional or minority languages or of facilities for the study of these languages as university or higher education subjects;	e) i) att tillhandahålla universitetsutbildning och annan högre utbildning på ifrågavarande landsdels- eller minoritetsspråk, eller
ii to provide facilities for the study of these languages as university and higher education subjects; or	ii) att tillhandahålla resurser för studium av dessa språk som ämnen i universitetsutbildningen och den högre utbildningen, eller
iii if, by reason of the role of the State in relation to higher education institutions, sub-paragraphs i and ii cannot be applied, to encourage and/or allow the provision of university or other forms of higher education in regional or minority languages or of facilities for the study of these languages as university or higher education subjects;	iii) att, om till följd av statens roll i förhållande till institutioner för högre utbildning, stycke i) och ii) ovan inte kan tillämpas, uppmuntra och/eller tillåta tillhandahållande av universitetsutbildning eller andra former av högre utbildning på landsdels- eller minoritetsspråk eller av resurser för studium av dessa språk som studieämnen vid universitet eller högre utbildningsanstalter,
f i to arrange for the provision of adult and continuing education courses which are taught mainly or wholly in the regional or minority languages; or	f) i) att tillse tillhandahållande av kurser för vuxen och vidareutbildning där undervisningen helt eller delvis sker på landsdels- eller minoritetsspråk, eller
ii to offer such languages as subjects of adult and continuing education; or	ii) att erbjuda dessa språk som ämnen inom vuxen- och vidareutbildningen, eller
iii if the public authorities have no direct competence in the field of adult education, to favour and/or encourage the offering of such languages as subjects of adult and continuing	iii) att, om de statliga myndigheterna saknar direkt behörighet i fråga om vuxenutbildningen, gynna och/eller uppmuntra att sådana språk erbjuds som ämnen inom vuxen- och vidareutbildning,

education;

g) to make arrangements to ensure the teaching of the history and the culture which is reflected by the regional or minority language; h) to provide the basic and further training of the teachers required to implement those of paragraphs a to g accepted by the Party; i) to set up a supervisory body or bodies responsible for monitoring the measures taken and progress achieved in establishing or developing the teaching of regional or minority languages and for drawing up periodic reports of their findings, which will be made public.	g) att vidta åtgärder för att tillgodose undervisning i historia och kultur som hänför sig till ifrågavarande landsdels- eller minoritetsspråk, h) att tillhandahålla grundutbildning och fortbildning av lärare som behövs för att genomföra de av punkterna a till g som har accepterats av en part, i) att inrätta ett eller flera övervakningsorgan för att följa vidtagna åtgärder och uppnådda framsteg i fråga om upprättande eller utveckling av undervisning i landsdels- eller minoritetsspråk, och för att periodiskt avge rapport om sina resultat, som skall offentliggöras.
-
2 With regard to education and in respect of territories other than those in which the regional or minority languages are traditionally used, the Parties undertake, if the number of users of a regional or minority language justifies it, to allow, encourage or provide teaching in or of the regional or minority language at all the appropriate stages of education.	2. I fråga om utbildning och avseende andra territorier än de där landsdels- eller minoritetsspråk av hävd används, förbinder sig parterna, om antalet användare av ett landsdels- eller minoritetsspråk motiverar det, att tillåta, uppmuntra eller tillhandahålla undervisning på eller i ifrågavarande landsdels- eller minoritetsspråk på alla vederbörliga utbildningsnivåer.

Article 9 - Judicial authorities

1 The Parties undertake, in respect of those judicial districts in which the number of residents using the regional or minority languages justifies the measures specified below, according to the situation of each of these languages and on condition that the use of the facilities afforded by the present paragraph is not considered by the judge to hamper the proper administration of justice:

a in criminal proceedings:

i to provide that the courts, at the request of one of the parties, shall conduct the proceedings in the regional or minority languages; and/or

ii to guarantee the accused the right to use his/her regional or minority language; and/or

iii to provide that requests and evidence, whether written or oral, shall not be considered inadmissible solely because they are formulated in a regional or minority language; and/or

iv to produce, on request, documents connected with legal proceedings in the rele-

Artikel 9 Rättsväsendet

1. Parterna förbinder sig till följande i de domsagor där antalet bosatta personer som använder sådana landsdels- eller minoritetsspråk som berättigar till de åtgärder som anges här nedan, i enlighet med situationen för vart och ett av dessa språk, och på villkor att utnyttjandet av de möjligheter som tillhandahålls enligt denna punkt av domstolen bedöms inte hindra en rättsenlig handläggning:

a) i brottmål:

i) att tillse att domstolarna, på begäran av någon av parterna, håller rättegången på landsdels- eller minoritetsspråk, och/eller

ii) att ge en anklagad rätt att använda sitt eget landsdels- eller minoritetsspråk, och/eller

iii) att tillse att inlagor och bevisning, i skriftlig eller muntlig form, inte skall avvisas endast av den anledningen att de är upprättade på ett landsdels- eller minoritetsspråk, och/eller

iv) att på begäran tillhandahålla handlingar hänförliga till ett rättsligt förfarande på ifrågavarande

vant regional or minority language, if necessary by the use of interpreters and translations involving no extra expense for the persons concerned;

b in civil proceedings:

i to provide that the courts, at the request of one of the parties, shall conduct the proceedings in the regional or minority languages; and/or

ii to allow, whenever a litigant has to appear in person before a court, that he or she may use his or her regional or minority language without thereby incurring additional expense; and/or

iii to allow documents and evidence to be produced in the regional or minority languages, if necessary by the use of interpreters and translations;

c in proceedings before courts concerning administrative matters:

i to provide that the courts, at the request of one of the parties, shall conduct the proceedings in the regional or minority languages; and/or

landsdels- eller minoritetsspråk, vid behov med hjälp av tolkar och översättningar, utan att detta medför någon extra kostnad för de berörda,

b) i tvistemål:

i) att tillse att domstolarna, på begäran av någon av parterna, håller rättegången på landsdels- eller minoritetsspråk, och/eller

ii) att när en part i en tvist måste inställa sig personligen i rätten, han eller hon får använda sitt eget landsdels- eller minoritetsspråk utan att detta medför extra kostnader, och/eller

iii) att tillåta att handlingar och bevisning läggs fram på ett landsdels- eller minoritetsspråk, om nödvändigt med hjälp av tolkar och översättningar;

c) i förvaltningsmål inför domstol,

i) att tillse att domstolarna på begäran av någon av parterna håller rättegången på landsdels- eller minoritetsspråk, och/eller

ii to allow, whenever a litigant has to appear in person before a court, that he or she may use his or her regional or minority language without thereby incurring additional expense; and/or iii to allow documents and evidence to be produced in the regional or minority languages, if necessary by the use of interpreters and translations; d to take steps to ensure that the application of subparagraphs i and iii of paragraphs b and c above and any necessary use of interpreters and translations does not involve extra expense for the persons concerned.	ii) att när en part måste inställa sig personligen i rätten, han eller hon får använda sitt eget landsdelseller minoritetsspråk utan att detta medför extra kostnader, och/eller iii) att tillåta att handlingar och bevisning läggs fram på ett landsdels- eller minoritetsspråk, om nödvändigt med anlitan­de av tolkar och översättningar; d) att vidta åtgärder för att tillse att tillämpningen av styckena i) och iii) i punkterna b och c ovan och allt behövligt bruk av tolkar och översättningar inte medför någon extra kostnad för de berörda personerna.

2 The Parties undertake:

- a not to deny the validity of legal documents drawn up within the State solely because they are drafted in a regional or minority language; or
- b not to deny the validity, as between the parties, of legal documents drawn up within the country solely because they are drafted in a regional or minority language, and to provide that they can be invoked against interested

2. Parterna förbinder sig

- a) att inte vägra att godkänna giltigheten av juridiska dokument som upprättats inom staten endast av den anledningen att de är avfattade på ett landsdels- eller minoritetsspråk, eller
- b) att inte vägra att godkänna giltigheten av juridiska dokument upprättade parterna emellan i landet endast av den anledningen att de är avfattade på ett landsdelseller minoritetsspråk, och tillåta att de åberopas gentemot berörda tredje personer som

third parties who are not users of these languages on condition that the contents of the document are made known to them by the person(s) who invoke(s) it; or

- c not to deny the validity, as between the parties, of legal documents drawn up within the country solely because they are drafted in a regional or minority language.

- 3 The Parties undertake to make available in the regional or minority languages the most important national statutory texts and those relating particularly to users of these languages, unless they are otherwise provided.

Article 10 - Administrative authorities and public services

- 1 Within the administrative districts of the State in which the number of residents who are users of regional or minority languages justifies the measures specified below and according to the situation of each language, the Parties undertake, as far as this is reasonably possible:

- a i to ensure that the administrative authorities use the

inte använder detta språk, under förutsättning att innehållet i handlingarna görs tillgängligt för dem av den eller de personer som åberopar dem, eller

- c) att inte vägra att godkänna giltigheten av juridiska dokument upprättade parterna emellan i landet endast av den anledningen att de är avfattade på ett landsdelseller minoritetsspråk.

- 3. Parterna förbinder sig att på landsdels- eller minoritetsspråken tillhandahålla de viktigaste lagtexterna och de texter som särskilt hänförs till de personer som använder dessa språk, såvida dessa inte tillhandahålls på annat sätt.

Artikel 10 Förvaltningsmyndigheter och samhällsservice

- 1. Inom de administrativa områden i en stat där antalet invånare som använder landsdels- eller minoritetsspråk motiverar de åtgärder som anges nedan, och i enlighet med situationen för varje språk, förbinder sig parterna i rimlig utsträckning

- a) i) att tillse att de administrativa myndigheterna använder

regional or minority languages; or	landsdels- eller minoritetsspråken, eller
ii to ensure that such of their officers as are in contact with the public use the regional or minority languages in their relations with persons applying to them in these languages; or	ii) att tillse att de statstjänstemän som är i kontakt med allmänheten använder landsdels- eller minoritetsspråken i sitt umgänge med personer som kontaktar dem på ett sådant språk, eller
iii to ensure that users of regional or minority languages may submit oral or written applications and receive a reply in these languages; or	iii) att tillse att personer som använder landsdels- eller minoritetsspråk får göra framställningar i muntlig eller skriftlig form och få svar på dessa språk, eller
iv to ensure that users of regional or minority languages may submit oral or written applications in these languages; or	iv) att tillse att personer som använder landsdelseller minoritetsspråk får göra framställningar i muntlig eller skriftlig form på dessa språk, eller
v to ensure that users of regional or minority languages may validly submit a document in these languages;	v) att tillse att handlingar som inges av personer som använder landsdels- eller minoritetsspråk och som är upprättade på dessa språk anses giltiga,
b to make available widely used administrative texts and forms for the population in the regional or minority languages or in bilingual versions;	b) att tillhandahålla ofta förekommande förvaltningstexter och formulär avsedda för befolkningen på landsdels- eller minoritetsspråken eller i tvåspråkig version,
c to allow the administrative authorities to draft documents in a regional or minority language.	c) att tillåta förvaltningsmyndigheterna att upprätta handlingar på ett landsdels- eller minoritetsspråk.

2	In respect of the local and regional authorities on whose territory the number of residents who are users of regional or minority languages is such as to justify the measures specified below, the Parties undertake to allow and/or encourage:	2.	I fråga om lokala och regionala myndigheter, inom vilkas territorier de invånare som använder landsdels- eller minoritetsspråk är tillräckligt många för att motivera de nedan angivna åtgärderna, förbinder sig parterna att tillåta och/eller uppmuntra
a	the use of regional or minority languages within the framework of the regional or local authority;	a)	användning av landsdels- eller minoritetsspråk inom den regionala eller lokala myndigheten,
b	the possibility for users of regional or minority languages to submit oral or written applications in these languages;	b)	möjlighet för användare av landsdels- eller minoritetsspråk att göra framställningar i muntlig eller skriftlig form på dessa språk,
c	the publication by regional authorities of their official documents also in the relevant regional or minority languages;	c)	att regionala myndigheter ger ut sina officiella dokument jämväl på ifrågavarande landsdels- eller minoritetsspråk,
d	the publication by local authorities of their official documents also in the relevant regional or minority languages;	d)	att lokala myndigheter ger ut sina officiella dokument jämväl på ifrågavarande landsdels- eller minoritetsspråk,
e	the use by regional authorities of regional or minority languages in debates in their assemblies, without excluding, however, the use of the official language(s) of the State;	e)	att regionala myndigheter i sina sammanträden använder landsdels- eller minoritetsspråk utan att för den skull det eller de i staten använda officiella språken utesluts,

f the use by local authorities of regional or minority languages in debates in their assemblies, without excluding, however, the use of the official language(s) of the State; g the use or adoption, if necessary in conjunction with the name in the official language(s), of traditional and correct forms of place-names in regional or minority languages.	f) att lokala myndigheter i sina sammanträden använder landsdels- eller minoritetsspråk utan att för den skull det eller de i staten använda officiella språken utesluts,
3 With regard to public services provided by the administrative authorities or other persons acting on their behalf, the Parties undertake, within the territory in which regional or minority languages are used, in accordance with the situation of each language and as far as this is reasonably possible:	g) att traditionella och korrekta former av Ortsnamn på landsdels- eller minoritetsspråk används eller införs, vid behov jämsides med namnen på det eller de officiella språken.
a to ensure that the regional or minority languages are used in the provision of the service; or b to allow users of regional or minority languages to submit a request and receive a reply in these languages; or c to allow users of regional or minority languages to submit a request in these	3. I fråga om samhällsservice från förvaltningsmyndigheterna eller av andra personer som handlar på deras uppdrag, förbinder sig parterna inom det territorium där landsdels- eller minoritetsspråk används, i enlighet med varje språks situation, och i rimlig utsträckning, a) att tillse att landsdels- eller minoritetsspråk används vid tillhandahållande av ifrågavarande tjänster, eller b) att tillåta användarna av landsdels- eller minoritetsspråk att göra framställningar och få svar på dessa språk, eller c) att tillåta användarna av landsdels- eller minoritetsspråk att göra framställningar på dessa

languages.

- 4 With a view to putting into effect those provisions of paragraphs 1, 2 and 3 accepted by them, the Parties undertake to take one or more of the following measures:

- a translation or interpretation as may be required;
- b recruitment and, where necessary, training of the officials and other public service employees required;
- c compliance as far as possible with requests from public service employees having a knowledge of a regional or minority language to be appointed in the territory in which that language is used.

- 5 The Parties undertake to allow the use or adoption of family names in the regional or minority languages, at the request of those concerned.

Article 11 - Media

- 1 The Parties undertake, for the users of the regional or minority languages within the territories in which those languages are spoken, according to the situation of each language, to the extent that the public authorities, directly or indirectly, are

språk.

4. Parterna förbinder sig att vidta en eller flera av följande åtgärder för att uppfylla de åtaganden i punkterna 1, 2 och 3 som de har antagit:

- a) tolkning eller översättning vid behov,
- b) anställning och vid behov utbildning av erforderligt antal tjänstemän och andra offentligt anställda,
- c) att i möjlig mån tillmötesgå begäran från statstjänsteman med kunskaper i ett landsdels- eller minoritetsspråk att bli förordnade i det territorium där det språket används.

5. Parterna förbinder sig att tillåta att släktnamn används eller antas på landsdels- eller minoritetsspråk på 0 begäran av de berörda.

Artikel 11 Massmedia

1. Parterna förbinder sig till följande för dem som använder landsdels- eller minoritetsspråk inom de territorier där dessa språk brukas, i enlighet med situationen för varje språk, i den utsträckning som de offentliga myndigheterna är direkt eller indirekt behöriga, har befogenhet eller inflytande

competent, have power or play a role in this field, and respecting the principle of the independence and autonomy of the media:	härvidlag och under respekterande av principen om massmedias oberoende och självständighet,
a to the extent that radio and television carry out a public service mission:	a) i den mån radio och TV står i det offentliga tjänsten:
i to ensure the creation of at least one radio station and one television channel in the regional or minority languages; or	i) att tillse att minst en radiostation och en TV-kanal inrättas på landsdels- eller minoritetsspråk, eller
ii to encourage and/or facilitate the creation of at least one radio station and one television channel in the regional or minority languages; or	ii) att uppmuntra och/eller underlätta inrättande av minst en radiostation och en TV-kanal på landsdels- eller minoritetsspråk, eller
iii to make adequate provision so that broadcasters offer programmes in the regional or minority languages;	iii) att vidta lämpliga åtgärder för att radiostationer och TV-kanaler skall tillhandahålla program på landsdels- eller minoritetsspråk,
b i to encourage and/or facilitate the creation of at least one radio station in the regional or minority languages; or	b) i) att uppmuntra och/eller underlätta inrättande av minst en radiostation på landsdels- eller minoritetsspråk, eller
ii to encourage and/or facilitate the broadcasting of radio programmes in the regional or minority languages on a regular basis;	ii) att uppmuntra och/eller underlätta regelbunden sändning av radioprogram på landsdels- eller minoritetsspråk,
c i to encourage and/or facilitate the creation of at	c) i) att uppmuntra och/eller underlätta inrättande av minst en

least one television channel in the regional or minority languages; or	TV-kanal på landsdels- eller minoritetsspråk, eller
ii to encourage and/or facilitate the broadcasting of television programmes in the regional or minority languages on a regular basis;	ii) att uppmuntra och/eller underlätta regelbunden sändning av TV-program på landsdels- eller minoritetsspråk,
d to encourage and/or facilitate the production and distribution of audio and audiovisual works in the regional or minority languages;	d) att uppmuntra och/eller underlätta produktion och distribution av radio- och TV-program på landsdels- eller minoritetsspråk,
e i to encourage and/or facilitate the creation and/or maintenance of at least one newspaper in the regional or minority languages; or	e) i) att uppmuntra och/eller underlätta att minst en tidning grundas och/eller upprätthålls på landsdels eller minoritetsspråk, eller
ii to encourage and/or facilitate the publication of newspaper articles in the regional or minority languages on a regular basis;	ii) att uppmuntra och/eller underlätta regelbunden publicering av tidningsartiklar på landsdels- eller minoritetsspråk,
f i to cover the additional costs of those media which use regional or minority languages, wherever the law provides for financial assistance in general for the media; or	f) i) att täcka extrakostnaderna för de massmedia som använder landsdels- eller minoritetsspråk, där enligt lag statligt stöd ges till massmedia, eller
ii to apply existing measures for financial assistance also to audiovisual productions in the regional or minority languages;	ii) att tillämpa gällande bestämmelser för finansiellt stöd även till TV-program på landsdels- eller minoritetsspråk,

g to support the training of journalists and other staff for media using regional or minority languages.

2 The Parties undertake to guarantee freedom of direct reception of radio and television broadcasts from neighbouring countries in a language used in identical or similar form to a regional or minority language, and not to oppose the retransmission of radio and television broadcasts from neighbouring countries in such a language. They further undertake to ensure that no restrictions will be placed on the freedom of expression and free circulation of information in the written press in a language used in identical or similar form to a regional or minority language. The exercise of the above-mentioned freedoms, since it carries with it duties and responsibilities, may be subject to such formalities, conditions, restrictions or penalties as are prescribed by law and are necessary in a democratic society, in the interests of national security, territorial integrity or public safety, for the prevention of disorder or crime, for the protection of health or morals, for the protection of the

g) att stödja utbildning av journalister och annan personal i massmedia som använder landsdels- eller minoritetsspråk.

2. Parterna förbinder sig att garantera friheten att från grannländer direkt ta emot radio- och TV-sändningar på språk som brukas i samma eller liknande form som ett landsdels- eller minoritetsspråk och att inte motsätta sig återutsändning av radio- och TV-sändningar från grannländer på ett sådant språk. De förbinder sig även att tillse att inga inskränkningar görs i fråga om yttrandefriheten och den fria informationsspridningen i den tryckta pressen på ett språk som brukas i samma eller liknande form som ett landsdels- eller minoritetsspråk. Eftersom utövandet av de ovannämnda friheterna innebär förpliktelser och ansvar, kan det underkastas sådana formaliteter, villkor, inskränkningar eller straff som lagen föreskriver och som är nödvändiga i ett demokratiskt samhälle, i den nationella säkerhetens, den territoriella integritetens och den allmänna säkerhetens intresse för att förebygga oordning och brott, skydda hälsa eller moral, skydda annans goda namn och rykte och rättigheter, förebygga avslöjande av uppgifter som har mottagits i förtroende, samt upprätthålla rättsväsendets auktoritet och opartiskhet.

reputation or rights of others, for preventing disclosure of information received in confidence, or for maintaining the authority and impartiality of the judiciary.

- 3 The Parties undertake to ensure that the interests of the users of regional or minority languages are represented or taken into account within such bodies as may be established in accordance with the law with responsibility for guaranteeing the freedom and pluralism of the media.

Article 12 - Cultural activities and facilities

- 1 With regard to cultural activities and facilities - especially libraries, video libraries, cultural centres, museums, archives, academies, theatres and cinemas, as well as literary work and film production, vernacular forms of cultural expression, festivals and the culture industries, including **inter alia** the use of new technologies - the Parties undertake, within the territory in which such languages are used and to the extent that the public authorities are competent, have power or play a role in this field:

3. Parterna förbinder sig att tillse att de personers intressen som använder landsdels- eller minoritetsspråk företräds eller beaktas i sådana organ som med stöd av lag kan komma att inrättas med ansvar att garantera frihet och pluralism för massmedia.

Artikel 12 Kulturell verksamhet och kulturella inrättningar

1. I fråga om kulturell verksamhet och kulturella inrättningar - särskilt bibliotek, videobibliotek, kulturcentra, muséer, arkiv, akademier, teatrar och biografer, ävensom litterära verk och filmproduktion, uttrycksformer för folklig kultur, festivaler och kulturell företagsamhet, innefattande bl.a. användning av ny teknologi - förbinder sig parterna till följande inom det territorium där sådana språk används och i den utsträckning som de offentliga myndigheterna är behöriga, har befogenhet eller inflytande:

a to encourage types of expression and initiative specific to regional or minority languages and foster the different means of access to works produced in these languages;	a) att uppmuntra uttrycksformer och initiativ som utmärker landsdels- eller minoritetsspråk och främja olika sätt att få tillgång till verk framställda på dessa språk,
b to foster the different means of access in other languages to works produced in regional or minority languages by aiding and developing translation, dubbing, post-synchronisation and subtitling activities;	b) att främja olika sätt att på andra språk få tillgång till verk framställda på ett landsdels- eller minoritetsspråk genom att stödja och utveckla översättning, dubbning, eftersynkronisering och framställning av undertexter,
c to foster access in regional or minority languages to works produced in other languages by aiding and developing translation, dubbing, post-synchronisation and subtitling activities;	c) att främja tillgång på landsdels- eller minoritetsspråk till verk framställda på andra språk genom att stödja och utveckla översättning, dubbning, eftersynkronisering och framställning av undertexter,
d to ensure that the bodies responsible for organising or supporting cultural activities of various kinds make appropriate allowance for incorporating the knowledge and use of regional or minority languages and cultures in the undertakings which they initiate or for which they provide backing;	d) att tillse att de organ som är ansvariga för att anordna eller stödja olika slags kulturell verksamhet avsätter tillräckliga medel för att inkludera kunskaper i och användning av landsdels- eller minoritetsspråk och deras kultur i produktioner som de initierar eller stöder,
e to promote measures to ensure that the bodies responsible for organising or supporting cultural activities have at their disposal staff who have a full command of	e) att främja åtgärder för att tillse att de organ som är ansvariga för att anordna eller stödja kulturell verksamhet förfogar över personal som helt behärskar ifrågavarande landsdels- eller

the regional or minority language concerned, as well as of the language(s) of the rest of the population;	minoritetsspråk liksom den övriga befolkningens språk,
f to encourage direct participation by representatives of the users of a given regional or minority language in providing facilities and planning cultural activities;	f) att uppmuntra direkt deltagande av företrädare för dem som använder ett visst landsdels- eller minoritetsspråk vid anskaffande av resurser för och planering av kulturell verksamhet,
g to encourage and/or facilitate the creation of a body or bodies responsible for collecting, keeping a copy of and presenting or publishing works produced in the regional or minority languages;	g) att uppmuntra och/eller underlätta upprättande av organ med uppgift att insamla samt förvara, presentera eller offentliggöra verk framställda på landsdels- eller minoritetsspråk,
h if necessary, to create and/or promote and finance translation and terminological research services, particularly with a view to maintaining and developing appropriate administrative, commercial, economic, social, technical or legal terminology in each regional or minority language.	h) att vid behov skapa och/eller främja och bekosta tjänster som avser översättning och terminologisk forskning, särskilt i syfte att bevara eller utveckla lämplig administrativ, kommersiell, ekonomisk, samhällelig, teknisk eller rättslig terminologi på vart och ett av landsdels- eller minoritetsspråken.
2 In respect of territories other than those in which the regional or minority languages are traditionally used, the Parties undertake, if the number of users of a regional or minority language justifies it, to allow, encourage and/or provide appropriate cultural ac-	2. I fråga om territorier där landsdels- eller minoritetsspråk inte används av hävd, förbinder sig parterna, om antalet användare av ett landsdels- eller minoritetsspråk motiverar detta, att tillåta, uppmuntra och/eller tillhandahålla lämplig kulturell verksamhet och kulturella inrättningar i enlighet med föregående

tivities and facilities in accordance with the preceding paragraph.

- 3 The Parties undertake to make appropriate provision, in pursuing their cultural policy abroad, for regional or minority languages and the cultures they reflect.

Article 13 - Economic and social life

- 1 With regard to economic and social activities, the Parties undertake, within the whole country:
 - a to eliminate from their legislation any provision prohibiting or limiting without justifiable reasons the use of regional or minority languages in documents relating to economic or social life, particularly contracts of employment, and in technical documents such as instructions for the use of products or installations;
 - b to prohibit the insertion in internal regulations of companies and private documents of any clauses excluding or restricting the use of regional or minority languages, at least between users of the same language;

punkt.

3. Parterna förbinder sig att ta vederbörlig hänsyn till landsdels- eller minoritetsspråk och den kultur dessa ger uttryck för när de sprider sin kultur utomlands.

Artikel 13 Ekonomiska och sociala förhållanden

1. I fråga om ekonomisk och social verksamhet förbinder sig parterna till följande med avseende på hela landet:
 - a) att från sina lagar ta bort varje bestämmelse som oberättigat förbjuder eller begränsar användning av landsdels- eller minoritetsspråk i handlingar som har avseende på ekonomiska och sociala förhållanden, särskilt i anställningskontrakt och i tekniska dokument som t.ex. bruksanvisningar för varor och utrustning,
 - b) att i företags interna regler och privata handlingar förbjuda införande av klausuler som utesluter eller inskränker användningen av landsdels- eller minoritetsspråk, åtminstone mellan personer som använder samma språk,

c to oppose practices designed to discourage the use of regional or minority languages in connection with economic or social activities; d to facilitate and/or encourage the use of regional or minority languages by means other than those specified in the above subparagraphs.	c) att motsätta sig praxis som syftar till att motverka användning av landsdels- eller minoritetsspråk i ekonomisk och social verksamhet, d) att underlätta och/eller uppmuntra användning av landsdels- eller minoritetsspråk med andra medel än vad som anges i föregående stycken.
2 With regard to economic and social activities, the Parties undertake, in so far as the public authorities are competent, within the territory in which the regional or minority languages are used, and as far as this is reasonably possible:	2. I fråga om ekonomisk och social verksamhet förbinder sig parterna i den utsträckning de offentliga myndigheterna är behöriga inom territorier där landsdels- eller minoritetsspråk används, och inom rimliga gränser, till följande:
a to include in their financial and banking regulations provisions which allow, by means of procedures compatible with commercial practice, the use of regional or minority languages in drawing up payment orders (cheques, drafts, etc.) or other financial documents, or, where appropriate, to ensure the implementation of such provisions; b in the economic and social sectors directly under their control (public sector), to organise activities to promote the use of regional or	a) att i sina regler för finans- och bankinstitut ta in bestämmelser som, genom förfaringsätt som är förenliga med god affärsmannased, medger användning av landsdels eller minoritetsspråk vid utfärdande av skuldebrev (checker, växlar, osv.), eller andra betalningsförbindelser, eller, när så är lämpligt, att tillse att sådana bestämmelser införs, b) i de ekonomiska och sociala sektorer som står under deras direkta kontroll (den offentliga sektorn) att vidta åtgärder för att främja användning av landsdels-

minority languages;

eller minoritetsspråk,

c to ensure that social care facilities such as hospitals, retirement homes and hostels offer the possibility of receiving and treating in their own language persons using a regional or minority language who are in need of care on grounds of ill-health, old age or for other reasons;

c) att tillse att i social omsorg vid institutioner såsom sjukhus, pensionärshem och vårdhem möjlighet erbjuds att på deras eget språk ta emot och behandla personer, som använder ett landsdels- eller minoritetsspråk, som är i behov av vård på grund av ohälsa, hög ålder eller av annan orsak,

d to ensure by appropriate means that safety instructions are also drawn up in regional or minority languages;

d) att på lämpligt sätt tillse att säkerhetsanvisningar även avfattas på landsdels- eller minoritetsspråk,

e to arrange for information provided by the competent public authorities concerning the rights of consumers to be made available in regional or minority languages.

e) att tillse att den information om konsumenters rättigheter som ges ut av de behöriga myndigheterna tillhandahålls på landsdels- eller minoritetsspråk.

Article 14 - Transfrontier exchanges

Artikel 14 Utbyte över gränserna

The Parties undertake:

Parterna förbinder sig

a to apply existing bilateral and multilateral agreements which bind them with the States in which the same language is used in identical or similar form, or if necessary to seek to conclude such agreements, in such a way as to foster contacts between the users

a) att tillämpa gällande bilaterala och multilaterala avtal som binder dem till stater där samma språk används i samma eller liknande form eller att, vid behov, söka ingå sådana avtal för att främja kontakter mellan dem som använder samma språk i de berörda staterna i fråga om kultur, utbildning, information, yrkesut-

of the same language in the States concerned in the fields of culture, education, information, vocational training and permanent education;

- b) for the benefit of regional or minority languages, to facilitate and/or promote co-operation across borders, in particular between regional or local authorities in whose territory the same language is used in identical or similar form.

Part IV - Application of the Charter

Article 15 - Periodical reports

- 1 The Parties shall present periodically to the Secretary General of the Council of Europe, in a form to be prescribed by the Committee of Ministers, a report on their policy pursued in accordance with Part II of this Charter and on the measures taken in application of those provisions of Part III which they have accepted. The first report shall be presented within the year following the entry into force of the Charter with respect to the Party concerned, the other reports at three-yearly intervals after the first report.

bildning och vidareutbildning,

- b) att underlätta och/eller främja samarbete över gränserna till förmån för landsdels- eller minoritetsspråk, särskilt mellan regionala och lokala myndigheter på vilkas territorium samma språk används i samma eller liknande form.

Del IV Tillämpning av stadgan

Artikel 15 Periodisk rapportering

1. Parterna skall periodiskt, i en form som skall bestämmas av ministerkommittén, till Europarådets generalsekreterare avge rapport om den politik de har följt i enlighet med del II av denna stadga och om de åtgärder som de har vidtagit för att tillämpa de bestämmelser i del III som de har antagit. Den första rapporten skall avges inom ett Oår efter stadgans ikraftträdande med avseende på den berörda parten. De följande rapporterna avges med tre års mellanrum efter den första rapporten.

2 The Parties shall make their reports public.

Article 16 - Examination of the reports

1 The reports presented to the Secretary General of the Council of Europe under Article 15 shall be examined by a committee of experts constituted in accordance with Article 17.

2 Bodies or associations legally established in a Party may draw the attention of the committee of experts to matters relating to the undertakings entered into by that Party under Part III of this Charter. After consulting the Party concerned, the committee of experts may take account of this information in the preparation of the report specified in paragraph 3 below. These bodies or associations can furthermore submit statements concerning the policy pursued by a Party in accordance with Part II.

3 On the basis of the reports specified in paragraph 1 and the information mentioned in paragraph 2, the committee of experts shall prepare a report for the Committee of Ministers. This report shall be accom-

2. Parterna skall offentliggöra sina rapporter.

Artikel 16 Granskning av rapporterna

1. De rapporter som avges till Europarådets generalsekreterare enligt artikel 15 skall granskas av en expertkommitté inrättad i enlighet med artikel 17.

2. organ eller sammanslutningar upprättade enligt lagen i en part får fästa expertkommitténs uppmärksamhet på frågor som hänför sig till de åtaganden som ifrågavarande part har gjort enligt del III i denna stadga. Efter samråd med den berörda parten får expertkommittén ta i beaktande dessa uppgifter när den sammanställer den rapport som avses i punkt 3 nedan. Dessa organ eller sammanslutningar får även avge yttranden om den politik som följs av en part i enlighet med del II.

3. På grundval av de rapporter som avses i punkt 1 och de uppgifter som avses i punkt 2 ovan skall expertkommittén sammanställa en rapport till ministerkommittén. Denna rapport skall åtföljas av de kommentarer som parterna har ombetts att göra och får

panied by the comments which the Parties have been requested to make and may be made public by the Committee of Ministers.

- 4 The report specified in paragraph 3 shall contain in particular the proposals of the committee of experts to the Committee of Ministers for the preparation of such recommendations of the latter body to one or more of the Parties as may be required.
- 5 The Secretary General of the Council of Europe shall make a two-yearly detailed report to the Parliamentary Assembly on the application of the Charter.

Article 17 - Committee of experts

- 1 The committee of experts shall be composed of one member per Party, appointed by the Committee of Ministers from a list of individuals of the highest integrity and recognised competence in the matters dealt with in the Charter, who shall be nominated by the Party concerned.
- 2 Members of the committee shall be appointed for a period of six years and shall be eligible for reappointment.

offentliggöras av ministerkommittén.

4. Den rapport som avses i punkt 3 skall särskilt innehålla expertkommitténs förslag till ministerkommittén för beredning av dennas eventuella rekommendationer till en eller flera av parterna.

5. Europarådets generalsekreterare skall vartannat Oår avge en detaljerad rapport till parlamentarikersamlingen om tillämpningen av stadgan.

Artikel 17 Expertkommittén

1. Expertkommittén skall bestå av en medlem från varje part som förordnas av ministerkommittén från en av den berörda parten upprättad lista över personer med högsta integritet och erkänd sakkunskap i de frågor som stadgan avser.
2. Medlemmarna av kommittén skall utses för en tid av sex år och skall kunna omväljas. En medlem som inte kan fullgöra en

A member who is unable to complete a term of office shall be replaced in accordance with the procedure laid down in paragraph 1, and the replacing member shall complete his predecessor's term of office.

- 3 The committee of experts shall adopt rules of procedure. Its secretarial services shall be provided by the Secretary General of the Council of Europe.

mandatperiod, skall ersättas i enlighet med förfarandet i punkt i och ersättaren skall fullgöra sin företrädares mandatperiod.

3. Expertkommittén skall anta sin arbetsordning. Sekretariatsfunktionen skall tillgodoses av Europarådets generalsekreterare.

Part V - Final provisions

Article 18

This Charter shall be open for signature by the member States of the Council of Europe. It is subject to ratification, acceptance or approval. Instruments of ratification, acceptance or approval shall be deposited with the Secretary General of the Council of Europe.

Article 19

- 1 This Charter shall enter into force on the first day of the month following the expiration of a period of three months after the date on which five member States of the Council of Europe have expressed their consent to be bound by the Charter in ac-

Del V Slutbestämmelser

Artikel 18

Denna stadga skall vara öppen för undertecknande av Europarådets medlemsstater. Den skall ratificeras, godtas eller godkännas. Ratifikations-, godtagande eller godkännandeinstrument skall deponeras hos Europarådets generalsekreterare.

Artikel 19

1. Denna stadga skall träda i kraft den första dagen i den månad som följer efter utgången av en tid på tre månader räknat från dagen då fem medlemsstater i Europarådet har uttryckt sitt samtycke till att vara bundna av stadgan i enlighet med bestämmelserna i artikel 18.

cordance with the provisions of Article 18.

- 2 In respect of any member State which subsequently expresses its consent to be bound by it, the Charter shall enter into force on the first day of the month following the expiration of a period of three months after the date of the deposit of the instrument of ratification, acceptance or approval.

Article 20

- 1 After the entry into force of this Charter, the Committee of Ministers of the Council of Europe may invite any State not a member of the Council of Europe to accede to this Charter.
- 2 In respect of any acceding State, the Charter shall enter into force on the first day of the month following the expiration of a period of three months after the date of deposit of the instrument of accession with the Secretary General of the Council of Europe.

Article 21

- 1 Any State may, at the time of signature or when depositing its instrument of ratification, acceptance, approval or accession, make

2. För en medlemsstat som senare uttrycker sitt samtycke till att bli bunden av stadgan, skall den träda i kraft den första dagen i den månad som följer efter utgången av en tid på tre månader efter dagen för deponering av ratifikations-, godtagande- eller godkännandeinstrumentet.

Artikel 20

1. Sedan denna stadga har trätt i kraft får Europarådets ministerkommitté inbjuda stater som inte är medlemmar av Europarådet att ansluta sig till den.

2. För varje stat som ansluter sig skall stadgan träda i kraft den första dagen i den månad som följer efter utgången av en tid av tre månader efter dagen för deponering av anslutningsinstrumentet hos Europarådets generalsekreterare.

Artikel 21

1. En stat får när den undertecknar stadgan eller deponerar sitt ratifikations-, godtagande-, godkännande- eller anslutningsinstrument avge en eller flera

one or more reservations to paragraphs 2 to 5 of Article 7 of this Charter. No other reservation may be made.

- 2 Any Contracting State which has made a reservation under the preceding paragraph may wholly or partly withdraw it by means of a notification addressed to the Secretary General of the Council of Europe. The withdrawal shall take effect on the date of receipt of such notification by the Secretary General.

Article 22

- 1 Any Party may at any time denounce this Charter by means of a notification addressed to the Secretary General of the Council of Europe.
- 2 Such denunciation shall become effective on the first day of the month following the expiration of a period of six months after the date of receipt of the notification by the Secretary General.

Article 23

The Secretary General of the Council of Europe shall notify the member States of the Council and any State which has acceded to this Charter of:

reservationer till punkterna 2 - 5 i artikel 7 i stadgan. Inga andra reservationer får göras.

2. En fördragsslutande stat som har gjort en reservation enligt föregående punkt får helt eller delvis återta denna genom ett meddelande till Europarådets generalsekreterare. Återtagandet skall träda i kraft den dag då generalsekreteraren mottar ett sådant meddelande.

Artikel 22

1. En part får när som helst säga upp denna stadga genom ett meddelande till Europarådets generalsekreterare.
2. Uppsägningen skall träda i kraft den första dagen i den månad som följer efter utgången av en tid av sex månader efter den dag då generalsekreteraren mottog meddelandet.

Artikel 23

Europarådets generalsekreterare skall meddela rådets medlemsstater och alla andra stater som har anslutit sig till denna stadga om

a any signature;	a) varje undertecknande,
b the deposit of any instrument of ratification, acceptance, approval or accession;	b) deponering av varje ratifikations-, godtagande-, godkännande- eller anslutningsinstrument,
c any date of entry into force of this Charter in accordance with Articles 19 and 20;	c) varje datum för denna stadgas ikraftträdande enligt artikel 19 och 20,
d any notification received in application of the provisions of Article 3, paragraph 2;	d) varje meddelande som mottas om tillämpning av bestämmelserna i artikel 3 punkt 2, samt
e any other act, notification or communication relating to this Charter.	e) varje annan rättsakt, notifikation eller meddelande som rör denna stadga.

In witness whereof the undersigned, being duly authorised thereto, have signed this Charter.

Till bekräftelse härpå har undertecknade, därtill vederbörligen bemyndigade, undertecknat denna stadga.

Done at Strasbourg, this 5th day of November 1992, in English and French, both texts being equally authentic, in a single copy which shall be deposited in the archives of the Council of Europe. The Secretary General of the Council of Europe shall transmit certified copies to each member State of the Council of Europe and to any State invited to accede to this Charter.

Upprättad i Strasbourg den 5 november 1992 på engelska och franska språken, vilka båda texter är lika giltiga, i ett enda exemplar som skall deponeras i Europarådets arkiv. Europarådets generalsekreterare skall överlämna bestyrkta avskrifter till varje medlemsstat i Europarådet och till varje annan stat som har inbjudits att ansluta sig till denna stadga.

(underskrifter)

Bekräftad avskrift av det enda originaldokumentet på engelska och franska språken, vilket har deponerats i Europarådets arkiv.

Strasbourg den 7 december 1992.

Direktören för rättärenden i Euro-
parådet,

u. Erik Harremoes

Diskussion av begreppen språk och dialekt - med resonemang om meänkielis status som eget språk

Kenneth Hyltenstam

Inledning

Föreliggande rapport redovisar ett uppdrag för Minoritetsspråkskommittén att utreda skillnaderna mellan begreppen språk och dialekt med beaktande av finska varieteter som talas i Sverige, främst *meänkieli*, eller med en annan beteckning, *tornedalsfinska*.¹ Rapportens allmänna diskussion om språk och dialekt presenteras på sidorna 1-12. På sidorna 13-23 förs mot denna bakgrund ett resonemang om meänkielis status som eget språk. Övriga finska varieteter behandlas mycket kortfattat på s 13.

Språk och dialekt

Det finns ingen säker kunskap om hur länge mänskligt språk har existerat. Aktuella gissningar varierar kraftigt - mellan 40.000 och 2 miljoner år (Jansson, 1995: 160)². Så sent som på 1930-talet framfördes teorier som gick ut på att mänskliga språk funnits bara 5-6.000 år, "inom parentes en helt orimlig tanke" (Malmberg, 1964: 176). De äldsta skelettfynden av homo sapiens är ca 120.000 år gamla. Det är inte klart om ännu äldre människoarter hade språk liknande vårt, eller ens om arten homo sapiens för så länge sen använde språk som i princip var likvärdiga med dem som existerar idag.

¹ Båda termerna, *meänkieli* och *tornedalsfinska*, används i denna rapport. Tornedalsfinska används särskilt om förhållanden som gällde innan termen meänkieli (vårt språk), talarnas eget namn på varieteten, kom i allmänt bruk. Diskussionen om terminologin kommer att nyanseras längre fram (s 13).

² Denna och många andra referenser i rapporten är till signerade artiklar i *Nationalencyklopedin*. Anledningen till att jag i stor utsträckning valt att hänvisa till dessa är att de i allmänhet innehåller de mest aktuella uppgifterna på sina områden, men framför allt att de också innehåller vidare referenser för den som vill fördjupa sig något ytterligare på givna punkter.

När vi talar om vad som menas med ett *språk*, kan det vara lämpligt att ha de stora tidsperspektiven i åtanke. Mänskliga språk har existerat under årtusendena helt oberörda av modernare påfund som skrift och standard-språk; detta gäller för de flesta språken också i dagens värld. Ändå är det ofta så att endast språk som regelmässigt skrivs, dvs som har skriftspråk, i den nu aktuella västliga världsbilden uppfattas som "riktiga" språk. Skriftspråk har funnits i minst 5.000 år enligt vad vi har bevis för, men troligtvis i upp till 7.000 år (Allén, 1995: 568). Det är emellertid bara under de senaste drygt hundra åren som läskunnigheten haft en mer allmän utbredning - och då talar vi om den rika delen av världen. Det är alltså självklart att existensen av standardspråk och skrivna normer inte är avgörande för om en språkform ska kallas för ett språk eller ej. Språk är i grunden talade kommunikationsmedel och tankeinstrument. De kan ha eller sakna skriftspråk.

Mänskliga språk är ofantligt flexibla. De anpassar sig till den verklighet de används i på ett smidigt sätt, inte minst i ordförrådet. Om någon grupp människor har anledning att regelbundet tala om sju eller fler olika sorters snö, som till exempel samerna har, så finner de på olika benämningar, olika ord för dessa företeelser. Språk förändras ständigt, inte bara i ordförrådet utan också i grammatisk form och uttal. Det betyder att alla språk talas i olika former. Komplexiteten i den språkliga mångfalden och den språkliga variationen är imponerande.

För att ge namn åt åtminstone en del av denna komplexitet används ofta distinktionen mellan *språk* och *dialekt*. Som vi strax ska se används också en del andra termer för att beteckna delar av komplexiteten; just nu lämnar vi dessa åt sidan.

Få människor tänker på att termerna språk och dialekt skulle vara problematiska. De flesta för att inte säga alla svenskar är överens om att svenska, finska, danska, engelska, franska, thailändska och swahili är språk. Likaså är man överens om att gotländska, dalmål, skånska, göteborgska, bornholmska, bergensiska, andalusiska och bayerska är dialekter - av svenska, danska, norska, spanska resp tyska. Så långt är det enkelt. Det är enkelt så länge vi talar om förhållanden som är välkända för oss. Vi har vant oss vid att kalla norska och svenska för två olika språk, medan vi kallar skånska och dalmål för två olika dialekter. Problemet är att detta är konventioner för hur vi ser på verkligheten; skillnaden mellan språk och dialekter är inte något som föreligger i verkligheten. Att det förhåller sig så blir vi snabbt varse om vi ställer oss frågan *varför* vi kallar svenska och norska olika språk men skånska och dalmål för dialekter. Är norska och svenska mer *olika* varandra än skånska och dalmål, så att vi därför, alltså pga storleken på skillnaden, kallar det första paret för språk och det andra för dialekter? Har en svensktalande person och en person som talar norska svårare för att förstå varandra än vad personer som talar

skånska och dalmål har, så att vi måste kalla svenska och norska för språk och skånska och dalmål för dialekter? Dvs är graden av ömsesidig förståelighet avgörande? Eller är norska och svenska olika språk pga att de föreligger i olika standardiserade former med olika skriftspråk? Beror det på det faktum att norska och svenska talas i olika länder att de är olika språk? Och är det då så att det förhållandet att skånska och dalmål båda talas i ett och samma land gör dessa varieteter till dialekter?

Även om det, som vi ska se längre fram, ligger en hel del i de antaganden som ligger bakom frågorna, är det lätt att ge exempel på att termerna språk och dialekt används på olika sätt i olika sammanhang. Detta gör att det är svårt att finna entydiga definitioner på vad som avses med termerna. Ta de två språkrelaterade kriterierna ovan, dvs storleken på skillnaderna mellan två varieteter och ömsesidig förståelighet. Ett aktuellt exempel utgörs av kroatiskan och serbiskan. De två varieteterna är ömsesidigt förståeliga och de språkstrukturella skillnaderna är tämligen små - i f d Jugoslavien var de sammanförda till ett språk, serbokroatiska. Ändå kallas de idag olika språk. Motsatsen gäller för den kinesiska språksituationen där språkliga varieteter anses vara dialekter av samma språk, trots att de är strukturellt mycket olika varandra och t o m helt och hållet obegripliga sinsemellan. En person från Peking och en från Shanghai kan inte kommunicera med och förstå varandra när de använder sin respektive varietet av kinesiska. Trots det anser man i Kina att de talar dialekter av samma språk.

En av orsakerna till att man kallar dessa varieteter av kinesiska för dialekter och inte språk är att de talas i samma land. Motsatsen, att två varieteter talas i *olika* länder gör dem dock inte alltid till olika språk. Ett språk, tyska, talas i både Tyskland och Österrike, även om det förstås finns typiska skillnader t ex i uttalet. Om man invänder att de varieteter av tyska som talas i Tyskland och Österrike dock är så lika varandra att det skulle vara orimligt att anse dem vara olika språk, ja då använder man ett kriterium som vi redan avvisat i det jugoslaviska fallet, nämligen att det är storleken på skillnaderna som är avgörande. Ett annat exempel är arabiska som är officiellt språk i många länder, t ex Marocko, Algeriet, Sudan, Egypten, Irak och Syrien. De former av arabiska som talas i t ex Nordafrika och på arabiska halvön skiljer sig mycket från varandra språkstrukturellt och är inte ömsesidigt begripliga. Här har vi alltså ett exempel där varieteter talas i olika länder, är starkt skilda från varandra, och ändå kallas de inte olika språk utan dialekter.

Både det kinesiska och det arabiska fallet förklaras av att de olika varieteterna skrivs med samma skriftspråk, man använder alltså samma standard för skriften; detta är det främsta skälet till att man kallar dem för dialekter av kinesiska resp arabiska. Men även detta kriterium har undantag. Nordsamiska och sydsamiska har olika skriftspråk. De är

dessutom stukturellt starkt skilda från varandra och inte ömsesidigt begripliga. Ändå kallas nord- och sydsamiska oftast för dialekter av samiska, inte olika språk.

Exemplen visar att man i olika socio-politiska sammanhang lagt olika innebörder i termerna språk och dialekt. Språk och dialekt är relativa termer, vars användning bygger både på rent språkliga och på politiska-samhälleliga förhållanden. Inför frågan om språkvarietet *x* är ett språk eller en dialekt tvingas vi alltså redan här inledningsvis med Haugen (1966/72: 97) ta till det nedslående konstaterandet att "det ligger i termerna själva att inget svar kan ges. De innebär en enkel dikotomi i en situation som är nästan oändligt komplex". Detta gäller lika mycket det fall som vi här har för ögonen: "Frågan om huruvida norrbottensfinskan ('tornedalsfinskan') är ett eget språk vid sidan av 'finlandsfinska' eller om det bara är en finsk dialekt bland andra finska dialekter, kan således inte avgöras med lingvistiska (språkvetenskapliga) kriterier. Det problemet är en språkpolitisk fråga, som avgörs genom ett språkpolitiskt beslut och inte med en språkvetenskaplig undersökning." (Hansegård, 1988: 309). Man kan alltså inte bilda sig en uppfattning om karaktären hos en viss språklig varietet beroende på vilken term som används. Det är nödvändigt att för varje fall som man önskar diskutera beskriva just detta falls komplexitet. För att göra det behövs en systematisk utredning av vad som i olika sammanhang kan menas med termerna språk och dialekt. I det följande förs ett resonemang om dessa frågor, i vilket vi bl a vänder tillbaka till några av de exempel som använts i problematiserande syfte här i inledningen.

För att undvika missförstånd ska det tilläggas att termen *språkvetenskaplig* inte är entydig. När Hansegård i citatet ovan talar om språkvetenskapliga kriterier menar han förhållanden som har att göra med språkets struktur (ordförråd, fonologi, morfologi och syntax) eller med den tekniska sidan av kommunikationsprocessen (språklig produktion och perception). Termen språkvetenskaplig används här alltså i en mycket snäv betydelse. Detta betyder inte att språkvetenskapen, eller med ett annat ord lingvistik, begränsar sitt intresse till dessa delar av språket. Lingvistik är en vid disciplin som arbetar med alla slags frågeställningar, t ex sociala, politiska, psykologiska, neurologiska och biologiska, i vilka språket spelar en roll. En central språkvetenskaplig uppgift är således att *beskriva* språkets roll i samhället, bl a språkpolitiska förhållanden. Detta ingår i den gren av språkvetenskapen som kallas för sociolingvistik. Föreliggande rapport faller klart inom sociolingvistikens område.

Språklig varietet

Begreppet *språklig varietet* har använts upprepade gånger i inledningen ovan. Anledningen till detta är att en term behövs för att tala om olika språkformer utan att ta ställning till om de är språk eller dialekter eller vilken de status de har (jfr Hudson, 1980). Språklig varietet är alltså en överordnad eller mer generell term än termerna språk och dialekt. Det finns också språkliga varieteter som varken brukar kallas för språk eller dialekt, t ex *sociolekter*, dvs språkformer som används av olika sociala grupper, *idiolekter*, som innebär enskilda individers specifika sätt att använda sitt språk, *gruppspråk*, t ex ungdomsspråk, yrkesspråk etc samt *register*, som innefattar individers sätt att variera sitt språk i förhållande till den situation som språket används i (t ex mer eller mindre formellt språk). Termen språklig varietet har alltså en vidare innebörd än den som täcker språk och dialekt. Denna del av komplexiteten lämnar vi dock utanför den vidare genomgången.

*Användningar av termen dialekt*Den historiska bakgrunden

Termen dialekt används ofta om språkliga varieteter som saknar skriftspråk. Med tanke på det kan det förefalla förvånande att termen dialekt först användes om just skrivet språk, nämligen om de olika regionala skriftspråksformer som antikens grekiska förekommer i. Dessa dialekter blev också överregionalt förknippade med vissa litterära genrer, så att epik skrevs på joniska, körlyrik på doriska och prosa på joniska eller attiska, den dialekt som så småningom låg till grund för klassisk grekiska som under Alexander den Stores tid spreds i en enhetlig form, koiné, över den grekiska världen (Haugen 1966/72: 99; Blomqvist & Sabatakakis, 1992:39).

Den franska användningen av termen dialekt hänför sig på samma sätt till de skrivna regionala varieteter av franska som förekom under medeltiden. Dessa skriftspråksformer ersattes så småningom av den skrivna normen för den talade varietet som användes omkring Paris, *francien*. Redan på 1500-talet fick denna centrala form av franska status av officiellt standardspråk (1539) (Jonasson, 1991: 633). Övriga varieteters skriftspråk försvann, de förlorade i prestige och degraderades från att ha kallats dialekter till att kallas *patois*, landsmål. I franskan lever denna skillnad kvar mellan dialekt (*dialecte*, en regional varietet av ett språk som är bärare av litterär kultur) och landsmål (*patois*, en språknorm som inte används för litterära eller officiella ändamål, främst brukad i informella situationer) (Haugen, 1966/72: 99).

Vid tiden för franska revolutionen (1789-1799) var språkscenen fortfarande mycket splittrad i Frankrike. En av revolutionärerna, den katolske prästen Abbé Grégoire, påpekade med oro i en rapport 1793 att endast en minoritet av fransmännen - kanske tre miljoner enligt hans uppskattning - kunde tala och ännu färre skriva standardspråket. Majoriteten talade antingen någon form av "patois" eller inte franska över huvud taget utan i stället baskiska, katalanska, elsassiska etc. Folkmängden uppgick enligt en folkräkning 1794 till 26 miljoner (Grillo, 1989: 25). Att det fanns medborgare som sålunda inte hade tillgång till standardspråket betraktades som oförenligt med revolutionsidealen om frihet, jämlikhet och broderskap. I jämlikhetens namn framhölls i Grégoires rapport "nödvändigheten av att utplåna 'patois' och att göra bruket av franska språket allmänt" (citerat i Grillo, 1989: 24). Franska revolutionens ideologi fick starkt inflytande på de följande århundradenas språkliga enhetssträvanden inom Europas nationer (jfr Lainio, 1990: 27ff). Den franska språkcentralismen är kanske det tydligaste exemplet. Som Grillo (ibid.) påpekar, står denna ideologi i stark kontrast mot de idéer om frihet för bevarande av regionala varieteter, såväl språk som dialekter, som emanerar från 1960- och 1970-talens rörelser för etnisk väckelse.

Den hierarkiska statuskillnaden i tre nivåer mellan *språk*, dvs standardspråk, historiska *dialekter* och *landsmål* (patois) är specifik för Frankrike, men liknande förhållanden speglas också i andra länders terminologi, framför allt mellan termerna språk och dialekt. Eftersom termen språk alltmer kom att förknippas med standardspråk, vilket i sin tur innebar existensen av ett skriftspråk, utvecklades en distinktion mellan språk och dialekt som *enbart* tog fasta på den prestigeskillnad som var förknippad med att ha respektive sakna ett skriftspråk. Detta blev särskilt tydligt under kolonialtiden då ett språkbruk blev vanligt enligt vilket endast kolonialmakternas språk benämndes språk, medan de språkformer som koloniernas infödda talade kallades dialekter. Detta språkbruk blev fast rotat, och ännu gör man t ex i länder som Moçambique en skillnad mellan portugisiska, det officiella språket, och dialekt, där dialekt då är beteckningen för något av de ca 20 bantuspråk som talas i landet. I denna användning av termen dialekt finns alltså inget språkstrukturellt samband mellan vad som kallas språk och vad som kallas dialekt. Dialekt är en språkform med underordnad status rätt och slätt.

Prestigeskillnader mellan olika språkvarieteter har på sina håll resulterat i mycket speciella språksituationer. Grekland är ett intressant exempel. Efter frigörelsen från det osmanska riket på 1820-talet fanns behov av ett gemensamt nationalspråk. Till en början fanns det en gruppering som helt enkelt ville göra klassisk grekiska till nationalspråk, men den linje som senare vann uppslutning var att utveckla ett nationalspråk på grundval av den överregionala talade form av grekiska som förelåg vid denna tid, där

man emellertid ersatte alla utländska element med element från klassisk grekiska. Detta sålunda standardiserade språk benämndes *katharevousa*. Termen betyder 'det rena språket'.

Samtidigt existerade det överregionala talade språket i "orenad" form. Denna form kom att benämnas *dimotiki*, det folkliga språket. Dimotiki var den språkform som grekisktalande använde i sitt dagliga umgänge och som barnen alltså lärde sig som sitt modersmål. Eftersom *katharevousa* användes som förvaltningsspråk och utbildningsspråk men inte var någons naturligt inlärd talade språk, krävdes att alla som aspirerade på att skaffa sig utbildning och offentliga anställningar tillägnade sig denna språkform. Dimotiki utvecklades emellertid så småningom också i en skriven form som litteraturspråk. Under 1800-talet utvecklades tydliga normer för i vilka sammanhang respektive språkform fick användas. En sådant sakförhållande, dvs där det offentliga samhällets kommunikation bedrivs på ett språk - eller på en språklig varietet - och den mera informella sfären på ett annat, benämns *diglossi*. De två språkformerna brukar kallas för *högform* (för formellt bruk) och *lågform* (för informella sammanhang). Under en lång tid fördes en kamp mellan företrädare för de två språkformerna. Dimotiki blev 1917 undervisningsspråk i folkskolan, men ända fram till 1975 fortsatte *katharevousa* att användas som undervisningsspråk i gymnasieskolan. År 1976 blev dimotiki officiellt språk i Grekland.

Hur starka känslor som var förknippade med de konservativa grupperingarnas försvar av *katharevousas* hegemoni i de språkliga domäner som var specificerade för denna språkform belyses av följande: "När evangelierna och Aischylos trilogi 'Orestien' (1901 resp. 1903) översattes till dimotiki, blev det kravaller i Athen som resulterade i dödsoffer och regeringens fall" (Blomqvist & Sabatakakis, 1992:39).

Språkhistoriska/språkstrukturella kriterier

När språkvetare, särskilt dialektologer, talar om dialekter avser de oftast lokala eller regionala varieteter av ett språk. Grunderna för hur språk delas in i olika dialekter kan vara mer eller mindre grova. Ett språk kan delas upp i ett antal huvuddialekter, som i sin tur kan delas upp i mindre sinsemellan urskiljbara dialekter i flera steg. Man kan t ex skilja dialekten i en provins, ett landskap, ett härad etc från den dialekt som används i en angränsande enhet på motsvarande nivå; inom t ex en provins kan sedan dialekterna variera mellan olika socknar och inom dem mellan olika byar. Självklart tar den språkliga variationen i sig inte hänsyn till var gränserna mellan administrativa enheter går, men inte så sällan har sådana gränser haft betydelse för vilka grupper av människor som haft tät kontakt respektive saknat kontakt med varandra och därigenom påverkat

utvecklingen av särskilda språkformer i de olika områdena (jfr nedan). Språkvetenskapligt grundade dialektindelningar tar hänsyn till hur språkliga enheter varierar, t ex var gränsen mellan områden med en sorts uttal av /r/ och områden med ett annat uttal av samma språkljud.

Dialekterna förutsätts traditionellt inom dialektologin ha utvecklats ur en tidigare mer enhetlig språkform. I fråga om svenskan antas våra dialekter ha utvecklats "ur det gemensamma tungomålet före vikingatiden, urnordiskan" (Wessén, 1967: 10). Att en sådan enhetlig språkform splittrats i grenar som utvecklats i olika riktning menar man beror på att olika grupper av talare har haft bristande kontakt med varandra pga naturhinder (bergskedjor, ogenomträngliga skogar etc) eller sociala hinder (gränser mellan stater, fiendskap mellan grupper etc). Eftersom språk ständigt utvecklas och anpassas till den sociala situation i vilken de fungerar, resulterar avsaknaden av täta kontakter med tiden i att de olika grupperna som talar språket i fråga utvecklar detta språk i olika riktningar.

Dialekter är alltså språkformer som har stora språkstrukturella likheter med varandra men som samtidigt skiljer sig åt i olika dimensioner. Skillnaderna kan avse uttal (t ex olika satsmelodi och ordaccentmönster och olika sätt att uttala vissa språkljud), morfologi ("samma" ord kan ha olika böjningsformer, i svenskan t ex *hållde* [i många dialekter], *höllt* [i vissa stadsmål], *höll* [standardspråket]), syntax eller ordförråd. Ett försök att finna ett mått på avståndet mellan varieteter utgör den s k *lexikostatistiska* metoden, enligt vilken statistiska jämförelser mellan ordförråden i två varieteter företas. Inom den s k *glottokronologin* har lexikostatistik använts för att bedöma hur lång tid två varieteter varit skilda från varandra. Dessa metoder har emellertid blivit starkt kritiserade. Dels innebär begränsningen till ordförrådet att man inte får en tillförlitlig bedömning av avståndet; metoden skulle behöva kompletteras med analyser av likheter och skillnader också t ex i grammatisk strukturering. Dels förutsätts, i fråga om glottokronologin, att varieteterna utvecklats helt isolerade från varandra, vilket nästan aldrig är fallet. För en diskussion av dessa metoder, se t ex Wurm (1982).

Under inflytande av ökade kommunikationer och allmänt större rörlighet bland befolkningarna har dialekterna i västvärlden under detta århundrade varit utsatta för en utjämning och anpassning till standardspråken. I svenskan talar man om fyra olika normnivåer (Edlund, 1995: 479): lokal eller genuin dialekt, regional eller utjämnad dialekt, regionalt standardspråk, neutralt standardspråk. De genuina dialekterna (*folkmålen*, *landsmålen*) är landsbygdens språkvarieteter, i vårt medvetande särskilt så som de talas av de äldsta medborgarna. De svenska genuina dialekterna brukar delas upp i *sydvenska mål* (Skåne, Blekinge, södra Halland och södra Småland), *götamål* (Västergötland, Dalsland, norra Småland, norra Halland och sydvästra Östergötland; Bohuslän är gränsområde till norska

mål, Värmland och västra Västmanland hör också delvis till götamålsområdet), *sveamål* (Uppland, Gästrikland, södra Hälsingland, sydöstra Dalarna, östra Västmanland, norra och östra Södermanland; gränsområdena mot götamålen utgörs av övriga Södermanland, Närke, stora delar av Östergötland och nordöstra Småland, där blandformer förekommer), *norrländska mål* (kustlandet från norra Hälsningland till Kalix samt Jämtland; Härjedalen och vissa delarna av Dalarna har folkmål som snarare är av norsk än av svensk typ), *östsvenska mål* (det svensktalande Finland inklusive Åland och svenskbygder i Estland) samt *gotländska mål* (Gotland) (Wessén, 1967). Regionala eller utjämnade dialekter är likartade över större områden och har anpassats i viss grad mot standardspråket samtidigt som de innehåller dialektala särdrag både i uttal, grammatik och ordförråd. Regionalt standardspråk varierar främst i uttalet, medan det har samma ordböjning, syntax och ordförråd som det neutrala standardspråket.

Det är viktigt att påpeka att den dialektala/regionala variationen samverkar med social variation. Således används de mest utpräglade dialektformerna mer i lägre socialgrupper än i högre. Den sociolektala variationen inom varje givet dialektområde är således påtaglig. Dialektal variation samverkar också med åldersmässig variation (äldre använder mer dialektala former än yngre) och könsvariation (män använder oftast mer dialektala former än kvinnor).

En särställning intar *stadsmålen* i förhållande till de genuina dialekterna. Pga den större rörligheten i städerna har stadsmålen varit mera heterogena än landsbygdsdialekterna. Drag i språket hos inflyttande från andra dialektområden har tagits upp samtidigt som utjämningen i riktning mot standardspråket varit mer påtaglig och tidigare här. Stadsmålen kan ses som mellanformer mellan landsbygdens dialekt och standardspråket (Nordberg, 1995: 186). De uppvisar i de större städerna, särskilt Göteborg och Stockholm, drag av intern variation och snabba förändringar (för Stockholm, se Kotsinas, 1995: 267ff). Stadsmålen kallas nog så ofta också för dialekter, som till exempel när man talar om göteborgsdialekten.

Enligt den beskrivning av den språkliga variationen inom ett språkområde som vi nu redovisat står dialekt i motsättning till standardspråk. I ett annat bruk av termerna, som också är baserat på språkstrukturella förhållanden, har bruket av termen dialekt ett betydligt vidare omfång. Edwards (1985: 19) till exempel definierar dialekt på följande sätt: "En dialekt är en varietet av ett språk som skiljer sig från andra varieteter med avseende på ordförråd, grammatik och uttal." Här benämns alltså alla urskiljbara språkformer dialekter, och kopplingen till geografiska områden är inte den enda indelningsgrunden. Detta innebär att även standardspråket är en av språkets dialekter, liksom stadsmålen och de varieteter som är knutna till olika sociala grupper, dvs sociala dialekter eller sociolekter.

Kriteriet ömsesidig förståelighet

I inledningen var vi inne på att ömsesidig förståelighet var ett kriterium som använts för att avgöra om två varieteter skulle betraktas som två olika språk eller två dialekter av samma språk. Detta kriterium är särskilt relevant vid beskrivning av språkförhållandena i tidigare utforskade språkområden. Den enorma språkliga variation som kan förekomma i flerspråkiga samhällen, som t ex Nya Guinea eller stora delar av Afrika, gör det högst rimligt att ställa sig frågan vad som är olika språk och vad som är dialekter av samma språk. Om talare av två varieteter kan begripa varandra när de talar sina resp varieteter skulle dessa vara dialekter av samma språk, annars skulle de vara olika språk. Det finns ett antal problem med detta kriterium. Hudson (1980: 35ff) nämner fyra sådana problem. Det första problemet är att varieteter som är ömsesidigt förståeliga ibland kallas för språk (svenska/norska) snarare än dialekter, medan varieteter som *inte* är ömsesidigt begripliga ibland kallas för dialekter (olika kinesiska dialekter, som kantonesiska och mandarin).

Ett annat problem är att det finns grader av ömsesidig förståelse, det är inte frågan om antingen eller. Genomsnittssvensken förstår t ex norska, eller de flesta varieteter av norska, tämligen bra, danska sämre, och isländska inte alls, eller kanske några enstaka ord. Frågan är då *hur god* förståelsen ska vara för att man ska kalla två varieteter för dialekter och *hur dålig* för att två varieteter ska vara olika språk. Varje sådan gräns för när man kan säga att förståeligheten är för dålig för att två varieteter ska betraktas som språk snarare än dialekter blir godtycklig.

För det tredje är ömsesidig förståelighet en fråga om ett kontinuum i övergången från en språklig varietet till en annan. Ett typiskt mönster är att av tre angränsande varieteter, A, B och C, så förstår talare av A och B varandra, och talare av B och C likaså, men inte nödvändigtvis talare av A och C. Om A och B är dialekter av samma språk och B och C också är dialekter av samma språk, så följer att även A och C är dialekter av samma språk, trots att dessa två inte är ömsesidigt förståeliga. Kriteriet ömsesidig förståelighet skulle alltså strikt använt ge det paradoxala resultatet att A var ett annat språk än B om det sågs utifrån C:s synvinkel och samma språk som B om det sågs utifrån B:s egen synvinkel.

Det fjärde problemet formulerar Hudson så att ömsesidig förståelighet inte är en relation mellan språkliga varieteter utan mellan människor (ibid.: 36). Det är människor som förstår - eller inte förstår - vad andra människor säger. Detta betyder t ex att om de språkstrukturella skillnaderna mellan två varieteter är relativt sett större, så måste de talande anstränga sig mera för att förstå varandra. Detta betyder att en komponent av vilja eller motivation finns med i sammanhanget. Den ömsesidiga

förståeligheten är alltså beroende av om en given talare är så motiverad att förstå en annan talare att han/hon verkligen är beredd att anstränga sig i den utsträckning som krävs. Erfarenhet spelar också stor roll. En person som är van vid att lyssna på en annan språklig varietet än sin egen lär sig så småningom att förstå den, ibland även om den skiljer sig starkt från den egna varieteten. Sydsvenskar är ofta bättre än svenskar från andra delar av landet på att förstå danska. Sydsvenskar har ofta också större erfarenhet av att höra danska än andra svenskar.

Slutligen innebär allt detta att ömsesidig förståelighet inte nödvändigtvis är reciprok. Det kan mycket väl vara så att talare av varietet A förstår talare av varietet B tämligen bra, medan talare av varietet B nästan inte alls förstår A-talarna. Typiskt är det t ex så att dialekttalare förstår standardspråkstalare bättre än tvärtom. Ett annat exempel gäller den ömsesidiga förståeligheten mellan de nordiska språken. Undersökningar har visat att denna inte alls är reciprok. Danskar förstår svenska bättre än svenskar förstår danska, norrmän förstår svenska bättre än svenskar förstår norska, norrmän förstår danska bättre än danskar förstår norska (Maurud, 1976: 141). Norrmännen förstår således grannspråken bäst och svenskarna sämst.

Dialekt - standard

Ett vanligt sätt att se på dialekter är att de är varieteter som är knutna till samma standardspråk. Den viktigaste komponenten i språkstandardisering är utvecklandet av en skriftspråksnorm. Därför kan man säga att varieteter som är kopplade till samma skriftspråk är dialekter av det språk som speglas i detta skriftspråk. Flera av de exempel som vi berört tidigare från andra delar av världen kan förstås inom denna användning av termerna. Mandarin och kantonesiska är sinsemellan obegripliga, men de skrivs på samma sätt. Att det går att skriva två varieteter som inte har samma eller ens liknande uttal, grammatik och ordförråd på samma sätt beror förstås på att den kinesiska skriften är logografisk, dvs varje ord eller ordelement skrivs med ett särskilt tecken, och då spelar det ingen roll hur ordet eller elementet låter (fast i vissa av de kinesiska tecknen förekommer s k ljudangivare).

Att de olika arabisktalande ländernas varieteter kallas för dialekter beror också på att ett och samma skriftspråk, det klassiska arabiska skriftspråket, används över hela området. Detta har som följd att det oftast är mycket stor skillnad mellan de talade varieteterna och skriften, vilket bl a innebär speciella svårigheter vid barns läs- och skrivinlärning i dessa språkområden.

Olika språks standardiserade former har olika bakgrund. Vissa har varit standardiserade under mycket lång tid, andra har relativt sent utvecklats

normerade skriftspråk. I de europeiska språken speglas detta ofta i språkens ortografier. Språk med tidigt standardiserade ortografier har ofta en stavning som speglar utvecklingsstadier långt tillbaka i tiden, från vilka det moderna talade språket skiljer sig starkt. Engelskan är ett sådant exempel. Den nutida stavningen har inte förändrats mycket sedan mitten av 1700-talet och i stor utsträckning finns stavningskonventioner kvar som följdes redan i fornengelskan (före 1100-talet) (Ellegård, 1991: 508). Språk vars ortografier standardiserats under senare tid har ortografier som i stor utsträckning väl speglar det nutida uttalet. Detta gäller t ex finskan.

Att dialekter är förbundna med varandra genom ett gemensamt skriftspråk stämmer som vi var inne på i inledningen inte alltid. Som vi nämnde där är samiska ett exempel. Man talar i allmänhet om *ett* samiskt språk med ett antal dialekter, varav vissa inte är ömsesidigt förståeliga. Men här är det *inte* så att det samiska språket har *ett* skriftspråk som de olika dialekterna är knutna till. Tvärtom är det huvuddialekterna som har standardiserats med olika skriftspråk. Nord-, lule- och sydsamiska (de huvuddialekter som förekommer i Sverige och Norge och i fråga om nordsamiskan också i Finland) har sålunda olika skriftspråk. Dessutom förekommer ytterligare tre skriftspråk för varieteter som talas i Finland och Ryssland, enare-, skolt- och kindinsamiska (Larsson, 1995: 229). Å andra sidan kan man säga att det är konventionen som gör att de olika samiska varieteterna kallas för olika dialekter. Vissa av dem skulle lika gärna kunna kallas för olika språk; avståndet mellan nordsamiska och sydsamiska har bedömts vara lika stort som mellan norska och isländska (NOU, 1985: 14).

Ett intressant exempel som vi också kort berörde i inledningen är serbokroatiska. När serbokroatiska var officiellt språk i f d Jugoslavien betonades enheten. Serbokroatiska var ett språk med olika varieteter eller dialekter, där serbiska och kroatiska hörde till var sin huvuddialektgrupp. Kriteriet ömsesidig förståelighet skulle innebära att serbiska och kroatiska inte var två språk utan snarare två dialekter, eftersom talare av dessa varieteter förstår varandra. Många talare hävdade emellertid att det var frågan om två språk, kroatiska och serbiska. Enheten betonades normalt mer från vissa grupperingar än andra. Typiskt hävdades från serbiskt håll att det var frågan om ett språk, vilket innebar ett stöd för serbisk hegemoni, medan man från kroatiskt håll betonade att det var två språk, eftersom de talades av befolkningsgrupper med olika etnisk och religiös bakgrund (Wardhaugh, 1992: 27, 36). Att de två varieteterna skulle betraktas som två olika språk kunde stödjas med att de faktiskt har olika skriftspråk. Kroatiska skrivs med latinskt alfabet och serbiska med kyrilliskt. Efter delningen av f d Jugoslavien har situationen förändrats starkt. Kroatiska och serbiska är knutna som officiella språk till Kroatien resp Jugoslaviska Federationen, och en särskild varietet av det som

tidigare kallades serbokroatiska används i Bosnien. Bosniens varietet hör till samma huvuddialektgrupp som kroatiskan, men eftersom den har en viss särutveckling främst i ordförrådet, har man börjat kalla denna varietet för bosniska, också ett särskilt språk. Serbokroatiska som ett enhetligt språk har upphört att existera. Det finns som antytts tecken på att de nuvarande officiella varieteterna utvecklas åt olika håll, särskilt i ordförrådet, och att skillnaderna medvetet betonas. Detta är i sin tur ett exempel på hur varieteter som talas i olika länder brukar betraktas som språk, medan varieteter som talas inom ett och samma land ses som dialekter (Jacobsson, 1995: 377).

Ytterligare ett näraliggande men mycket speciellt exempel bör vi peka på här. I Norge förekommer som bekant två standardiserade varieteter av norska, bokmål och nynorska. Dessa två varieteter kallas i linje med diskussionen i detta avsnitt för olika språk, trots att de är ömsesidigt förståeliga och trots att de förekommer i samma land. Vad det alltså är frågan om här är den stora prestige som det ligger i att ha ett standardiserat skriftspråk. Detta upphöjer de två varieteterna till olika språk. Men det är inte bara frågan om det, utan fallet berör också den starka kopplingen till identitetsfrågor, vilket speglats i det som kallats för den norska språkstriden (jfr t ex Vaagland, 1982).

Eftersom förekomsten av standardisering är ett viktigt kriterium för vad som betraktas som ett språk, ska vi diskutera vad standardisering består i lite mer ingående. Ett språk sägs vara standardiserat om det har kodifierade normer som talarna av språket i någon utsträckning har accepterat. Om undervisning förekommer i och på språket är det dessa normer som används. Kodifieringen manifesteras i grammatikor som *beskriver* språkets uppbyggnad (deskriptiva grammatikor) eller grammatikor som uttalat *föreskriver* hur man bör uttrycka sig på språket (preskriptiva grammatikor). Ibland blir grammatikor och ordböcker som inte från början vara avsedda för normerande bruk den standard som skriftspråket håller sig till. Vidare kan det vara fråga om skrivregler, men också förekomsten av litteratur skriven på språket i fråga.

Språkstandardisering är en process i olika steg där vissa steg klaras av i början av standardiseringsprocessen, medan andra steg sedan ständigt pågår i språkvårdsarbetet. I följande figur från (Haugen 1966/72: 110) belyses olika aspekter på standardiseringsprocessen:

	<i>Form</i>	<i>Funktion</i>
<i>Samhälle</i>	selektion	acceptans
<i>Språk</i>	kodifiering	elaborering

Det första steget, *selektion*, innebär att välja den *språkform* som ska utgöra basen för det standardiserade språket i ett land eller, mer generellt, i en politisk-administrativ enhet. Ofta är det den varietet som talas i områdets eller landets politiskt-administrativa centrum som väljs. Vi har redan berört hur det franska standardspråket sedan 1500-talet utvecklats på basis av Parisområdets talade språk. Detsamma gäller för det svenska standardspråket som tog utgångspunkt i det talade högstatusspråk som utvecklats i Stockholm under 1700-talet (Teleman, 1995: 473).

De norska standardspråken har en annan och ovanlig bakgrund. Före 1800-talets mitt användes danska som skriftspråk i Norge pga att Norge var i union med Danmark. Den skrivna danskan uttalades emellertid vid uppläsning enligt norska uttalsvanor och påverkade allmänt det bildade norska talspråket. Detta språk blev förknippat med landets sydostliga administrativa centrum (nuvarande Osloområdet) och spreds sedan därifrån på normalt sätt till övriga delar av landet. Detta språk, det s k *bokmålet*, har sedan under senare delen av 1800-talet och under 1900-talet fått en mer norsk karaktär, så att det numera är tämligen avlägset från det danska skriftspråket.

Vid mitten av 1800-talet uppstod en reaktion mot det danska inflytandet i det norska standardspråket och det ställdes krav på ett standardspråk som tydligare skulle spegla norska språkförhållanden. För detta ändamål *utarbetades*, i princip av en enskild person, Ivar Aasen, grunden till ett norskt standardspråk att användas i skriven och talad form. Detta språk baserades på ett brett spektrum av norska dialekter, främst västnorska. Det kom att kallas *nynorska*. Det ovanliga med detta språk är alltså att det är en artificiell skapelse med drag från många olika dialekter snarare än en utveckling och standardisering av ett utvalt enskilt dialektunderlag. Ett stortingsbeslut 1885 jämställde bokmål och nynorska som officiella språk i Norge (Vaagland, 1982: 18).

Kodifiering innebär att den valda formen måste dokumenteras eller beskrivas. Ivar Aasens arbete med nynorskan, formulerat i grammatik och ordbok, är ett bra exempel. Som framgår av figuren ovan är selektion en samhällsfråga, det är frågan om ett medvetet eller omedvetet framhävande av en viss eller vissa språkformer. Vilka varieteter som kan väljas är beroende av den sociala dynamiken i samhället. Kodifiereing däremot är en språkfråga. Detta arbete måste utföras av personer som är professionella på språk, som kan analysera och beskriva språks grammatik, uttal och ordförråd. I flera länder finns officiella språkvårdsorgan som kontinuerligt arbetar med språkets standardiserade form. I Sverige har vi flera språkvårdsorgan som *Svenska Akademien*, som bl a ger ut normerande ordlistor och för närvarande håller på att framställa en modern svensk grammatik, *Svenska språknämnden*, som bl a i sitt häfte med skrivregler ger råd om formella aspekter på användningen av skriftspråket, *Tekniska*

nomenklaturcentralen, som tar ställning till och försöker påverka bruket av teknisk terminologi m fl organ.

De övriga två stegen i standardiseringsprocessen, *acceptans* och *elaborering*, samverkar med varandra. Elaborering innebär att den kodifierade språkformen används i olika sammanhang, i officiella dokument, i religiös och vetenskaplig litteratur, i pressen, i skolundervisningen osv. Genom denna användning ställs språket inför krav att i sitt ordförråd och i sin struktur bli ett smidigt instrument för kommunikation och kognition om de områden i vilka språket används. Acceptans har att göra med nödvändigheten av att befolkningen vill använda det standardiserade språket enligt den kodifiering som språkvetare föreslår. Acceptans är således en samhällsfråga. Graden av acceptans bestämmer vilken roll språket i fråga får i samhället.

Talarnas attityder till den egna varieteten

Det har framgått av ovanstående att vad som kallas för språk och vad som kallas för dialekter ofta har att göra med hur talarna själva uppfattar sin egen grupp och sin egen varietet i förhållande till de varieteter som finns i omgivningen. Vad frågan gäller är hur de uppfattar sin etnicitet. "Det är här det 'subjektiva' perspektivet är användbart. En etnisk grupp består av individer som uppfattar sig själva som en avskild grupp ... förenad genom känslomässiga band" Edwards, 1985: 8). När en befolkning splittras i olika grupper, t ex genom politisk gränsdragning inom ett område, kan grupperna med tiden få så olika livserfarenheter att de känner sig som olika folk. Ett intressant exempel utgör delningen av Tyskland i Öst- och Västtyskland, som faktiskt också innebar delvis olika språklig utveckling. Ett annat exempel är Elsass, där befolkningen anser att de talar "elsassiska" snarare än tyska (Hansegård, 1988: 309).

Motsatsen förekommer också, t ex när grupper eller enskilda, särskilt ur majoriteten, uppfattar att det *inte* finns några markerade språkskillnader. Hansegård har på samma ställe ett intressant exempel på detta, där han redogör för hur Mussolini uttalade sig om att rätoromanskan (som är ett av Schweiz' officiella språk) egentligen var en dialekt av italienska.

Det är ur känslan av etnisk avskildhet och särskildhet som medvetenheten om det egna språket som viktig kulturbärare växer fram, liksom viljan att odla och utveckla detta språk mot ett fungerande standardiserat språk. På motsvarande sätt påverkar graden av standardisering, och den status språket därmed uppnått, styrkan i den etniska identiteten, vilket illustreras av den etniska medvetenheten hos sådana minoriteter som har långa skriftspråkstraditioner, t ex katalanerna.

Olika varieteters status har ofta haft påtagliga konsekvenser. Dialektalande har särskilt under tidigare skeden ibland betraktat sina varieteter som degenererade till skillnad från det "riktiga" standardspråket. Ett

sådan synsätt kommer förstås inte ursprungligen från dialekttalarna själva, utan emanerar från dem som talar standardvarietet. Pga att den dominerande gruppen ofta har hegemoni på vilka uppfattningar som betraktas som riktiga i ett samhälle (jfr Phillipson, 1992), överförs attityder från standardspråkstalande till dialekttalande. Det är i den process som leder till *stigmatisering* av befolkningsgrupper som också stigmatisering av deras språk uppstår.

Politiskt-administrativa gränser

Vi har sett att en viktig komponent i vad som anses vara språk och vad som anses vara dialekter har att göra med i vilken utsträckning språkliga varieteter talas i olika länder eller i olika administrativa enheter. Detta kriterium samverkar med språkstrukturell skillnad, och normerna blir olika i olika sammanhang. Jag nämnde ovan exemplet med tyska i Tyskland och Österrike. Varieteterna talas i olika länder men har ansetts vara tillräckligt lika varandra för att man ska säga att de hör till samma språk. Om vi å andra sidan tar färöiska och isländska i förhållande till danska så har det bl a pga de stora språkstrukturella skillnaderna aldrig varit tal om att kalla dessa för danska dialekter, trots att både Island och Färöarna varit respektive är under den danska kronan.

Officiella standardiserade språk utvecklas ofta inom stater. Centrala varieteter i dessa stater har som nämnts ovan i allmänhet bildat grunden för det som har kommit att kallas för språk. Detta har ofta inneburit brott i de kontinua som förekommer bland språkliga varieteter i ett område. Tex är de språkliga varieteterna på vardera sidan gränsen mellan Nederländerna och Tyskland lika varandra, men på den tyska sidan kallas de dialekter av tyska och på den holländska sidan dialekter av nederländska. Med tiden har detta fått som följd att de varieteter som talas på den tyska sidan om gränsen blir mer lika det tyska standardspråket, medan de som talas på den nederländska sidan blir mer lika holländskan. Detta beror på standardspråkets utjämnande effekt som verkar genom skolan (barnen får lära sig att läsa på och använda respektive standardspråk), genom medier etc. Samma förhållanden gäller vid den svensk-norska gränsen.

Sammanfattning om skillnaden mellan dialekt och språk

Det är uppenbart att inget av de kriterier som kan sättas upp för vad som är språk och vad som är dialekter är undantagslöst. Hur man än drar

gränsen mellan vad som anses vara språk och vad som anses vara dialekt, finns det andra helt parallella situationer där gränsen dras annorlunda. Språklig variation är mångfasetterad och det är därför inte underligt att man på olika håll i världen och i olika sammanhang begreppsmässigt organiserar denna komplexa verklighet på olika sätt.

Även om ett givet sätt att se på skillnaden mellan språk och dialekt, som vi sett i ovanstående avsnitt, inte kan användas undantagslöst i alla sammanhang, finns det några förhållanden som gäller med tämligen stor sannolikhet.

1. För att en språklig varietet ska kallas för en dialekt av ett visst språk, måste historisk släktskap föreligga så att uttalsmässiga, grammatiska och ordförrådsmässiga paralleller är tydliga.
2. Språkliga varieteter som är ömsesidigt förståeliga kallas oftast för dialekter, medan sådana som inte är ömsesidigt förståeliga oftast kallas för språk.
3. Språkliga varieteter som är standardiserade och har skriftspråk betraktas oftast som språk snarare än dialekter.
4. Standardiserade språkliga varieteter som används för officiella funktioner i en stat kallas i allmänhet för språk och inte dialekter.
5. Standardiserade språkliga varieteter som saknar officiella funktioner kallas ofta men inte alltid för språk snarare än dialekter.
6. Språkliga varieteter som saknar en särskild skriven form och som är relaterade till ett standardiserat språk kallas oftast för dialekter snarare än språk.
7. Språkliga varieteter som talarna själva upplever som egna språk kallas ofta för språk snarare än dialekter.

Två av dessa punkter, 1 och 2, har med språkliga relationer mellan varieteter att göra, medan de övriga, 3-7, gäller skillnader i sociopolitisk ställning. Det är samspelet mellan dessa å ena sidan lingvistiska och å den andra sociala, politiska och även psykologiska dimensioner som i verkligheten ger ett givet utfall. Även om det är de språkliga förhållandena som utgör basen för diskussion om närhet och avstånd mellan språkliga varieteter, är det i slutändan de förhållanden som har med varieteternas sociopolitiska ställning att göra som i dagens samhälle bestämmer om en varietet ska kallas ett språk eller ej.

Finska varieteter i Sverige

Bland de finska varieteter som talas i Sverige skiljs i allmänhet norrbottensfinskan, meänkieli, omfattande tornedalsfinskan och gällivarefinskan (Hansegård, 1988),³ ut från de varieteter som talas i övriga delar av landet. Diskussionen om skillnaden mellan språk och dialekt som underlag för ställningstaganden om minoritetsspråksstatus är mest relevant för de norrbottensfinska varieteterna.

Vad gäller övriga finska varieteter är det klart att de utgör representationer av det finska *språket*. I den finska som talas i Sverige idag speglas i stort sett hela den dialektala variation som förekommer i Finland och givetvis det finska standardspråket. Pga de täta kontakter som dagens kommunikationssamhälle möjliggör mellan finskan i Sverige och finskan i Finland får finskan i Sverige ständigt nya impulser från Finland, men den påverkas självklart också av att den existerar i nära kontakt med svenskan (Lainio, 1995: 125).

Vid en diskussion om det finska språkets ställning i Sverige är det dock viktigt att nämna existensen av Sverigefinska språknämnden från 1975, vars uppgift är att "vårda och utveckla finska språket i Sverige" (SIV, 1993: 16). Språknämnden arbetar med en lång rad språkvårdsfrågor samt rådgivning till den sverigefinska befolkningen om t ex översättning av begrepp som är specifika för det svenska samhället. Den ger också ut ordlistor och en språkvårdstidskrift samt anordnar språkvårdsseminarier. Den sverigefinska språknämnden och dess språkvård motsvarar den finlandssvenska språknämnden och dess arbete med svenskan i Finland. Den sverigefinska språknämnden beaktar särarten och de speciella villkor som gäller för finskan i Sverige.

För övrigt hänvisas till departementspromemorian *Finska i Sverige. Ett inhemskt språk* (Utbildningsdepartementet, 1994).

Meänkieli som eget språk

Trots att denna rapport hittills understrukt hur suddig gränsen mellan språk och dialekt är och visat att etikettvalet kan bli tämligen godtyckligt, har jag valt att tala om *språk* i rubriken till detta avsnitt om meänkieli. Frågan är nämligen i detta sammanhang om meänkieli kan ses som en

³ Bruket av dessa benämningar diskuteras mer i detalj i nästa avsnitt.

språkvarietet som i struktur och samhällsfunktion är så skild från standardfinska att den kan betraktas som ett eget språk.⁴

Denna rapport har inte som egentligt syfte att ge en grundläggande beskrivning av meänkieli eller dess samhällsfunktion. För detta hänvisas till de referenser till arbeten om meänkieli som anges i denna rapport. I stället kommer jag att hänvisa till *vissa* fakta om meänkieli som står att finna i litteraturen, fakta som syftar till att ge underlag för en bedömning av hur rimligt det är att betrakta meänkieli som ett eget språk. Genomgången av skillnaderna mellan begreppen språk och dialekt har bl a visat att sådana varieteter som betecknas som språk uppfyller ett antal kriterier för sociopolitisk status och lingvistiska relationer till andra varieteter. Detta betyder att en given varietet kan stämma in på fler eller färre av dessa kriterier. Det är detta perspektiv vi kan lägga på meänkieli. Hur "språkig" är denna varietet?

Innan vi går in på denna fråga ska vi emellertid avgränsa vad det är för en språklig varietet vi talar om. Var talas meänkieli och hur stor är talgemenskapen, dvs hur många är det som är talare av meänkieli? Och hur förhåller sig termen meänkieli till termen tornedalsfinska?

Tornedalsfinska - för att börja med den kanske mest bekanta beteckningen - talas i ett språkligt-kulturellt område som omfattar "Haparanda, Övertorneå och Pajala kommuner samt delar av Kiruna kommun framför allt Jukkasjärvi, Svappavaara, Vittangi, Soppero och Karesuando" (Wande, 1993: 249), där kärnområdet utgörs av egentliga Tornedalen (den geografiska enheten), dvs området närmast Torne älv (jfr också Wande, 1982: 43f). Ett vidare begrepp är *norrbottnensfinska*, vilken förutom tornedalsfinskan omfattar gällivarefinskan (ibid.: 45; Hansegård, 1988: 1). Användningen av dessa beteckningar är emellertid inte så entydig som det just sagda kan ge vid handen, vilket bl a hänger samman med att begreppet tornedalsfinska ibland används i vid bemärkelse, synonymt med norrbottensfinska (Wande, 1982: 45) - det förekommer t ex att talare av gällivarefinska använder tornedalsfinska om sin egen varietet (Hans Åhl, personlig kommunikation) - och ibland, som ovan, sidoordnat med gällivarefinska. Ett exempel är Birger Winsas avhandling om aspekter på ordförrådet i de två varieteterna (Winsa, 1991). Här ses gällivarefinskan och tornedalsfinskan som varieteter på samma nivå snarare än som varieteter där den ena, gällivarefinska, ingår i den andra, tornedalsfinska. Wande (1982: 44) uppger också att gällivarefinskan betraktas som icke hörande till tornedalsfinskan. Skälen till detta är dels dialektologiska, dvs skillnader i språkstruktur, dels att talarna av denna varietet inte själva identifierar sin finska som tornedalsfinska. Självidenti-

⁴ Jag vill här tacka Barbro Allardt Ljunggren för benägen hjälp med att samla in nödvändig information ur tillgänglig litteratur om meänkieli.

fikationen är som vi sett ovan ett viktigt kriterium för vad som räknas som en viss varietet.

Begreppet *meänkieli* förefaller faktiskt vara mer entydigt än tornedalsfinska; det motsvarar närmast norrbottensfinska. Detta betyder att begreppet *meänkieli* täcker såväl gällivarefinska som tornedalsfinska. Pekkari (under utgivning) säger angående de varieteter som talas i gällivarebyarna att "[a]lla dessa varieteter och mer därtill hör [...] till 'Meänkieli'-gruppen".

Det finns ingen statistik över antalet talare av *meänkieli*. Skattningar försvåras av att tillgänglig basstatistik, t ex SCB:s statistik över hur många elever i grundskolan som har finska som modersmål (hemspråk), inte skiljer på olika varieteter av finska. Swahn (1995: 344) anger siffran 25.000 för antalet tornedalingar. Denna siffra gäller dock så vitt man förstår den etnisk-kulturella gruppen tornedalingar snarare än antalet talare av tornedalsfinska eller *meänkieli*. Som Wande (1982: 44) påpekar är det inte ett nödvändigt kriterium för den tornedalska identiteten att vederbörande är finsktalande, även om den finskspråkiga bakgrunden är ett av kärnelementen i denna etniska identitet. Skattningen 25.000 är emellertid troligen grovt i underkant. På grundval av uppföljningar om andelen elever i grundskolan med finska resp tornedalsfinska som hemspråk utförda av Länsskolnämnden i Norrbotten under 1970- och 1980-talen kommer Pekkari (under utgivning) fram till att det förmodligen finns ca 40.000 personer inom Norrbottens län "som har tornedalsfinska som hemspråk". Troligtvis, menar han, är antalet ännu större, kanske 50.000, eftersom en större andel bland den äldre befolkningen än bland de unga (som ju skattningen baserades på) talar *meänkieli*. Winsa (1996: 41) uppskattar att tornedalsfinnarna totalt omfattar 75.000 personer och kommer i ett annat sammanhang (Winsa, under utgivning) fram till att de utgör 80.000 eller fler.

Språkstrukturella relationer mellan meänkieli och finsk finska

Dialektologer har traditionellt räknat den finska som talas i Tornedalen och Norrbotten i övrigt som hörande till det västfinska dialektområdet. Under senare tid har indelningen av finska dialekter i enbart två huvudtyper, västfinska och östfinska, ifrågasatts från olika håll. Främst har de nordfinska dialekternas särart som delvis blandade dialekttyper demonstrerats. Wande (1982: 53) framhåller att tornedalsfinskans dialektala bas är västfinsk, men att det också finns östfinska och karelska drag. Paunonen (1991: 92) föreslår en indelning av finska dialekter i tre i stället för två huvudtyper, "rena" västdialekter, "rena" östdialekter och nordliga blanddialekter. Han påpekar att termen blanddialekter inte är väl vald: "de

nordliga dialekterna är synkroniskt sett inte mindre rena än de andra." Motivet för att ändå kalla dem blanddialekter är att de innehåller både västliga och östliga former. Paunonen framhåller också att det föreligger en tydlig dialektgräns inom de nordliga dialekterna mellan kemi- och tornedialekterna och gör följande bedömning: "Inom kort är det möjligt, att den skarpaste gränsen följer riksgränsen, dvs att den går mellan *meänkieli* och de dialekter som talas på den finska sidan." (s 93). På tal om de finska dialekter som talas i den norska Finnmarken, kvändialekterna, pekar han också fö på att dessa innehåller så många innovationer "att det är mer än befogat att avskilja dem som egen undergrupp" (ibid.).

Paunonens påpekande att kvändialekterna genom sina många innovationer gått sin egen väg, liksom att riksgränsen alltmer också blir den tydligaste dialektgränsen mellan torne- och kemidialekterna är värt att uppehålla sig vid ett ögonblick. Vad som skett i dessa områden är att den finska som talas i Sverige och Norge pga riksgränserna utvecklats skild från den som talas i Finland. Som vi har sett är hinder av olika slag, t ex politiska gränser, just sådant som över tid resulterar i språklig splittring. I det här aktuella fallet har *en* utveckling skett på den finska sidan, och en annan på den svenska. I *Uppslagsverket Finland* från 1982 (band 1, uppslagsordet finska), anges att massmedierna och mobiliteten haft en nivellerande inverkan på de finska dialekterna under 1900-talet. I stora drag har dialekterna på den finska sidan varit utsatta för den utjämningstendens som sker inom stater, även om de perifera dialekterna har bevarat sina former bättre än dialekter som talas närmre det politiskt-administrativa centret. Detta betyder att de nordfinska dialekterna i Finland påverkats mindre av standardspråkets utjämningsspress än mellan- och sydfinska dialekter (Hansegård, 1988: 304). Hur som helst, vad som skett på den finska sidan om gränsen är att barnens språk influerats av standardfinskan bl a genom träning i skriftspråket, och för både barn och vuxna har det varit betydelsefullt att det finska standardspråket förekommer i media och i alla andra sammanhang.

På den svenska sidan upphörde finskan så småningom att användas i skolorna, och den standardiserade finskan spelade där en obetydlig roll. Finskan kom under en betydande period att utvecklas huvudsakligen som ett talat språk, dessutom i mycket nära kontakt med svenskan. Särskilt i ordförrådet har *meänkieli* ett betydande inslag från svenskan: "Nästan hela det ordförråd som har med det moderna samhället att göra, den nya teknikens termer, skolterminologin, arbetsmarknads- och allmän samhällsterminologi etc är hämtade från svenskan" (Wande, 1982: 59). Detta betyder att nya svenska lånord i *meänkieli* lagts till det äldre svenska inflytandet på finskan som är likartat över stora delar av det finskspråkiga området. Wande (1992a: 632) illustrerar det tornedalsfinska ordförrådet med följande figur:

Figuren finns endast i den tryckta versionen

Koskinen (1974) redovisar en empirisk undersökning av ett finskt intervjumaterial med ett 40-tal talare av tornedalsfinska. Hon menar att det svenska inflytandet var mindre än förväntat. Relaterat till social bakgrund producerade talarna 1,1 (den högre av två sociala grupper) respektive 1,7 (den lägre gruppen) svenska ord per 100 finska. Det svenska inflytandet i syntaxen var litet.

Även samiskan har spelat en roll som långivare (Korhonen, 1989; Hansegård, 1988: 290ff, för exempel särskilt s 292). Hansegård påpekar att det samiska inflytandet varit större på gällivarefinskan än på "tornefinskan".

Sammanfattningsvis kan sägas att de skilda politiskt-kulturella förutsättningarna har lett till att större skillnader finns mellan det finska språk som talas på respektive sida om gränsen än vad som skulle ha varit fallet om villkoren hade varit mer likartade för utvecklingen i hela området. Å andra sidan måste man konstatera att "[v]ad själva språkformen beträffar, ljudsystemet, morfologin, bassyntaxen, så skiljer sig tornedalsfinskan knappast på ett radikalt annorlunda sätt från standardfinskan än vad många andra finska dialekter gör" (Wande, 1982: 67).

Slutsatser angående meänkielis språkstatus utifrån språkstrukturella kriterier

Trots att man sålunda måste sluta sig till att skillnaderna mellan de finska varieteterna på den finska respektive svenska sidan av gränsen numera är större än de varit tidigare, skulle de språkstrukturella kriterierna för vad

som är språk och dialekt inte ensamma peka ut meänkieli som ett eget språk skilt från finskan. Likheter mellan varieteterna på respektive sida gränsen är påtagliga. Hansegård (1988: 306) understryker att tornedalsfinskan "delar de allra flesta drag med en eller flera dialekter, som talas i Finland". Han menar att de finska varieteter som talas i Sverige är vad han kallar dialekter eller allmogespråk, dvs närmast motsvarande vad vi ovan benämnde genuina dialekter eller folkmål, och om man jämför dem med motsvarande normnivå i Finland och inte med standardspråket, så framstår de inte som särskilt avvikande.

Å andra sidan är graden av språkstrukturella skillnader tämligen oväsentliga när det gäller att ta ställning till om en varietet ska betraktas som ett eget språk eller som en dialekt av ett annat språk. Vi har sett i det inledande avsnittet att det ibland finns näraliggande varieteter som betraktas som olika språk och avlägsna varieteter som betraktas som dialekter. Det är alltså onödigt och i slutändan omöjligt att använda denna dimension i diskussionen om meänkielis status som språk. Det finns helt enkelt ingen på språkstruktur baserad måttstock som äger giltighet för att avgöra när två varieteter är så olika varandra att alla är överens om att de måste vara olika språk.

Ömsesidig förståelighet

Som nämndes i den inledande översikten är ömsesidig förståelighet inte något man kan sluta sig till utifrån storleken på skillnaderna mellan de två aktuella varieteterna. Ömsesidig förståelighet är också beroende av de kommunicerandes motivation att förstå varandra och erfarenhet av varandras varieteter. Graden av ömsesidig förståelighet kan alltså bara fastställas genom undersökningar. Det finns inga undersökningar som ger något mått på hur väl talare av meänkieli å ena sidan och talare av standardfinska eller talare av dialektal finska på den finska sidan om Torne älv förstår varandra. Det som kommer närmast - och som kan ge en vink om åtminstone hur tornedalingar förstår standardfinska - skulle vara en publikundersökning genomförd av Sveriges Radio 1979 angående norrbottniska lyssnare till det finskspråkiga programutbudet. Enligt denna fanns det ca 40.000 personer i Haparanda, Övertorneå, Pajala och Kiruna kommuner som kunde förstå radioutsändningar på standardfinska (Gröndahl, 1980 refererad i Wande, 1984: 228f). Som Wande påpekar är ca två femtedelar av dessa senare tiders invandrare och således inte talare av tornedalsfinska. Ändå får man uppfatta dessa siffror så att majoriteten av den tornedalsfinsktalande befolkningen förstår standardfinska.

Trots bristen på egentliga undersökningar kan det ändå vara värt att diskutera vad förhållandena som gäller vid den svensk-finska gränsen har

för betydelse för ömsesidig förståelighet. Den särutveckling för finska varieteter på den svenska sidan gränsen som vi talat om i föregående avsnitt kopplad till den utveckling i riktning mot standardfinskan som förekommer på den finska sidan har förstås, som vi tidigare konstaterat, haft som följd att varieteterna på respektive sida gränsen numera är mera skilda än tidigare. Att särutvecklingen skett särskilt på ordförrådssidan innebär att den ömsesidiga förståeligheten kan ha försämrats i viss utsträckning. För förståeligheten är det nämligen viktigare att de talande är bekanta med samma ordförråd än att de har exakt samma uttal och grammatiska struktur i sina varieteter (jfr Johansson, 1978: 71, om hur lexikala fel hos andraspråksanvändare försämrar förståeligheten mer än grammatiska fel).

Det kan också konstateras att modern forskning har visat att man i allmänhet har underskattat förståelseproblemen vid kommunikation mellan talare av olika varieteter, särskilt mellan standardspråkstalare och talare av dialekter (Sato, 1989: 266). Även om talarna upplever sig förstå varandra tämligen väl, uppstår ofta tolkningsproblem och missförstånd som har en direkt bakgrund i att varieteterna har olika lexikala och grammatiska uttryck för parallella innehåll. Det är troligt att detta förhållande också gäller i fråga om meänkieli på så sätt att talarna av denna varietet och talare av finsk finska inklusive standardfinska har större svårigheter att förstå varandra än vad som alltid är uppenbart. Sato kopplar icke standardtalande barns sämre skolframgång och låga motivation för skolarbete - förhållanden som konstaterats i många sammanhang - till deras svårigheter att förstå undervisning på standardspråket. Det är inte osannolikt att det ointresse bland tornedalsfinska barn för hemspråksundervisning direkt på standardfinska som konstaterades när den finska hemspråksundervisningen först infördes åtminstone delvis har denna bakgrund (se nedan under rubriken Utbildning).

Det förhållande att attityderna gentemot tornedalsfinskan ofta varit ganska negativa från riksfinskt håll, där dialekten betraktats som "arkaisk, starkt 'dialektal' och som bemängd med svenska lånord", kopplat till en särskilt tidigare negativ bild av den egna varieteteten från tornedalingarnas sida (Wande 1982: 65), kan ha påverkat motivationen till ömsesidig förståelse i ogynnsam riktning. Speciellt från standardfinskt håll torde denna attityd ha lett till en upplevelse av svårigheter att förstå tornedalsfinska.

Det förhållande att tornedalingarna tidigare ej haft erfarenhet av finskt skriftspråk kan ha inneburit svårigheter för förståelsen från deras sida. Men det finns också en uppfattning från tornedalingarnas sida om att den egna varieteteten är så annorlunda att (finsk) finska inte går att förstå. Man kategoriserar sig som "ej finstalande" eller säger att man inte kan förstå "finska" (Hansegård, 1988: 306).

Slutsatser angående meänkielis språkstatus utifrån kriteriet ömsesidig förståelighet

Som vi klargjort tidigare och som exemplen från meänkieli i förhållande till dialektala varieteter av finska och standardfinska visar är begreppet ömsesidig förståelighet mycket suddigt. Förståelsesvårigheter existerar uppenbarligen i olika utsträckning, och dessa svårigheter ska ses inte bara i ett lingvistiskt språkförståelseperspektiv utan också ett sociopsykologiskt perspektiv där talarnas motivation och attityder spelar en stor roll. På samma sätt som vid det förra lingvistiska kriteriet, språkstrukturella skillnader, går det inte att ge ett allmänt accepterat mått på ömsesidig förståelighet som skulle vara avgörande för när två varieteter vore att betrakta som dialekter (för att de hade en hög grad av ömsesidig förståelighet) eller olika språk (eftersom de hade en låg grad av ömsesidig förståelighet).

Standardisering av meänkieli

Språkvård

Nils-Erik Hansegård beskrev 1988 situationen vad gäller standardisering av vad han kallar "norrbottensfinska" på följande sätt: "Skapandet av ett norrbottensfinskt standardspråk står bara i början och arbetet med att åstadkomma en sådan språkform har ännu inte helt gått igenom något av [...] Haugens stadier" (s 310), nämligen de stadier som vi presenterade ovan. Hansegård menar visserligen att *selektionsfasen* inte bör vålla så stora problem, eftersom författare på meänkieli själva lyckats skapa en fungerande språkform byggd på det egna talspråket. Dessutom menar Hansegård att varieteten "om man bortser från gällivarefinskan" är så enhetlig att man enkelt skulle kunna finna en lämplig utgångsform för standardiseringsarbetet. Han pekar vidare på att *kodifieringsarbetet* bara just har påbörjats; en redaktionskommitté för en ordbok hade just tillsatts. Inför *elaboreringsfasen*, dvs den process i vilken möjligheter skapas att använda meänkieli i alla sociala funktioner, ser han betydande svårigheter: ska man använda svenska beteckningar på moderna företeelser eller ska man utnyttja standardfinskan? Likaså lämnar han det öppet vad som kan komma att ske med *acceptansen* av ett standardiserat språk.

Mot denna bakgrund måste man säga att det sedan detta skrevs, 1988, gjorts stora framsteg vad gäller standardiseringen av meänkieli. En ordbok över meänkieli omfattande ca 10.000 ord publicerades 1992 (redigerad av Matti Kenttä och Erling Wande). Trots att denna inte hade ett uttalat syfte att bidra till normeringen av meänkieli, har den kommit att användas som rättesnöre för t ex stavningen (Lainio, 1995: 124). Ordboken har följt principen att dels "ta med ord som återspeglade äldre

tornedalsk kultur, en ordsfatt som håller på att försvinna, dels att man för det moderna ordförrådet, i den mån det var möjligt skulle undvika att använda svenska lånord" (Wande, 1992b: xi). Av stor vikt är att ordboken speglar den variation i ordformer och ordbetydelser som förekommer regionalt (ibid.: xiii). Detta gör att förutsättningarna är gynnsammare för acceptans i hela talgemenskapen; alla kan känna igen egna ord och ordformer. En annan milstolpe i standardiseringen av meänkieli är den just utkomna tornedalsfinska grammatiken *Meänkielen kramatiikki* av Matti Kenttä och Bengt Pohjanen. År 1992 utkom även en gällivarefinsk ordbok, utarbetad av Birger Winsa.

Genom existensen av ordböcker och grammatik kan kodifieringen av meänkieli sägas ha tagit ett stort kliv framåt. Ordbok och grammatik är de grundläggande kodifieringsdokumenten. Här återstår det emellertid rimligtvis ett stort arbete. Kodifiereingen av ett språk kan inte göras i ett steg utan måste göras i samverkan med elaborering och genom undersökningar av den standardiserade varietetens acceptans. Vi återkommer till dessa faser nedan i samband med behandlingen av hur meänkieli kommer till användning i samhället.

Ett viktigt led i standardiseringsarbetet är vidare tillskapandet av en egen språknämnd för meänkieli. Ett språkutskott bildades 1990 genom initiativ från Svenska Tornedalingars Riksförbund (STR-T) (Erling Wande, personlig kommunikation). Beteckning utskott ändrades 1994 till språknämnd. Språknämnden arbetar uttalat med standardiseringen av skriftspråket.

STR-T är självt också ett "organ för tillvaratagande av tornedalingarnas språkliga och kulturella intressen" (SIV, 1993: 20), dvs en av de institutioner som är inblandade i språkstandardiseringen. Likaså är stiftelsen *Academia Tornedaliensis/Meän akateemi* med administration i Pajala ett organ som bland många andra frågor har språk på sin agenda (Norrländsk uppslagsbok, band 1). Akademien planerar att genomföra kurser på universitetsnivå i meänkieli (Utbildningsdepartementet, 1994: 57).

Litteratur och massmedia

Till ett språks standardisering hör den elaborering som sker i samband med att språket används i olika sociala sammanhang, framför allt dess användning i icke-informella situationer. När språket används om olika ämnen på olika stilnivåer krävs att uttrycksmedel skapas så att det smidigt kan ge uttryck för alla möjliga sakförhållanden, sinnesstämningar önskemål etc. Meänkieli har under senare år använts i skrift både litterärt, i massmediala sammanhang och i offentliga dokument (Lainio, 1995: 118). Markus- och Johannesevangelierna har översatts direkt från grekiska till meänkieli av författaren Bengt Pohjanen, som också har gett

ut egna verk på språket. Kaamos Nordkalottförlag har ett 20-tal titlar på meänkieli till försäljning, vilka omfattar såväl originalverk av olika författare som översättningar (av barnlitteratur från svenska) och ordböcker. Meänkieli används också i teaterföreställningar.

Vad gäller massmedia bör nämnas Haparandabladet som sedan slutet av 1970-talet publicerat en spalt på tornedalsfinska (Wande, 1989b: 20) samt den regionala tidskriften *Met* som grundades 1982 (Lainio, 1995: 118).

I etern sänds från SR:s redaktion i Norrbotten/Pajala program på någon form av finska under sju timmar i veckan. Ca två tredjedelar av dessa sändningar är på meänkieli (SR Norrbottens redaktion i Pajala, personlig kommunikation). Inom ramen för riksradios finska sändningar sänds 30 minuter i veckan på meänkieli. Även inom andra program i dessa sändningar kan intervjuer på meänkieli förekomma, kanske ytterligare 10 minuter per vecka (Marja Jussila, chef för de finskspråkiga sändningarna vid Sveriges Radio, personlig kommunikation). Beslut har fattats (1995-01-30) av Sveriges Radio om att grunda en digital finskspråkig kanal från 1 januari 1998. Man talar där om att 5% av sändningstiden ska vara reserverad för tornedalsfinska.

Utbildning

Historik över finskans användning i undervisningen ges bl a i Wande (1989a). Som ett led i försvenskningen av finska Tornedalen blev finska språket successivt uttrangerat ur folkskolan som undervisningsspråk mot slutet av 1800-talet. Från statens sida infördes egentligen inte något förbud mot att använda finska i skolan, men skolornas statsbidrag var kopplat till att endast svenska användes som undervisningsspråk. Lokalt infördes på många håll förbud mot användning av finska, inte bara under lektionstid utan även på rasterna.

Den s k Finnbygdsutredningen, som genomförde en översyn av folkskoleväsendet i Norrbottens län, behandlade bl a frågan om finskans ställning i undervisningen. Utredningen genomförde bl a ett antal möten för att få en uppfattning om den lokala opinionen. Man fick vid dessa möten uppfattningen att opinionen var stark för undervisning helt på svenska. Bl a påpekades att föräldrarna inte ville att barnen skulle lära sig finska, att det var onödigt att ge undervisning i finska eftersom barnen redan behärskade detta språk samt att om man skulle ge undervisning i finska så skulle det innebära att barnen bleve tvungna att lära sig ett nytt språk, eftersom tornedalsfinskan bara är en dialekt. Vid dessa möten kom emellertid allmogen i liten utsträckning till tals; opinionen framfördes i stor utsträckning av präster och lärare (Tenerz, 1966). Utredningens betänkande från 1921 föreslog att man borde fortsätta undervisningen på

svenska enligt den inledda modellen och konstaterade att finska ej behövde förekomma i undervisningen.

En viss attitydförändring skedde mot slutet av 1930-talet då finska blev ett frivilligt ämne i den s k fortsättningsskolan, men eftersom folkskolan kort därefter omorganiserades blev denna reform mera en attitydyttring än något som hade praktisk betydelse. År 1944 startade undervisning i finska som frivilligt tillvalsämne i gymnasiet i Haparanda. I praktiken började denna verksamhet genomföras på allvar först vid mitten av 1950-talet.

År 1957 utfärdade Skolöverstyrelsen besked om att det inte skulle vara förbjudet för elever att tala finska på rasterna. Det var här alltså inte frågan om att häva ett förbud, eftersom något sådant formellt inte funnits, utan snarare att sätta stopp för den praxis med förbud som utvecklats lokalt.

Hemspråksundervisning, som enligt 1969 års läroplan för grundskolan kunde ges i bygder med finsktalande befolkning, började genomföras på försök i Tornedalen från början av 1970-talet. Genom hemspråksreformen, som trädde i kraft 1977, blev hemspråksundervisning en *rättighet* för elever med annat hemspråk än svenska.

När man började ge hemspråksundervisning 1970 var det finska standardspråket undervisningsspråk och läromedlen hämtades från Finland. Många elever upplevde emellertid gapet mellan den egna varieteten av finska och standardspråket som alltför stort, antalet deltagande elever stagnerade och avhoppsfrekvensen var hög, vid vissa skolor upp till 90%. Sedan man gått över till en modell i vilken tornedalsfinskan fick vara utgångspunkten för undervisningen med senare övergång till standardfinska har deltagarantalet ökat betydligt och var vid slutet på 1980-talet uppe i ca 2.000 (Wande 1989a: 44).

Att denna organisation, där barnen till en början möter sin egen språkvarietet i undervisningen, fungerar bättre för hemspråksundervisningen är parallellt med resultat som framkommit i andra liknande situationer. Tore Österberg genomförde under 1950-talet en undersökning i vilken pitemålstalande barn under 10 veckor fick sin första läsinläring på dialekten innan de konfronterades med det standardsvenska skriftspråket.⁵ Resultaten visade stora fördelar för den grupp som undervisats enligt denna metod jämfört med en kontrollgrupp som fått traditionell undervisning med läsinläring på standardsvenska från början. Efter 4 veckors successiv övergång till standardspråket och 25 veckors undervisning i detta hade "dialektbarnen" inte bara kommit ikapp sina kamrater som från början varit utsatta för standardsvenskan. De läste dessutom både snabbare och säkrare och hade bättre läsförståelse än kontrollgruppens

⁵ Pitemålet är en svensk dialekt som skiljer sig starkt från standardspråket.

barn. Dessa resultat gällde både när barnen testades i att läsa på standardspråket och i att läsa på dialekten (Österberg, 1961: 136).

Användningen av meänkieli i undervisningen - både som ämne och som undervisningsinstrument - innebär ett stärkande av varietetens status. Samtidigt bidrar denna användning till språkets elaborering på ett väsentligt sätt. I utbildningssammanhang har tornedalsfinska elever också tillsammans med samiska och zigeniska elever pga sin status som tillhörande inhemska etniska grupper fått en särskild behandling. Man har dels undantagits från vissa begränsningar i rätten till hemspråksundervisning som infördes 1985, nämligen att hemspråket skulle vara ett dagligt umgängesspråk i familjen. Dels är man undantagen från en regel som infördes 1991, enligt vilken kommunerna är skyldiga att ordna hemspråksundervisning först då det finns minst fem elever i en undervisningsgrupp. Enligt den nya läroplanen för grundskolan, Lpo 94, är tornedalsfinska, samiska och zigeniska elever fortsatt undantagna från ovanstående restriktioner i rätten till hemspråksundervisning. Dessutom är dessa grupper elever tillsammans med elever från de övriga nordiska länderna, dvs även finska elever med sitt ursprung från Finland, undantagna från en nyinförd restriktion enligt vilken elever har rätt till hemspråksundervisning utanför timplanebunden tid under högst sju år (se Hyltenstam & Tuomela, 1996). Denna särbehandling i regelverket för skolan utgör ett erkännande av den tornedalsfinska gruppen som särskild inhemsk etnisk grupp.

Vad gäller lärarutbildning har studenter på grundskollärlinjen vid Lärarhögskolan i Luleå sedan 1989, då denna utbildning startade, haft möjlighet att inrikta sig på bl a tornedalsfinska (SIV, 1993: 15). Utbildningen innehåller en valbar kurs på upp till 15 poäng (administrationen vid Lärarhögskolan i Luleå, personlig kommunikation). F i n s k a institutionen vid Stockholms universitet har gett två 10-poängskurser i meänkieli. Språkkurser på icke akademisk nivå förekommer också (Birger Winsa, personlig kommunikation via Erling Wande).

Slutsatser angående meänkielis språkstatus utifrån språkstandardiseringsaspekten

Det är uppenbart att meänkieli genom de senaste tio, femton årens utveckling på standardiseringsområdet tagit ett stort kliv framåt vad gäller varietetens status som eget språk. De viktigaste språkkodifieringsdokumenten föreligger i en första form genom de ordböcker och den grammatik som utarbetats. Elaboreringsfasen har kommit en god bit

genom att språket används i skriftlig form i varierade sammanhang, litterära, massmediala och i det offentliga språket. Att meänkieli förekommer i utbildning på olika nivåer (grundskolan, lärarutbildningen och akademisk utbildning) är också en mycket viktig komponent i bilden av varietetens roll som eget språk.

Om man skulle utgå från en jämförelse med andra varieteter som betraktas som egna språk fyller meänkielis grad av standardisering tämligen väl måttet för vad som skulle betraktas som ett språk snarare än en dialekt. Som vi sett i den inledande genomgången är standardiseringsaspekten en av de faktorer som har ett avgörande inflytande på om en varietet ska kallas för ett språk eller en dialekt.

Attityder

Attityderna till den egna varieteten har hos talare av tornedalsfinska som nämndes ovan tidigare, åtminstone tidvis, varit tämligen negativa. Man uppfattade inte sin varietet som "riktig finska" (Wande, 1982: 65). Den negativa attityden till den egna varieteten förstärktes i samband med den s k halvspråkighetsdebatten i slutet av 1960- och början av 1970-talen, vilken bl a gjorde föräldrar och andra oroliga för de kognitiva och känslomässiga effekterna av användandet av två språk (Lainio, 1995: 115). Denna debatt hade främst sin grund i språksvårigheter som observerats hos tvåspråkiga just i Tornedalen (Hansegård, 1968).

Attityderna gentemot den egna varieteten hos tornedalingarna har troligtvis alltid varit delade i någon bemärkelse, och även idag finns det motstridiga uppfattningar (jfr Lainio, 1995: 124). Hos vissa personer förekommer inställningen att tornedalsfinskan inte är värd att bevara eller värd att standardisera. Hos andra finns en stark önskan att bevara och utveckla språket. Denna starkt positiva inställning förefaller ha vunnit terräng särskilt sedan slutet av 1980-talet. Inte minst har skapandet av *Academia Tornedaliensis/Meän akateemi* och STR-T samt språknämnden haft en revitaliserande effekt genom att detta ökat intresset för den egna varieteten. Enligt en undersökning av Winsa (under utgivning) anser 50% att meänkieli är ett eget språk. Bland föräldrar anser 80% att deras barn bör få undervisning i finska. Hälften av dessa tycker denna undervisning bör gälla tornedalsfinska, hälften finlandsfinska.

Attityder är ofta svåra att beskriva på ett entydigt sätt. I en undersökning av tvåspråkigheten i Tornedalen under senare delen av 1960-talet (Jaakola, 1973) angav 86% av de tillfrågade tornedalingarna att de "önskade, att finskan skulle bevaras i Tornedalen" (s 137). Det var ingen större skillnad i inställning beroende på om man var huvudsakligen finskspråkig, svenskspråkig eller om man betraktade sig som tvåspråkig.

Samtidigt var det bara 47% som önskade att den dåvarande frivilliga undervisningen i finska skulle utökas, medan 51% motsatte sig detta (s 132). Så få som 56% av dem som hade finska som sitt huvudspråk identifierade sig med den egna språkgruppen (s 130f).

Av intresse i detta sammanhang är också namnfrågan. Namnet meänkieli, vårt språk, har snabbt vunnit terräng som ersättning för uttrycket tornedalsfinska. Denna förändring speglar det förändrade synsättet. I stället för att se den egna varieteten som en sorts finska, en finsk dialekt, betraktar man den nu som ett språk, vårt språk. Andra förslag i liknande riktning har också förekommit, nämligen att benämna varieteten för *tornedalska* rätt och slätt (Vagerstam, refererad i Wande, 1994).

Slutsatser utifrån attityder gentemot meänkieli om egen språkstatus

Det finns starka etniska attityder så som man kan bedöma saken utifrån aktiviteterna vad gäller etnisk organisation och etnisk mobilisering. Det är troligt att den självkänsla som demonstrerats under senare år successivt markerar meänkieli som eget språk i gruppens eget liksom i det omgivande samhällets medvetande.

Politiskt-administrativa gränser

Historiskt-strukturellt besläktade varieteter som talas inom ett land kommer ofta att betraktas som dialekter, medan liknande varieteter som talas på respektive sidor om en gräns ibland betraktas som skilda språk. Det hinder för kommunikation och de skillnader i förutsättningar för likartad utveckling som gränsen innebär har ofta som följd att ökade språkstrukturella skillnader åstadkoms och att medvetenheten om skillnaderna blir mer tydlig. Detta är samtidigt en av de faktorer som motiverar utvecklingen av olika standardiseringar för varieteterna på ömse sidor gränsen.

Slutsatser för meänkielis språkstatus utifrån förhållandet politiskt-administrativa gränser

I frågan om meänkieli är det klart att den historiska gränsdragningen är det som har lett till utvecklandet av en särskild form av finska på den svenska sidan. Historiskt är det alltså den politiska gränsen som legat till grund för två standardiserade språkformer, även om det är standardiseringen i sig som är den starkaste faktorn för att hävda meänkielis status som eget språk.

Sammanfattande kommentarer angående meänkielis status som eget språk

Denna rapport har försökt visa hur begreppen språk och dialekt används i olika betydelser i olika historiska, sociala och kulturella sammanhang. Begreppen används ofta i en enkel dikotomi för att beskriva en komplex verklighet, i vilken språkstrukturella, politiska, sociokulturella och psykosociala aspekter samverkar. Det är klart att en utredning begränsad till de lingvistiska förhållandena, dvs språkstrukturella likheter och skillnader mellan språkformer och ömsesidig förståelighet, inte kan svara på frågan om en given varietet är ett språk eller en dialekt. Det är främst varietetens funktion i samhället, inklusive dess etniska och kulturella betydelse för de personer som talar varieteteten i fråga, som är avgörande för hur den betraktas, men inte heller utifrån sådana kriterier kan entydiga svar ges angående skillnaden mellan språk och dialekt. Olika faktorer ges i en given sociopolitisk kontext större eller mindre vikt.

Ändå är det viktigt att en diskussion förs om vilka kriterier som kan komma ifråga när man tar ställning till om en given en språklig varietet ska kallas för ett eget språk eller en dialekt. Det är väsentligt att grunden för ett avgörande är klar.

I fallet *meänkieli* har vi konstaterat att de språkstrukturella skillnaderna mellan denna varietet och finska varieteter som talas i Finland, inklusive standardfinska, är påtagliga. Graden av ömsesidig förståelighet är svår att fastställa, men det är uppenbart att förståelseproblem förekommer i båda riktningarna. Under den långa period på snart tvåhundra år som riksgränsen delat det finstalande området har talare av vad som idag kallas *meänkieli* haft annorlunda livsvillkor än talare av finska varieteter i Finland. Detta har bidragit starkt till att skillnaderna mellan *meänkieli* och annan finska är mer uttalade idag än de skillnader som föreligger mellan aktuella talade varieteter inom Finland. Samtidigt som dessa förhållanden är viktiga för hur talarna på ömse sidor gränsen betraktar och uppfattar sina och de andras varieteter, är de i sig inte avgörande för om varieteteten på den svenska sidan ska betraktas som ett språk eller en dialekt.

Den funktion i samhället som *meänkieli* förvärvat under de senaste decennierna innebär stora förändringar i förhållande till tidigare perioder. Som nämndes ovan påpekade Hansegård (1988: 306) att de finska varieteter som talas i Sverige är "allmogespråk". Detta står inte i motsättning till att varieteteten på kort tid har tagit viktiga steg i standardiseringsprocessen. Vilken varietet som helst av vilket språk som helst kan utgöra underlag för standardisering. I standardiseringshänseende är *meänkieli* klart på en nivå där man snarare skulle kalla varieteteten för ett språk än en dialekt (se ovan s 12, punkt 3). Existensen av ordböcker och grammatik och språkvårdande organ samt användningen av *meänkieli* i

skönlitterära, massmediala, utbildningsmässiga och andra officiella sammanhang är sådant som brukar förknippas med språk snarare än med dialekter. Att tornedalsfinska elever sedan ca ett decennium nämns särskilt i skolans regelverk gör också att gruppen och dess språk redan beaktats i sammanhang som har juridiska konsekvenser. Om de lingvistiska faktorerna ensamma som vi sett ovan är *oväsentliga* för bedömningen av en varietets status som eget språk, så är dessa sociopolitiska faktorer *starkt bidragande* till en bedömning i den riktningen.

Slutligen måste man konstatera att de kriterier som har att göra med attityder gentemot meänkieli, både gruppens egna och omgivningens, idag har starkt annorlunda värden än vad som var fallet förför bara tio, femton år sedan. En betydligt starkare självkänsla har utvecklats inom gruppen i ömsesidig samverkan med att dess språk har fått högre prestige. Den interna organisationen omkring frågor som har med bevarandet av gruppens kulturella och språkliga särart speglar denna attitydförändring. Samtidigt förekommer konfliktartade åsikter om värdet av meänkieli. Inom gruppen finns det också personer som anser att meänkieli inte är en varietet som är värd att bevara eller utveckla. En kommentar till dessa åsiktsskillnader kan dock vara på sin plats: Man ska vara medveten om att motsatta åsikter om det egna språket eller den egna språkformen förekommer inom alla minoriteter. Ju starkare assimilationstrycket varit och ju större graden av stigmatisering, desto vanligare är negativa attityder. När dessa attityder håller på att förändras i riktning mot högre självvärdering är det självklart att inte alla inom gruppen ändrar åsikt - åtminstone inte samtidigt. Dock är just detta, att inte *samtliga* minoritetsmedlemmar är förespråkare av en stärkt funktion för den egna varieteteten, ofta en förevändning för majoritetssamhällen att inte stödja en förändring i denna riktning.

Omgivningens attityd gentemot meänkieli har också svängt parallellt och i interaktion med att gruppens egna attityder blivit mer positiva. Det svenska samhällets acceptans av varieteteten och dess talare reflekteras bl a i de särbestämmelser som gruppen tillsammans med andra inhemska grupper åtnjuter i skolans regelverk.

Som påpekades inledningsvis är en språklig varietets status något som växer fram i politiska processer. Ibland är formella politiska beslut avgörande. Diskussionen i detta kapitel om begreppen språk och dialekt och resonemangen om meänkielis ställning mot bakgrund av denna diskussion kan därför inte avslutas med ett ställningstagande i frågan om varieteteten är ett språk eller en dialekt. Syftet med diskussionen är i stället att hålla fram och beskriva vilka faktorer som i en sådan politisk process kan anföras om man vill hävda meänkielis status som eget språk - och för den ståndpunkten saknas inte underlag - men också att visa på förhållanden som skulle kunna användas för att argumentera för att meänkieli inte

är ett eget språk - och här är underlaget magrare. Kapitlets funktion i den politiska processen är att ge kunskaper samt underlag för tänkande och politiska beslut i frågor relaterade till meänkielis status.

Tacknot

Jag vill tacka Susanna Kuoljok Angéus, Christopher Stroud, Erling Wande och Hans Åhl för kommentarer till en tidigare version av detta arbete. Påpekanden från Ulf Kero och Birger Winsa, som framförts till mig, har också varit till stor hjälp. Jag är tacksam för dessa påpekanden.

Referenser

- Allén, S. (1995), Skrift. I: *Nationalencyklopedin, band 16*.
- Blomqvist, J. & Sabatakis, V. (1992), Grekiska. I: *Nationalencyklopedin, band 8*.
- Edlund, L.-E. (1995), Svenska dialekter. I: *Nationalencyklopedin, band 17*.
- Edwards, J. (1985), *Language, Society and Identity*. Oxford: Basil Blackwell.
- Ellegård, A. (1991), Engelska. I: *Nationalencyklopedin, band 5*.
- Grillo, R. D. (1989), *Dominant Languages. Language and Hierarchy in Britain and France*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gröndal, A. (1980), *Radio Norrbottens finska publik hösten 1971. Rapport nr 17-1980*. Stockholm: Sveriges Radio.
- Hansegård, N. E. (1968), *Tvåspråkighet eller halvspråkighet?* Stockholm: Aldus/Bonniers.
- Hansegård, N.-E. (1988), *Språken i det Norrbottensfinska området. Arbetsrapport 3:1988*. Lärarutbildningarna. Högskolan i Luleå.
- Haugen, E. (1966), Dialect, language, nation. *American Anthropologist*, 68. 922-935. (1972) I: Pride, J. B. & Holmes, J. (eds.), *Sociolinguistics*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Hudson, R. A. (1980), *Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hyltenstam, K. & Tuomela, V. (1996), Hemspråksundervisningen. I: Hyltenstam, K. (utg.), *Tvåspråkighet med förhinder? Invandrar- och minoritetsundervisning i Sverige*. Lund: Studentlitteratur.
- Jaakola, M. (1973), *Språkgränsen. En studie i tvåspråkighetens sociologi*. Stockholm: Aldus/Bonniers.
- Jacobsson, G. (1995), Serbokroatiska. I: *Nationalencyklopedin, band 16*.
- Jansson, T. (1995), Språkhistoria. I: *Nationalencyklopedin, band 17*.
- Johansson, S. (1978), *Studies of Error Gravity. Native Reactions to Errors Produced by Swedish Learners of English. Acta universitatis Gothoburgensis. Gothenburg Studies in English 44*. Göteborg.
- Jonasson, K. (1991), Franska. I: *Nationalencyklopedin, band 6*.
- Korhonen, O. (1989), Tre språk i kontakt - en fråga om jämvikt eller dominans. I: *Symposium Lingua - Cultura. Övertorneå 1988-11-21--22*. Länsstyrelsen i Norrbottens län, Utbildningsenheten.
- Koskinen, I. (1974), Svensk interferens i tornedalsfinskan. I: Loman, B. (utg.), *Språk och samhälle 2*. Lund: CWK Gleerup.
- Kotsinas, U.-B. (1995), Stockholm. Dialekt. I: *Nationalencyklopedin, band 17*.

Lainio, J. (1990), Abbé Grégoire, franska revolutionen och sverigefinnarnas dentala klusiler. I: Wande, E. (utg.) *Att forska om språkliga minoriteter. Stockholm Studies in Finnish Language and Literature*, 7. Stockholm:

Lainio, J. (1995), The sociofunctional position of Finnish in Sweden. I: *Tijdschrift voor Skandinavistiek*, 16. 105-132.

Larsson, L.-G. (1995), Samiska. I: *Nationalencyklopedin*, band 16.

Malmberg, B. (1964), *Språket och människan*. Stockholm: Albus/Bonniers.

Maurud, Ø. (1976), *Nabospråksförståelse i Skandinavia. Nordisk utredningsserie 1976:13*. Stockholm: Nordiska rådet.

Nordberg, B. (1995), Stadsmål. I: *Nationalencyklopedin*, band 17.

NOU (1985), *Samisk kultur og utdanning. Norges offentlige utredninger, 1985:14*.

Paunonen, H. (1991), Till en ny indelning av de finska dialekterna. *Fenno-ugrica suecana*, 10. 75-95.

Pekkari, K. (under utgivning), Tornedalsfinskan "meänkieli" som hemspråk i skolan genom åren. I: Westergren, E. & Åhl, H. (utg), *En antologi om två- och trespråkighet i norra Sverige* (arbetstitel).

Phillipson, R. (1992), *Linguistic Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.

Sato, C. J. (1989), A nonstandard approach to Standard English. *TESOL Quarterly*, 23. 259-282.

SIV (1993), *Finska språkets ställning i Sverige*. Förlagsbyrån, Statens invandrarverk.

Swahn, J.-Ö. (1995), Tornedalsfinnar. I: *Nationalencyklopedin*, band 18.

Teleman, U. (1995), Svenska. I: *Nationalencyklopedin*, band 17.

Tenerz, H. (1995), *Språkundervisningsproblemen i de finstalande delarna av Norrbottens län*. Lund.

Utbildningsdepartementet (1994), *Finska i Sverige. Ett inhemskt språk*. Ds 1994:97.

Vaagland, P. I. (1982), *Målrørsla og reformarbeidet i trettiåra*. Oslo: Det Norske Samlaget.

Wande, E. (1982), Tornedalsfinskan och dess särdrag. I: *Finska språket i Sverige. Finska språket i Tornedalen*. Föreningen Norden. Kulturfonden för Sverige och Finland. Finn-kirja.

Wande, E. (1984), Two Finnish minorities in Sweden. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 5. 225-241.

Wande, E. (1989a), Från 1809 till 1989 - viktiga årtal i svenska Tornedalens språk- och utbildningspolitiska historia. I: *Symposium Lingua - Cultura. Övertorneå 1988-11-21--22*. Länsstyrelsen i Norrbottens län, Utbildningsenheten.

Wande, E. (1989b), Tornedalsk renässans. *Invandrare och minoriteter*, 2/89. 15-21.

Wande, E. (1992a), Ecological and linguistic aspects of Tornedal Finnish in Sweden. I: Louis-Jensen, J. & Poulsen, J. H. W. (eds.), *The Nordic Languages and Modern Linguistics 7*. Tórshavn.

Wande, E. (1992b), Förord. I: *Meän kielen sanakirja. Tornedalsfinsk ordbok*. Luleå: Kaamos.

Wande, E. (1993), Begreppen Tornedalen, tornedalsfinsk och tornedaling. I: *Norrländsk uppslagsbok, band 1*.

Wande, E. (1994), Morötter och andra grönsaker - några anmärkningar med anledning av en tornedalsfinsk ordbok. I: *Hugskott och hågkomster. En vänskrift till Karin Forsberg när måttbandet tog slut*. Avdelningen för forskning och utbildning i modern svenska (FUMS), Uppsala universitet.

Wardhaugh, R. (1992), *An Introduction to Sociolinguistics*. Second Edition. Oxford: Blackwell.

Wessén, E. (1967), *Våra folkmål*. Åttonde upplagan. Lund: Fritzes.

Winsa, B. (1991), *Östligt eller västligt? Det äldsta ordförrådet i gällivarefinskan och tornedalsfinskan*. *Acta universitatis Stockholmiensis. Studia Fennica Stockholmiensia* 2. Stockholm.

Winsa, B. (1996), Tornedalen - den svenska minoritetspolitikens akilleshäla. *Invandrare & Minoriteter*, 1996/1-2. 39-43.

Winsa, B. (under utgivning), *How Attitudes Form Collective Identity - The Effects of Linguistic Policy and Practice in the Swedish Torne Valley*. Stockholm.

Wurm, S. (1982), *Papuan Languages of Oceania*. Tübingen: Gunter Narr.

Österberg, T. (1961), *Bilingualism and the First School Language - an Educational Problem Illustrated by Results from a Swedish Dialect Area*. Umeå: Västerbottens Tryckeri.

Romani i Sverige

Rapport för Minoritetsspråskommittén JO1995:03

Kari Fraurud och Kenneth Hyltenstam

Centrum för tvåspråkighetsforskning
Stockholms universitet
Augusti 1997

Innehållsförteckning

Inledning	391
Språkförändring och språkkontakt	392
Internt motiverad språkförändring	392
Språkkontakt som orsak till språkförändring	393
Historiskt ursprung samt utbredning i Europa och världen	402
Historia: språksläktskap och språkkontakt	402
Beteckningar, klassifikationer och geografisk utbredning	407
Konservativ och sammanflätad romani	411
Skriftspråk och standardisering	413
Sverige och Norden	414
Historia	414
Romska grupper och dialekter i Sverige idag	417
Några anmärkningar om svenska romanidialekters ursprung och bevarandestatus	419
Beräkningar av den romska populationens storlek och antalet talare av romani	422
Undervisning i romani och behov av språkbeskrivningar	426
Sammanfattning om romani i Sverige	427
Referenser	429

Romani i Sverige

Rapport för Minoritetsspråkskommittén JO1995:03

Kari Fraurud och Kenneth Hyltenstam

Inledning

Denna rapport redovisar ett uppdrag för Minoritetsspråkskommittén att undersöka romanis ställning i Sverige. Uppdraget omfattar följande frågor:

1. Hur länge har romani talats i Sverige?
2. Vilka varieteter av romani talas i Sverige?
3. Hur många talare har de olika varieteter av romani som talas i Sverige?

För att ge en bakgrund mot vilken svaren på dessa frågor kan tolkas inleds rapporten med en översikt av några grundläggande fakta om språkförändring och språkkontakt. Denna bakgrund presenteras på s 1-9. Därefter ges först en historisk översikt över forskningsläget vad gäller romanis ursprung och spridning över världen i skilda varieteter. Sedan behandlas de nordiska och svenska förhållandena.

Rapporten bygger huvudsakligen på publicerad internationell, nordisk och svensk litteratur om romska förhållanden och särskilt om romani. Källhänvisningarna är tämligen utförliga. Utöver den litteratur som redovisas har vi använt information som vi fått i samtal med representanter för Nordiska Zigenarrådet samt andra sakkunniga, bl a Lars Borin, Uppsala, och Bengt Sandström, Lund. Innehållet i denna rapport bör ses mot bakgrund av att författarna inte själva har bedrivit forskning om romani eller romska förhållanden utan här närmat sig de frågeställningar angående romani som uppdraget omfattar utifrån sin bakgrund som allmänlingvister och minoritetsspråksforskare.

Rapporten innehåller även en bibliografi över litteratur om romani. Bibliografin omfattar en förteckning över existerande språkvetenskaplig litteratur om romani i Sverige, de viktigaste arbetena om romani i de övriga nordiska länderna, samt ett urval av relevant internationell språkvetenskaplig (och i några fall övrig) litteratur. Bibliografin återfinns som appendix sist i rapporten (s 36).

Språkförändring och språkkontakt

Eftersom romani hör till de språk som i högre grad än många andra språk kommit att förändras i olika riktningar, särskilt genom sin historiska kontakt med ett stort antal andra språk, är frågor om språkkontakt och språkförändring särskilt relevanta i en diskussion om romani och dess varieteter.

Alla språk förändras ständigt. Detta sker dels genom externt motiverade förändringar, dvs genom att de är i kontakt med andra språk av vilka de blir påverkade i ordförråd, uttal, grammatisk struktur och sådant som retoriska uttrycksmedel, dels genom förändringar som inte har sin bakgrund i kontakt med andra språk utan som sker spontant i de processer som språkanvändningen innebär, s k internt motiverade förändringar. Vi inleder med att kort beröra internt motiverad språkförändring för att därefter närmare behandla språkförändring orsakad av språkkontakt.

Internt motiverad språkförändring

När det gäller *ordförrådet* förändras språk bl a av det skälet att talarnas uttrycksbehov förändras. Talare har under givna omständigheter behov av att tala om vissa företeelser. Förändringar som sker i ett samhälle innebär att nya företeelser behöver benämnas. Nya ord introduceras i språket för att beteckna dessa företeelser. Ibland sker detta genom att man uppfinner helt nya ord, men det är kanske vanligare att nya ord byggs av befintligt ordmaterial. Ett par exempel på relativt nya ord i svenskan är *prya* (ägnas åt praktisk yrkesorientering) och *låtsaspappa* ('den man som mamma för närvarande lever med'). Båda dessa exempel illustrerar att man vid bildandet av nya ord ofta använder redan existerande språkmaterial. Ibland får ord beteckna företeelser som tidigare benämnts med ett annat ord. I svenskan har vi på senare tid sett en tämligen stor spridning av ord som *funka* och *kolla* i sammanhang där vi tidigare alltid sagt *fungera* och *kontrollera*. Dessa nya ord har först uppträtt i vardagsspråket, men har sen spritt sig även till något mer formella sammanhang. De är exempel på hur förändringar ofta innebär förenklingar (tvåstaviga i stället för flerstaviga ord, ord med en tydligare inhemsk prägel i betoningsmönstret i stället för främmande ord). En annan typ av förändring i ordförrådet har vi att göra med när betydelseinnehållet i en viss ordform förskjuts. Det svenska ordet *rolig*, som förstås har med *ro* att göra, betydde tidigare, liksom fortfarande i danskan, 'lugn' (jfr *orolig*), men kom sedan att bli synonymt med *skojig*, *komisk* etc.

I *uttalet* och *grammatiken* sker internt motiverade förändringar enligt

vissa mönster. Förändringarna av uttalet sker så att vissa existerande ljuddistinktioner eller möjliga ljudkombinationer går förlorade (dvs förenklingar) eller att nya ljuddistinktioner och ljudkombinationsmöjligheter uppstår (dvs komplexifieringar). Språk med ett rikt system av *böjningsändelser* utvecklas ofta i riktning mot förenkling av detta system. Detta illustreras tydligt i de germanska, inte minst i de nordiska, språken. Bland de nordiska språken uppvisar isländskan det äldsta systemet vad gäller ordböjning. Man har t ex kasusändelser på substantiven (nominativ *hestur*, genitiv *hests*, dativ *hesti*, ackusativ *hest*), något som bara finns kvar i form av genitiv-s i de skandinaviska språken. Fornsvenskan hade ett liknande böjningssystem som den moderna isländskan. Utvecklingen går ibland från användning av böjningsändelser till att uttrycka samma företeelse med enskilda ord (*sjungom* förändras till *låt oss sjunga*). Förändringen kan också gå i motsatt riktning, dvs mot att ett böjningssystem tillskapas, och det har antagits att det finns en cyklicitet i språkliga förändringar så att ett givet språk över stora tidsrymder går från ett komplext böjningssystem till reducerat böjningssystem och tillbaka till ett komplext böjningssystem igen. Språk förändras också syntaktiskt, dvs när det gäller regler för ordföljden, t ex i fråga om huruvida verbet kommer först, sist eller i mitten av en mening.

Språkförändringar anses normalt ske i en snabbare takt i språk där inte skriftspråket spelar en viktig roll i talarnas dagliga språkanvändning.

När talare av ett givet språk bosätter sig på olika håll utan att kontinuerligt kunna kommunicera, kommer de språkförändringar som ständigt pågår att ha den effekten att språket splittras i olika varieteter, eller *dialekter*. De skillnader som förekommer mellan olika dialekter beror både på att språket ständigt förändras internt och att språket är i kontakt med olika andra språk på de olika platser där det talas.

Vad gäller romani måste man förutsätta att de förändringar som skett i språket över tid liksom i alla andra språk har både interna orsaker enligt det mönster som vi behandlat i detta avsnitt och externa orsaker, dvs förändringar som beror på kontakter med andra språk.

Språkkontakt som orsak till språkförändring

En språkkontaktsituation är en social situation i vilken människor eller grupper av människor som talar olika språk behöver kommunicera med varandra. Ofta är dessa grupper ojämlika vad gäller politisk makt, ekonomiska resurser etc. Den ena gruppen är mäktigare, mer dominerande, än den andra, som alltså i olika avseenden är dominerad. Den dominerade gruppen är ofta en minoritet, medan den dominerande gruppen då är i majoritet. Minoriteten är pga sin underordnade ställning

ofta beroende av majoriteten. Den behöver t ex ofta interagera med majoriteten för att klara sitt uppehålle och sin livssituation över huvud taget, medan majoriteten inte har motsvarande behov. Detta leder till att det är minoritetsmedlemmarna som har behov av att lära sig majoritetens språk; majoriteten lär sig inte minoritetens språk. Minoritetsmedlemmarna blir således ofta tvåspråkiga, medan majoritetsmedlemmarna är enspråkiga. Majoritetsspråk påverkar av detta skäl minoritetsspråk i större utsträckning än minoritetsspråk påverkar majoritetsspråk.

Romerna har under århundraden kommit i kontakt med ett stort antal olika samhällen och har i stor utsträckning lärt sig dessa samhällens språk. En hög grad av två- eller flerspråkighet är ett karakteristiskt drag för romerna. I allmänhet används för intern kommunikation någon form av romani, medan kontakten med det omgivande samhället hanteras på dettas språk. Romer är alltid i minoritet i de samhällen där de lever. I jämförelse med många andra etniska och språkliga minoriteter har dock romer ofta framgångsrikt kunnat bevara det egna språket, men det förekommer också att romska grupper har kommit att gå över till att använda det omgivande samhällets språk även för intern kommunikation.

Varje etnisk och språklig minoritet är unik i fråga om hur kontakten med den aktuella majoriteten hanteras och vilka språkliga konsekvenser kontakten leder till för minoriteten. Romerna är inget undantag härvidlag. Kunskaperna om språkkontaktens specifika konsekvenser för denna grupp är begränsade, eftersom undersökningar i stor utsträckning saknas. Analyser av dessa förhållanden skulle behöva ta hänsyn till hela den sociokulturella verklighet som är för handen i olika romska sammanhang. Bl a kan språkkontaktens effekter vara beroende av *språkets grundläggande betydelse för den etniska identiteten* eller sådana för romer specifika drag som *språkets hemliga karaktär* (Kenrick, 1979: 117f). Dessa förhållanden illustreras i följande citat från Yoors (1967: 6), som främst utgår från förhållandena hos lovararomer i början av seklet: "Den viktigaste sammanhållande länken vid sidan om härstamning från gemensamma förfäder är deras språk, romani, vars hemlighet bevaras vaksamt".¹ Allmänt torde de starka etniska gränser som existerar ha haft stor betydelse för språkbevarandet och för de former i vilka romani förekommer: "Zigenarna har skyddat sin kulturella kontinuitet och identitet genom att gömma sig bakom ett elaborerat system av skyddande skärmfasader, så att verkligheten ofta är den exakta motsatsen till det yttre skenet" (ibid.). Det är väsentligt att här tillägga att påståendet att romer skulle vara särskilt medvetna om etniska gränser och att de skulle vilja hemlighålla sitt språk inte gäller generellt. Som i alla grupper varierar

¹ Här och i alla citat från utländsk litteratur är översättningen vår egen.

“gränsbevakningen” från en situation till en annan och det förhållandet att romer t ex har varit aktiva i utvecklandet av det språkvetenskapliga studiet av romani, där full öppenhet om språket hör till förutsättningarna, visar att språkets hemliga karaktär inte alltid upprätthålls. Detsamma gäller i samband med framställning av undervisningsmaterial och genomförande av utbildning på romani. Icke desto mindre existerar företeelsen även idag bland grupper av romer.

Trots att varje minoritetsgrupp således är unik finns det ett antal konsekvenser som språkkontakter normalt leder till och som i större eller mindre utsträckning också gäller romerna. Vi ska här ta upp några sådana generella fakta som kan vara av betydelse för förståelsen av situationen för romani. Vi behandlar kortfattat fenomenen *språkliga lån*, *relexifiering*, *regrammatikalisering*, *pidgin- och kreolspråk*, *kodväxling* samt *språkbyte och språkbevarande*.

Språkliga lån, relexifiering och regrammatikalisering. Tvåspråkiga talare använder ofta ord från sitt ena språk när de talar det andra. Talare kan göra detta mer eller mindre tillfälligtvis i själva talsituationen genom att inkorporera ordelement från ett språk i det andra språkets, basspråkets, grammatiska ramar (bestående av syntax och böjningsmorfologi samt formord, dvs artiklar, konjunktioner, prepositioner etc) (jfr Myers-Scotton, 1993). Fenomenet går ibland under benämningen *tillfälliga lån*.

När sådana inlånade ord sprids - också till enspråkiga talare - och permanentas brukar man tala om egentliga *lånord*. Lånord från omgivande språk finns i alla språk. Uttalet och hur man grammatiskt hanterar det inlånade ordet brukar på samma sätt som vid tillfälliga lån följa det egna språkets fonologiska resp grammatiska system. För att illustrera den grammatiska hanteringen av inlånat ordmaterial kan vi se på ett engelskt lånord i svenskan, *party*, som med svensk obestämd artikel (*ett*) och svensk pluraländelse (*-n*) blir *ett party - flera partyn*.² Lånord är oftast hämtade ur de s k öppna ordklasserna, främst substantiv, men också verb och adjektiv.

Ett kontaktfenomen som är besläktat med, men som vissa forskare anser vara skilt från språkliga lån i ordförrådet (se Appel & Muysken, 1987: 130), är s k *relexifiering*. Relexifiering innebär att stora delar av ordförrådet i ett språk ersätts med ord ur ett annat språk, medan den grammatiska strukturen behålls. Vi behöver inte här ta ställning till i vilken utsträckning dessa fenomen är skilda åt, men medan lexikala lån som vi såg i avsnittet ovan huvudsakligen sker ur s k öppna ordklasser går

² Skälet till att vi illustrerar med engelskans påverkan på svenskan är rent pedagogiskt; läsare bör kunna båda språken som förekommer i exemplen för att dessa ska ha avsedd effekt.

relexifiering längre och omfattar också slutna ordklasser som pronomen, konjunktioner och prepositioner. En annan skillnad är att relexifiering också påverkar basvokabulären, så att centrala ord som t ex *gå*, *ge* etc byts ut mot ord från det andra språket. Ord av denna karaktär är sällan inkorporerade som lexikala lån. Ett exempel på ett relexifierade språk är *media lengua* (ibid). Detta språk har uppstått bland quechuatalande indianer i Ecuador. Ordförrådet är till 87% hämtat från spanskan, medan grammatiken är bevarad quechua.

Särskilt i en långvarig språkkontaktsituation kan påverkan från det dominerande språket också gälla andra språkliga nivåer än ordförrådet. Framför allt i syntaxen kan man observera sådana lån, men så småningom också i fråga om ordböjning. Ett par exempel från Ljung (1988: 80f) illustrerar hur engelskans syntax håller på att påverka svenskan: *Han visste inte vad göra* i st f ... *vad han skulle göra*; *Han är en läkare* i st f *Han är läkare*.

På detta sätt kan ett dominerande språk påverka ett dominerat språk också i dess grammatiska struktur så att minoritetsspråket blir mer likt majoritetsspråket. Detta är särskilt fallet när minoritetsmedlemmarna blivit allt kunnigare i majoritetsspråket. Ett i litteraturen mycket omtalat exempel gäller vissa dialekter av språket *konkani*, som är ett indoeuropeiskt språk talat i centrala Indien. Talare av dessa dialekter flyttade till ett område där man talar språket *kannada*, vilket är ett dravidiskt språk, alltså helt obesläktat med konkani. Konkantitalarna var i minoritet och tvingades bli tvåspråkiga genom att lära sig kannada. Efter långvarig kontakt hade den grammatiska strukturen i konkani påverkats av den i kannada så att de två språken blivit grammatiskt lika, men det egna ordförrådet hade bevarats (se Nadkarni, 1975). Denna process kallas ibland *regrammatikalisering*.

Vad gäller romani har alla varieteter av detta språk utvecklats i kontakt med andra språk. De romska varieteterna har i respektive kontaktsituation blivit starkt påverkade främst i ordförrådet men också när det gäller uttal och grammatisk form (jfr Boretzky & Igla, 1994a). Vissa av dagens varieteter av romani, som vi nedan (se s 17) kommer att diskutera under den gemensamma beteckningen *sammanflätad romani*, uppvisar en mycket omfattande användning av omgivande språks grammatiska struktur. Huruvida dessa varieteter uppstått genom att regrammatikalisering har förekommit är omdiskuterat, liksom i vilken utsträckning relexifiering spelat en roll för deras uppkomst.

Pidginspråk och kreolspråk. I situationer där grupper med olika språk har haft anledning att kommunicera med varandra, t ex för handelsändamål eller på plantager där slavar med olika språk förts samman, har i vissa fall tämligen stabila kontaktspråk, s k *pidginspråk*, uppstått. Pidginspråken

kombinerar element från de språk som är i kontakt med varandra. I plantagesituationerna eller i koloniala situationer har de ofta hämtat sitt ordförråd från ett tredje språk, nämligen plantageägarnas eller kolonialherrarnas språk, t ex engelska eller franska. Pidginspråk är förenklade språkliga system bl a såtillvida att de inte är flekterande (dvs de använder inte böjningsändelser på orden) och att de har en enkel syntax. Ingen talar dessa språk som sitt modersmål.

När personer med olika modersmål i sådana situationer fostrar barn tillsammans och har pidginspråket som kommunikationsmedel sinsemellan och till barnet, blir detta språk barnets förstaspråk eller modersmål. När en hel barngeneration växer upp med detta nya språk som sitt enda språk utvecklar de det till ett mer komplext språk, ett språk med samma grad av komplexitet som andra naturliga språk. Sådana pidginspråk som utvecklats till naturliga språk kallas för *kreolspråk*. (För vidare diskussion av pidgin- och kreolspråk, se Appel & Muysken, 1987: 175ff.)

Anledningen till att vi tar upp en kort karakteristik av pidgin- och kreolspråk här är inte att dessa fenomen nödvändigtvis är relevanta vid behandlingen av varieteter av romani. I litteraturen finns det emellertid hänvisningar till dessa språkformer i samband med diskussioner om sammanflätade romanidialekter. Författare har då jämfört avsaknad av traditionell romsk böjningsmorfologi med den avsaknad av böjningsmorfologi som förekommer i pidginspråk.

Kodväxling innebär att tvåspråkiga talare s a s håller båda språken i luften samtidigt när de kommunicerar med varandra. Talarna växlar alltså mellan att använda de två språkens grammatik och uttal, ofta genom att säga några ord eller yttranden på det ena språket och sedan några på det andra. Följande exempel kommer från amerikansvenskan (Hasselmo, 1974: 123): *Han kunde göra så fint arbete so they said that was the best one to have of all of them; I don't know var det kom ifrån*. Att lägga märke till här är att denna typ av tvåspråkig kommunikation används internt mellan tvåspråkiga, där alltså samtalsparterna kan båda språken. (Se Hyltenstam & Stroud, 1991: 54, för vidare diskussion av fenomenet och hur termen används av olika forskare.)

Kodväxling kan förekomma i ett antal olika former. I den form som illustreras ovan växlar talare mellan de två språken genom att säga några ord först på det ena och sedan några ord på det andra. De följer därvid bestämda mönster för när det är möjligt att växla mellan språken (Poplack, 1980). Andra sätt är att använda det ena språket som basspråk och inkorporera lexikalt material från det andra - eller att växla mellan det ena och det andra språket som basspråk (jfr lånord och relexifiering ovan) (Myers-Scotton, 1993). Kodväxling har i allmänhet en specifik social funktion, även om talarna inte behöver vara uttalat medvetna om denna

(Stroud, 1992). Det rör sig ofta om markering av dubbel identitet i någon bemärkelse eller att man markerar sin lojalitet med andra talare som också är tvåspråkiga och hör till en speciell talgemenskap. Ju bättre tvåspråkiga talare behärskar båda språken, desto skickligare är de också på att växla mellan dem på ett komplext sätt (Poplack, 1980). Kodväxling behöver således ingalunda sättas i samband med bristande behärskning av någotdera språken, utan kan tvärtom fungera som ett berikande språkligt uttrycksmedel i stabila tvåspråkiga situationer. Fenomenet förekommer dock ofta i språkbytessituationer, dvs när talare av ett minoritetsspråk håller på att överge sitt eget språk till förmån för majoritetsspråket.

Kodväxling mellan romani och något annat språk, ofta det omgivande samhällets språk (se Kenrick, 1979), måste förutsättas ha spelat en viktig roll i utvecklingen av vissa romska dialekter.

Språkbyte och språkbevarande. Språkbyte är en process där minoritetsmedlemmarna ger upp sitt eget språk och alltmer går över till att använda majoritetsspråket även för intern kommunikation. Bytet av språk sker successivt, ofta över flera generationer (se Hyltenstam & Stroud, 1991). Språkbyte är en mycket vanlig företeelse världen över. Talare av vissa språk börjar använda de mäktigare grannarnas, eller härskarnas, språk och på så sätt försvinner språk som talas av dominerade grupper. Många av de språk som tidigare talats t ex i Europa är nu borta. Några exempel är *etruskiskan*, *gotiskan*, och *dalmatiskan*. Etruskiskan, som talades i Mellanitalien, försvann under århundradena före Kristi födelse och ersattes vid den tiden helt av latinet. Gotiskan var ett germanskt språk med välutvecklat skriftspråk som försvann under medeltiden genom att olika grupper av goter assimilerades med de omgivande folken; gotiska talades på Krim så sent som på 1500-talet. Dalmatiskan var ett romanskt språk, liksom de övriga romanska språken utvecklat ur vulgärlatinet, som talades längs Adriatiska havets kust i nuvarande Kroatien. Den siste kände talaren av dalmatiska dog i början av 1900-talet.

Språkbyte sker i vår tid med accelererad hastighet. Ett stort antal av världens kanske 6.000 språk är "hotade". Enligt en aktuell bedömning av Krauss (1992) är det endast språk med någon form av officiell status i de länder där de talas eller språk som har ett stort antal talare, åtminstone 100.000,³ som har egentliga utsikter att finnas kvar i framtiden. Om vi tänker oss ett sekel fram i tiden är Krauss' slutsats att det endast kommer

³ Man kan tänka på att medianvärdet för antal talare bland världens språk är 5-6.000. Ett stort antal språk har färre än 1.000 talare medan en handfull har hundratals miljoner talare.

att finnas ca 500 språk i världen.⁴

Vad är då skälet till att språkbyte sker? Det är ett komplext samspel av faktorer på olika sociala nivåer som i potentiella språkbytessituationer påverkar en grupp att överge resp bevara sitt språk. Ett tämligen vanligt sätt att gruppera faktorerna är i förhållande till hur de berör relationen mellan majoritet och minoritet (*samhällsnivå*), interna förhållanden inom minoritetsgruppen (*gruppnivå*) resp beteenden och uppfattningar hos enskilda minoritetsmedlemmar (*individnivå*).

Sammanställningen till höger, som hämtats från Hyltenstam & Stroud (1991:112) och som beskrivs närmare där, visar en sådan gruppering av faktorer. Om denna sammanställning skulle appliceras på romani, skulle faktorerna på samhällsnivå gälla romernas relation till de majoritetssamhällen som de lever i kontakt med. Faktorerna på gruppnivå skulle gälla interna romska förhållanden. Faktorerna på individnivå skulle gälla sådant som romers specifika socialisationsmönster vad gäller språk, dvs vilka former för språkanvändning som förekommer vid barnuppfostran, samt individuella val vad gäller användning av romani respektive andra språk som individen behärskar.

Graden av språkbevarande bland romanitalande är remarkabel om man beaktar de här nämnda faktorerna, eftersom ett stort antal faktorer både på samhälls- och gruppnivå talar för att språket inte skulle ha bevarats. T ex leder i allmänhet avsaknad av samhällsligt erkännande av en minoritets

FAKTORER PÅ SAMHÄLLSNIVÅ

Politiskt-legala förhållanden
Majoritetssamhällets ideologi
Språklagstiftning
Implementering
Ekonomiska faktorer
Industrialisering-urbanisering
Majoritetsnäringar
Kommunikationer
Arbetsmarknad
Sociokulturella normer
Utbildning

FAKTORER PÅ GRUPPNIVÅ

Demografi
Storlek
Kärnområde
Migration
Åldersfördelning
Könsfördelning
Äktenskapsmönster
Språkförhållanden
Officiellt språk
Officiellt språk i annat land
Talas i mer än ett land
Dialekt- eller språksplittring

⁴ För ett resonemang om svenskans ev minoritetsspråksstatus inom EU och språkets framtidsutsikter, se Hyltenstam (1996a).

språk till stora svårigheter att hålla fast vid språket. Likaså leder uppsplittring på mindre grupper och brist på geografiskt kärnområde (i bemärkelsen område där gruppen dominerar befolkningmässigt) i allmänhet till att språk försvinner. En varierande grad av behärskning av det egna språket, där yngre ofta behärskar språket sämre än äldre, kan innebära att språket används i allt färre situationer. Avsaknad av skriftspråk eller att språket av många användare inte behärskas i skrift samt det förhållandet att språket inte används i utbildningssammanhang eller andra samhällsliga funktioner brukar också påskynda språkbyte.

Standardisering och modernisering
Förhållandet mellan tal och skrift
Tvåspråkighet
Språkbehärskning
Språksyn
Heterogenitet/homogenitet
Näringar
Typ av etnicitet
Intern organisation
Institutioner
Utbildning
Kyrka
Språkplanering och språkvård
Forskning och kultur
Medier
Kulturyttringar

FAKTORER PÅ INDIVIDNIVÅ

Språkval
Socialisation

Romernas anmärkningsvärda grad av språkbevarande kan bl a antas vara en effekt av en ofta segregativ ideologi gentemot romer från majoritetssamhällets sida (jfr faktorer på samhällsnivå, särskilt majoritetssamhällets ideologi) sammankopplad med en separatistisk hållning från romernas sida (jfr faktorer på grupp-nivå, särskilt typ av etnicitet). En grundläggande faktor i minoritetssammanhang, som kanske är särskilt aktuell bland romer, är språkets betydelse som uttryck för identiteten. Detta kan göra att man bevarar ett språk eller komponenter ur ett språk, t ex ordförrådet, även då man fullständigt behärskar ett annat språk, ofta majoritets-språket, som i sig kan uppfylla alla rent kommunikativa behov. Andra viktiga faktorer av traditionell karaktär som i det romska fallet kan antas stödja språkbevarandet är sådant som äktenskapsmönster med hög grad av endogami, dvs giftermål inom gruppen, samt den interna organisationen i klaner och familjer med stor släktsammanhållning och nära kontakt mellan generationerna. Faktorer som tillkommit på senare tid är nya former för organisation och kommunikation både inom enskilda länder och internationellt. Det finns ett ständigt växande antal romska organisationer på nationell nivå och flera internationella organisationer, bl a med

representation i olika FN-organ, och man har börjat utnyttja modern kommunikationsteknologi såsom Internet. Runtom i världen ser man en ständigt ökande utgivning av tidskrifter och böcker på romani samt grammatiska beskrivningar av olika romska dialekter.

Språkbyte har emellertid skett i större eller mindre utsträckning bland romska grupper på olika håll i världen. Hancock (1984: 367) skriver att av den romska befolkningen på sex till tio miljoner är drygt hälften talare av någon varietet av romani. Man får sluta sig till att han menar att övriga numera inte behärskar språket. De flesta kvantitativa uppgifter av detta slag är uppskattningar och bör alltså uppfattas med försiktighet.

Många studier omkring språkbyte och språkbevarande fokuserar på språkbytesspråkens struktur och flexibilitet (Dorian, 1981, för gaeliska och Schmidt, 1985, för dyirbal, ett inhemskt språk i Australien, hör till de mera kända). I en språkbytessituation förändras det försvinnande språket både i ordförråd och struktur. Genom att språket används allt mindre, hålls inte ordförrådet vid liv. Mindre frekventa ord glöms bort eller talarna får åtminstone ofta ordsökningsproblem när de i samtal behöver dessa ord. Man kan observera en *reduktion i ordförrådet*. I det läget är det lättare för talarna att ta till ett ord från det språk som de använder oftare, dvs det dominerande språket. Detta betyder att inskränkningen av det för språket egentliga ordförrådet på sikt innebär en *relexifiering*. Ett annat ofta observerat fenomen är att språkbytesspråket *förlorar sitt böjningssystem*. De talare som behärskar språket mindre väl förmår inte upprätthålla betydelskillnaden som uttrycks med ändelser, och språket tappar med tiden sin flektion. En tredje aspekt är att språket förlorar sin flexibilitet, dvs talarna behärskar med tiden bara en stilnivå i språket och kan inte längre anpassa sig till situationens krav vad gäller grad av formalitet etc. Detta kallas för *monostilism*.

I situationer där romer förlorat sitt språk eller förlorat den varietet av språket som talats tidigare måste sådant som reduktion av ordförrådet följt av relexifiering samt förlust av böjningssystem och stilvariation ha förekommit, men relativt lite är känt om det konkreta förloppet i dessa språkförändringar.

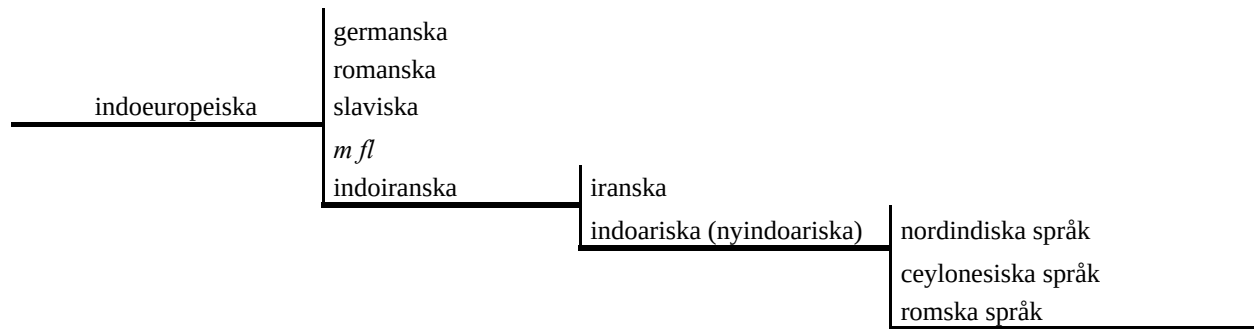
Historiskt ursprung samt utbredning i Europa och världen

Historia: språksläktskap och språkkontakt

Romani tillhör den *indoariska* gruppen bland de *indoeuropeiska* språken och är alltså besläktat med det historiska språket sanskrit och moderna språk som hindi. Genom tiderna har det funnits ett stort antal alternativa teorier om varifrån romerna ursprungligen kommit, såsom att de skulle vara tatarer (jfr svenska *tattare*, från tyska *Tatar*, se nedan) eller komma från Egypten (därav troligen beteckningen *egyptier* som t ex i grekiska *gyphtos*, spanska *gitanos* och engelska *Gypsies*). Beteckningen *zigenare* kommer från det grekiska ordet *atsinganos*, som enligt en teori ursprungligen var namnet på en kättersk sekt från Frygien. Beteckningen användes under hela den bysantinska tiden om grupper som kom resande från öst, och varav åtminstone några med säkerhet var romer (Liégeois, 1987: 13f; Fraser, 1992: 46f). Begreppsförvirringen gör att det är problematiskt att tolka de äldsta källorna om romer i Europa. Det kan ibland röra sig om referenser till andra etniska eller sociala grupper som t ex varit sysselsatta inom samma yrken som romerna.

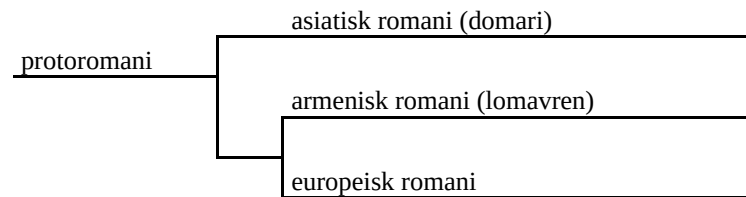
Det är rimligt att tänka sig att kunskapen om det indiska ursprunget redan tidigt gått förlorad, även för romerna själva (Hancock, 1988). I Europa uppmärksammades sambandet med Indien första gången på 1400-talet. Enligt en anteckning i Muratori (1752-54), under uppslagsdatum den 4:e augusti 1422, fanns detta år, dvs 1422, i Italien romer som "sade sig komma från Indien" (Hancock, 1988: 183). Puxton (1980) menar dock att ursprunget sedan länge var känt bland åtminstone en del av romerna samt av arabiska skribenter som Hamsa och Ebu-el-fadil (den senare död 1311).

Det språkhistoriska sambandet mellan romani och sanskrit påvisades först på 1760-talet av en ungersk teologistuderande i Leiden, en upptäckt som snart följdes av flera språkjämförande studier vilka placerar romani bland de indiska språken (Rüdiger, 1782-1793; Bryant, 1785; Marsden, 1785, citerade i Hancock, 1988). 1700-talet var följande århundrade då sambanden inom hela den indoeuropeiska språkfamiljen började kartläggas. Figur 1 illustrerar hur romani är besläktat med de indoariska och de övriga indoeuropeiska språken.

Figur 1: *De romska språkens position bland de indoeuropeiska språken.*⁵

Medan romanis indiska ursprung idag (med få undantag, t ex Okely, 1983) är allmänt accepterat, råder fortfarande en viss oenighet när det gäller dess mer exakta inordning bland de moderna indiska språken. Det finns också olika teorier om de språkhistoriska relationerna mellan romanigrenen av protoromani, eller vad som i detta sammanhang ibland kallas *européisk romani*, och de andra två språkgrenar som härleds ur protoromani, *lomavren* (även kallat armenisk romani) och *domari* (även kallat syrisk eller asiatisk romani) (se figur 2, som baserar sig på Hancock, 1988, och Fraser, 1992).⁶

Figur 2: *De tre grenarna som utvecklats ur protoromani.*

I den vidare framställningen kommer endast europeisk romani att behandlas.

Under 1800-talet trodde man att romerna härstammade från nordvästra Indien (Holzinger, 1995: 2). Den idag mest stödda teorin, först framlagd

⁵ Klassifikation av de indoiranska språken enligt W. Smith i *Nationalencyklopedin*, uppslagsord 'indoariska språk'. För en alternativ klassifikation se Strand (1973), återgiven i Masica (1991: 462).

⁶ För en diskussion av problemen kring den genetiska klassificeringen av indoariska språk generellt se Masica, 1991, som också diskuterar frågan om distinktionen språk-dialekt baserad på olika kriterier som lexikostatistik, ömsesidig förståelighet etc.

av Turner (1926), är att romerna ursprungligen kommer från centrala Indien, och att de någon gång före 250-talet f Kr utvandrade till nordvästra Indien, där de stannade i minst 750 år (Price, 1984; Holzinger, 1993, 1995). En alternativ teori förfäktas bl a av Sampson (1926/1968), som håller fast vid att romani hade sitt ursprung i de nordvästra provinserna av Indien. (För översikt över denna diskussion, se Hancock (1988) och Matras (1994)). Också när det gäller orsaker till de tidiga migrationerna vet historikerna mycket lite med säkerhet; det har spekulerats om krig, invasioner etc.

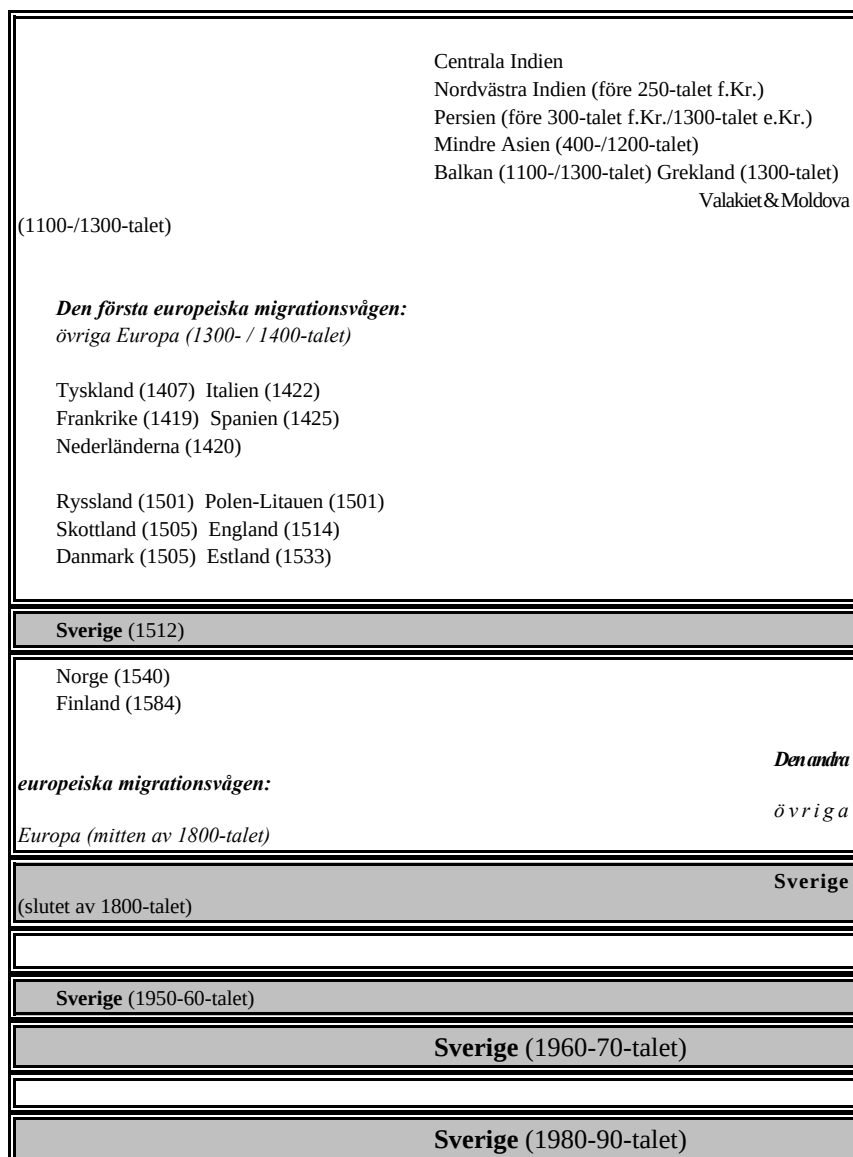
Någon gång mellan 300-talet f Kr och 1300-talet e Kr fortsatte romer västerut mot Persien. Vad gäller tidpunkten går som synes teorierna vitt isär. Kaufmann (1984, citerad i Fraser, 1992) hävdar att utvandringen mot Persien inleddes före 300-talet f Kr, men något av de senare århundradena nämns oftast i litteraturen. I t ex Liégeois (1987: 14) anges att utvandringen skedde i flera migrationsvågor mellan 800- och 1300-talen. De många persiska lånorden i romani är ett tecken på att romerna stannat en längre period i det persisktalande området, medan frånvaron av arabiska lånord, enligt Hancock (1980: 248), skulle tyda på att de har fortsatt vidare västerut mot Mindre Asien någon gång innan det arabiska inflytandet gjorde sig gällande i området, dvs före 600–700-talet. Denna tidpunkt ifrågasätts dock av Fraser (1992: 40), som menar att Hancocks slutsats bygger på en förenklad bild av hur språkpåverkan går till genom att förutsätta att det första arabiska inflytandet i Persien också omedelbart skulle ha påverkat romerna och deras språk. Det kan i sammanhanget nämnas att persiskan till skillnad från många andra språk som kom under arabisk-islamiskt inflytande bevarades, vilket visar det persiska språkets starka position i området (Hourani, 1992: 55f, 97f). Dessutom, påpekar Fraser, finns det faktiskt ett fåtal arabiska lånord i romani vilka kräver sin historiska förklaring. Samma grad av osäkerhet gäller möjligen även Hancocks påstående att avsaknaden av turkiska lånord visar att man lämnat det anatoliska området innan det turkiska inflytandet började göra sig gällande här från ca år 1000. På 1300-talet hade i alla fall romer spritt sig över såväl Mindre Asien som det grekiska fastlandet och den grekiska övärlden (Fraser, 1992: 49).

Förutom från persiska (och kurdiska, Fraser, 1992) upptog romani under denna period lånord från ossetiska (ett nordöstiranskt språk som talades i Kaukasus från 300-talet), armeniska och – i stor omfattning – från medeltida grekiska (Hancock, 1980: 248) som var det dominerande språket i Mindre Asien även långt efter Bysans fall. När det gäller lånen från persiska, kurdiska, ossetiska och armeniska är det inte alltid lätt att veta vilket av språken som är direkt långgivare (Fraser, 1992: 40).

Till Europa,⁷ först Balkan, kan de första romerna ha kommit på 1200- eller 1300-talet eller ännu tidigare; även här varierar uppgifterna starkt (Heinschink, 1994: 114, anger 1100-talet; Hancock, 1995: 20, mitten av 1200-talet och Liégeois, 1987: 14, 1300-talet). En del av romerna passerade Balkan och fortsatte mot Central- och Västeuropa (Hancock, 1980: 248). Dessa brukar omtalas som *den första europeiska migrationsvågens* romer. Källor från 1400-talets första tre årtionden visar att romer vid den tiden nått orter bortom Balkan och över hela den Europeiska kontinenten, från norra Spanien och Italien i syd till Ungern i öst och ända upp till kuststäderna i norr (Fraser, 1992). Det finns t ex flera uppgifter om att romer fanns i Tyskland i början av 1400-talet; som exempel kan nämnas ett dokument som 1407 berättar om 'Tateren' i Hildesheim (Holzinger, 1995: 2). Enligt Fraser (1992), rörde det sig troligen under denna första period om kringresande grupper vilka blev väl mottagna av värdfolken. Senare under 1400-talet inleddes en ny fas där större grupper av romer följde efter de första. Samtidigt blev attityden mot romerna allt mer negativ.

Ett viktigt område i romernas historia utgjordes av furstendömena Valakiet och något senare Moldova (ung. östra nuvarande Rumänien och Moldavien). Bl a pga ett behov av arbetskraft inom de hantverksyrken som utövades av romerna, blev dessa här så oundgängliga för ekonomin att de under 1300-talet systematiskt förslavades. En stor del av dem blev kvarhållna som slavar i området i mer än 500 år (Fraser, 1992: 57f). Befrielsen ur slaveriet i Valakiet och Moldova inleddes först 1837 och fullbordades i och med en ny konstitution 1864 i det nybildade Rumänien (Fraser, 1992). Befrielsen sammanföll med andra förhållanden i Europa under 1800-talets senare hälft, bl a befolkningstillväxt och hungersnöd på många håll, som bidrog till att romer spred sig över Europa i *en andra europeisk migrationsvåg*. Den långa perioden inom rumänskt språkområde avspeglas i de många rumänska lånorden i det som kommit att kallas *de valakiska dialekterna* av romani. Detta är den historiska bakgrunden till att de skilda dialekter som utvecklats av den första migrationsvågens romer har sammanförts under beteckningen *icke-valakiska dialekter*.

⁷ När det gäller Europa använder vi i den historiska framställningen för enkelhets skull ibland namn på dagens länder för att beteckna geografiska områden oavsett hur den politiska kartan såg ut vid den aktuella tidpunkten.

Figur 3: Romernas väg från Indien till Europa, Norden och Sverige. Århundraden/årtionden anger ungefärlig tidpunkt för migrationens början, i vissa fall tidigaste respektive senaste antagna tidpunkt enligt skilda teorier. Exakta årtal refererar till första kända omnämnande av romer i respektive land, källa bl a Liégeois & Gheorghe (1995).

Figur 3 försöker schematiskt illustrera spridningsförloppet från Indien till olika delar av Europa. Det bör påpekas att benämningarna första och

andra migrationsvågen ger en förenklad bild av det verkliga skeendet; det troliga är att det rör sig om mer utdragna processer med flera vågor och individuella migrationer. Det är dessutom så att vissa romer stannat kvar i ett område och blivit bofasta där, medan andra rört sig fram och tillbaka över stora delar av Europa. Det bör här tilläggas att stereotypen om romer som nomadiserande är sann bara i viss och i allt mindre utsträckning (Liégeios, 1987: 32). I figuren illustreras särskilt vid vilka tidpunkter grupper av romer *först* anlant till Sverige.

Beteckningar, klassifikationer och geografisk utbredning

Romerna har som nämnts ovan genom tiderna fått många olika namn: *tattare*, *zigenare* och i vissa språk *'egyptier'*. Dessa beteckningar, som kan kallas utifrån-beteckningar, bör skiljas från de beteckningar talarna själva använder, dvs egenbeteckningar, som *romer* för (hela eller en del av) den etniska gruppen. I analogi med beteckningar för folket har romernas språk utifrån kallats för *tattarspråk*, *zigenarspråk* eller *zigeniska*. Bland egenbeteckningarna för språket finner vi: *romanes* eller *romanés*, och *romani* eller *romani chib*. Orden *romani* och *romanes* är adjektiv respektive adverb härledda ur substantivet *rom* som betyder 'man (som tillhör romerna)'⁸ och som i en pluralform *roma* används som beteckning för folket;⁹ *chib* betyder 'tunga/språk'. Vi anser att man, i detta fall liksom andra, bör sträva efter att använda egenbeteckningar framför sådana som avspeglar ett utifrånperspektiv. Formen *romani* har den fördelen framför *romanes* att den pekar på sambandet med de andra indiska språk med vilka *romani* är besläktat, t ex hindi, gujarati och punjabi. I denna rapport har vi därför valt att som svensk beteckning använda formen *romani*. Vi använder dessutom den kortare formen *romani* i stället för *romani chib*, trots att den senare beteckningen antagits av den framträdande internationella romska organisationen Romani Union. Detta val har styrts av det svenska språkbruket där det till skillnad från i många andra språk generellt är så att beteckningar för språk inte innehåller ordet *språk*. Beteckningen *romani* är dessutom den vanligast förekommande i den internationella litteraturen.

En fråga som ibland diskuteras är om de olika varieteterna av *romani* bör betraktas som dialekter av ett språk eller som skilda språk. Traditionen bland romerna själva såväl som inom romanispråkvetenskapen är,

⁸ Ordet för 'kvinna (som tillhör romerna)' är *romní*.

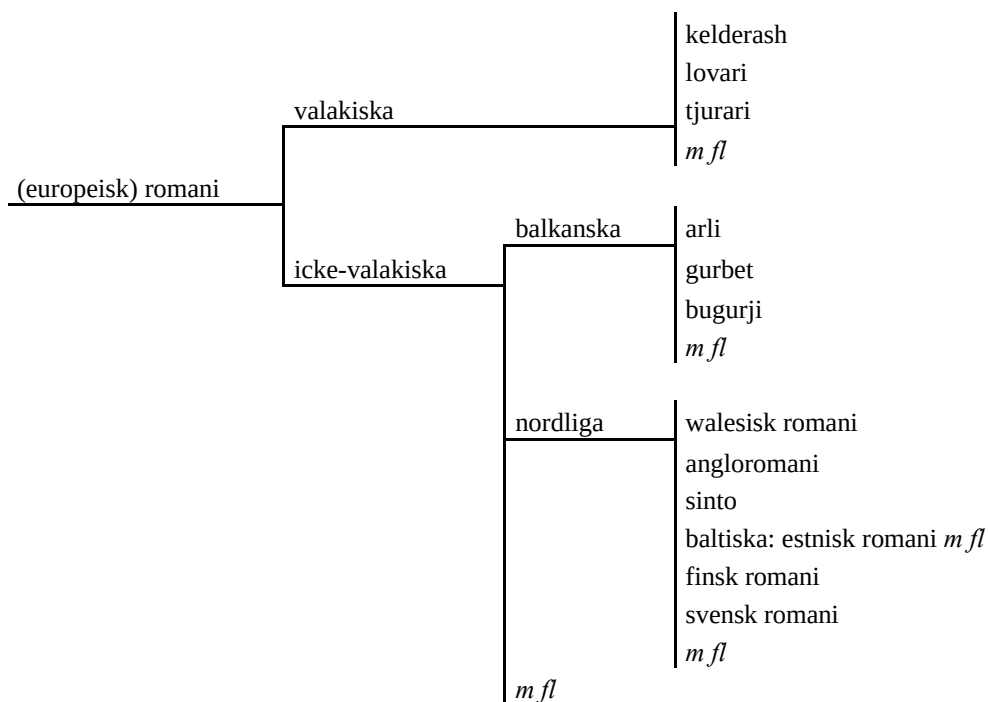
⁹ Detta gäller inte alla dialekter.

med få undantag (t ex Vekerdi, 1993), att tala om dialekter av ett språk, romani - detta utan att forskarna nödvändigtvis är överens om definitionen av *dialekt* (jfr Hyltenstam, 1996b). Vi följer här denna tradition och använder generellt orden *dialekt* och *dialektgrupp* om de olika varieteterna av romani och deras huvudindelningar, oberoende av sådant som språkstrukturellt avstånd, ömsesidig förståelse etc. Graden av ömsesidig förståelighet varierar mellan de olika dialekterna. Mellan vissa finns begränsad eller ingen ömsesidig förståelse, men det bör påpekas att den ömsesidiga förståelsen kan underlättas av passiv kunskap i andra dialekter (jfr Hyltenstam, *ibid.*). Detta kan antas vara vanligt hos vissa individer och grupper av romer pga deras täta kontakter med romer från andra länder och kontinenter (Hancock, 1993: 93).

Den förste som urskiljde olika dialekter av romani var den österrikiske slavisten Miklosich (1872-1881, citerad i Heinschink, 1994: 110). Idag räknar man allmänt med att romani har ungefär 60 kända dialekter, vilka kan delas upp i 20 dialektgrupper varav de flesta tillhör tre huvudgrenar, valakisk, nordlig och balkansk (Kaufmann, 1979). Det finns ett stort antal alternativa klassifikationer av dialektgrupperna och dialekterna. Klassifikationerna baserar sig på historiska, geografiska, etniska (klaner/släkter) eller lingvistiska (likheter och skillnader i ordförråd och grammatik) kriterier – kanske oftast på en kombination av dessa; vilka kriterier som använts anges sällan. I Hancock (1988) återfinns en översikt över olika klassifikationer av de romska dialekterna.

I figur 4 ges en förenklad och sammanfattande bild av de numera mest accepterade indelningarna av romska dialekter, baserad på ett antal olika klassifikationer. När det gäller de beteckningar som är lånord från romani har vi i denna rapport försökt följa en ofta förekommande norm, övertagen från romani, att för grupperna använda det aktuella substantivets pluralform samt att för dialekterna använda det aktuella adjektivets form i singular femininum¹⁰ i kongruens med det feminina substantivet *chib*, 'språk'.

¹⁰ Böjningsformerna skiljer sig dock ibland mellan dialekterna.

Figur 4: Några av de större romska dialektgrupperna och dialekterna

Dialektdifferentieringen inom den europeiska romanigrenen anses ha börjat strax efter immigrationen till Europa. Som återspeglas i figur 4 bygger de mer schematiska klassifikationerna av dagens dialekter av romani vanligen på den ovan nämnda huvuddistinktion mellan valakiska och icke-valakiska dialekter. De valakiska dialekterna är de som utvecklades bland de befolkningsgrupper som blev kvarhållna i Valakiet och Moldova mellan 1300- och 1800-talet, medan de icke-valakiska dialekterna utvecklats bland de grupper som migrerade till andra delar av Europa redan från 1400-talet eller tidigare. Till de valakiska dialekterna räknas bland andra *kelderash*, *lovari* och *tjurari*. Dessa dialekter uppvisar ett betydande inflytande från rumänskan. Skillnaderna mellan de olika valakiska dialekterna rör huvudsakligen ordförråd och fonologi (Hancock, 1993). De icke-valakiska dialekterna omfattar bl a i balkangruppen *arli* samt i den sk nordliga gruppen *sinto* och en grupp baltiska romanidialekter.

En indelning av romerna, och analogt dialekterna, som används av vissa romska grupper (Fraser, 1992) och som man ibland ser i litteraturen, talar om tre huvudgrupper: *rom*, *sinti* och *kalé* (bl a Arnstberg & Goldman,

1974; Ager, 1990; Gjerde & Kristianssen, 1994). En sådan indelning innebär att orden *rom* och *romani* används i en mer begränsad betydelse, endast om de valakiska romerna, medan *sinti* och *kalé* används i en vidare betydelse än i andra klassifikationer (se nedan).

Det är viktigt att vara medveten om att många av de beteckningar som används för dialekter av romani ursprungligen är stamnamn, och därför inte nödvändigtvis säger något om språket. Boretzky (1994: 1) menar t ex att vissa av de kelderashdialekter i f d Jugoslavien som han beskriver är snarlika sådana dialekter som i det enskilda fallet kallas lovaridialekter, medan det ibland kan finnas större skillnader mellan varieteter av samma huvudtyp. Olika grupper har också blandats i stor utsträckning med konsekvenser för språket. Ett närliggande exempel på detta finner vi bland de valakiska romerna i Norge: "De norska romerna är uppdelade i två huvudgrupper - Josefgruppen och Karoligruppen. Karoligruppen säger att de till hälften är lovare och till hälften tjurara. Josefgruppen ger vanligen inget klart svar på frågan om deras etniska grupptillhörighet" (Gjerde & Kristianssen, 1994: 3).

De stora dialekterna kelderash och lovari talas i stora delar av östra Europa, men också i medelhavsländerna och i de flesta väst- och nordeuropeiska länderna.

Balkandialekter talas fr.a. i Serbien och Makedonien; i övriga delar av f d Jugoslavien talas valakiska dialekter (Kovac&ek, 1991-92). Sinto talas fr a på den europeiska kontinenten: f d Jugoslavien, Frankrike, Tyskland osv (SIL, 1992).

I den europeiska delen av f d Sovjetunionen talas flera av de redan nämnda dialekterna, bl a sinto av romer som anlände till trakten av Volga från centrala Polen under andra hälften av 1800-talet, kelderash och lovari av romer som mellan och efter de två världskrigen spred sig från Moldaviska SSR och Rumänien ut över hela Sovjetunionen och arli av romer på Krim (Venzel', 1983: 16ff). Dessutom finns en särskild baltisk grupp av dialekter, vilka inkluderar de dialekter som talas av de s k ryska romerna. Dessa dialekter har påverkats i ordförråd och grammatisk struktur av ryska och av språken i de baltiska länderna (ibid.: 16, 18). I den baltiska gruppen fanns också tidigare en grupp romer, *lajenge roma*, bosatta i östra Estland, som var ättlingar till romer vilka tidigt blev avhysta från det svenska riket. Gruppen blev emellertid utplånad av de nazistiska ockupanterna under andra världskriget (ibid.).

Förutom de hittills nämnda dialekterna förekommer som nämnts språkliga varieteter som är sammanflätade med de majoritetsspråk som respektive grupp varit i kontakt med: *caló* i Spanien, *angloromani* i Storbritannien, *svensk romani* i Sverige m fl. Det finns ett antal olika beteckningar för denna typ av språkliga varieteter, men det tycks vara svårt att finna en term för dem som inte kan uppfattas som nedvärderande.

Bland de termer som använts förekommer *kreoliserad romani* (Hancock, 1970), *pararomani* (Bakker & Cortiade, 1991) och *blandade dialekter* (Boretzky & Iglä, 1994a). Vi har valt att använda termen *sammanflätad romani*,¹¹ som har sin bakgrund i dessa varieteters intima sammanlänkning av två språk.

Även utanför Europa talas olika dialekter av (europeisk) romani, samt naturligtvis domari och lomavren. Enligt delvis ofullständiga uppgifter i SIL (1992) finns större eller mindre romanitalande populationer i följande länder och områden: Libyen, Egypten, Irak, Iran, Syrien, Turkiet, Uzbekistan, Afganistan och Indien (domari); delar av Ryssland (valakiska, lomavren, domari); Kazachstan (sinto); Sibirien (baltiska); Sydafrika (valakiska, angloromani); USA (valakiska, angloromani m fl) och Kanada (valakiska); Argentina och Colombia (valakiska); Brasilien (valakiska, caló); Australien (angloromani).

Vad gäller det totala antalet talare av romani är det som tidigare nämnts omöjligt att ange några exakta siffror. Enligt beräkningar gjorda av Gypsy Research Centre, Paris, 1994 (Liégeois & Gheorghe, 1995: 7) finns mellan sju och åtta och en halv miljoner romer i Europa. Liégeois & Gheorghe påpekar att siffrorna inte täcker senare års migration (ibid.: 35, not 3). I USA uppskattas romernas antal till runt en miljon (Hancock, 1993). Liégeois (1987: 23) understryker att siffror av detta slag är mycket ungefärliga, bl a pga en snabb befolkningsökning samt avsaknaden av data om resandegrupper ('travellers'), vilka i de flesta länders statistik inte inkluderas bland zigenare.

Konservativ och sammanflätad romani

Som redan diskuterats ovan är alla språk och språkvarieteter stadda i ständig förändring som resultat av inre mekanismer och påverkan från andra språk. Beroende på bl a sådant som hur lång period språket eller dialekten varit i kontakt med andra språk varierar naturligtvis graden av påverkan. Bland de romska dialekterna görs ibland i litteraturen en distinktion mellan de dialekter som bevarat många drag av tidigare språkformer - och som därför ibland kallas *konservativa* dialekter - och vad som kan kallas *sammanflätade* dialekter, vilka vi strax ska återkomma till. Diskussionen inriktar sig främst på förändringar vad gäller den grammatiska strukturen, och då i synnerhet böjningsmorfologin. De konservativa dialekterna karakteriseras framför allt av att de har behållit ett gemensamt

¹¹ Termen är inspirerad av titeln på en bok utgiven 1994 av Bakker & Mous, i vilken begreppet *language intertwining* förekommer. (Se referens under Boretzky & Iglä, 1994a).

centralt ordförråd, stora delar av de indoariska böjningsmönstren - varför de också har kallats *flekterande* dialekter - samt vissa gemensamma syntaktiska och fonologiska egenskaper (Boretzky & Igla, 1994a: 35f; Hancock, 1995: 54; Holzinger, 1995: 31; Heinschink, 1994: 118ff), t ex:

två genus, maskulin och feminin
bestämd artikel med olika genus- och kasusformer
från två och upp till åtta kasus
verb med person- och tempusböjning
relativt 'fri' ordföljd; växling mellan subjekt-verb- och verb-subjektsordföljd
ett likartat fonologiskt system, bl a betoning på sista stavelsen
i det äldsta ordförrådet

De flesta av de ovan nämnda romanidialekterna, såsom kelderash, lovari m fl kan betraktas som konservativa i den här beskrivna betydelsen. Finsk romani är ett intressant fall (se nedan), eftersom denna varietet kanske kan ses som ett exempel på en dialekt stadd i utveckling från konservativ till sammanflätad romani.

De sammanflätade romanidialekterna har en tämligen unik struktur. Trots att de olika dialekterna utvecklats oberoende av varandra uppvisar de en mycket likartad sammanflätning av olika språkliga nivåer, dvs ordförråd i förhållande till grammatisk och fonologisk struktur. Deras ordförråd är huvudsakligen från romani medan den grammatiska strukturen och uttalsmönstren till stor del kommer från omgivande språk, t ex spanska vad gäller caló, engelska för angloromani, svenska för svensk romani.¹² Ett antal mer eller mindre utförliga beskrivningar av några av dessa varieteter föreligger (för en översikt, se Bakker & Cortiade, 1991).

Hur de olika sammanflätade dialekterna av romani har uppstått är oklart, och olika förslag till möjliga scenarier har skisserats. I dessa förslag har processer som relexifiering, regrammatikalisering samt även kreolisering och pidginisering figurerat som möjliga ingredienser i utvecklingen (se t ex Kenrick, 1979; Hancock, 1970, 1984, 1992; Bakker & Van Der Voort, 1991; Boretzky & Igla, 1994a). Intressant är dock att hela denna moderna diskussion om sammanflätad romanis uppkomst förutsätter att varieteterna utvecklats bland romer och på det sättet har ett direkt samband med tidigare varieteter av romani. Vi ska återkomma till denna punkt när det gäller synen på svensk romani.

¹² Detta förhållande har ibland motiverat författare till att betrakta t ex angloromani som en varietet av engelska snarare än av romani; jfr termen Romani English (Kenrick, 1979).

Skriftspråk och standardisering

Enligt Hancock (1991, 1993) är det valakiska dialekter, t ex kelderash, som oftast har kommit att användas för nationell och internationell kommunikation mellan olika grupper av romer. Andra dialekter som använts för dokumentation är t ex arlidialekten av balkanromani (Hancock, 1991: 110). På arlidialekten finns en betydande lokal litteratur samt bl a en översättning av *The Destiny of Europe's Gypsies* (Kenrick & Puxton, 1972) utförd av författarna själva (Puxton & Kenrick, 1990).

Hancock (1993: 102f) föreslår en modell för utvecklandet av en internationell standard för ett romskt skriftspråk, vilken bygger på tanken att som underlag använda en dialekt med många talare, nämligen kelderash, och komplettera med material från andra dialekter, bl a arli och sinto (jämför uppkomsten av det nynorska skriftspråket; se t ex Vaagland, 1982). Frågan om standardisering av romani är kontroversiell, liksom i andra liknande fall i synnerhet när det gäller minoritetsspråk.

Strävandena att utveckla en eller flera former av romaniskriftspråk som ett kommunikationsmedel för så många som möjligt av världens romer diskuteras också av Puxton (1980). Han nämner arlidialekten som en av de existerande dialekter på vilket en sådan standard skulle kunna komma att baseras pga det stora antalet talare och de socio-politiska omständigheterna i dåvarande Jugoslavien. Denna diskussion baserades dock på den positiva utveckling för romani som hade inletts i Jugoslavien före kriget.

Som ett viktigt steg i den vetenskapliga beskrivningen av romani - och därigenom i språkstandardiseringsprocessen - kan nämnas den första världskongressen om romani som hölls år 1971 (Puxton, 1980). Denna har följts av ett flertal internationella sammankomster, som har behandlat olika aspekter av romani och romskt språkvårdsarbete.

Sverige och Norden

Historia

Sverige har romani med säkerhet talats sedan i början av 1500-talet. I den äldre litteraturen (Björckman, 1730; Rabenius, 1791, citerade i Etzler, 1944) har antaganden framförts om att det skulle ha funnits romer i Sverige så tidigt som på 1300-talet, men dessa antaganden bygger med all sannolikhet på felaktiga tolkningar av källorna (Etzler, 1944: 13f). Enligt de första säkra källorna uppmärksammades romer i Stockholm för första gången år 1512, vilket naturligtvis inte utesluter att de kan ha befunnit sig inom Sveriges gränser något tidigare (jfr Liégeois, 1987: 13). Den ena

källan är *Stockholms stads tänkebok* den 29 september, och den andra Olavus Petris *En Svensk Cröneka*, där det berättas:

samma år her Steen war höffuiitzman worden kom en part aff thet folket som fara omkring ifrå thet ena landet til thet andra, them man kallar Tatare, hijt i landet och til Stocholm, förra hade the aldrigh her warit. (Citerat i Thesleff, 1904: 10, se även Bergman, 1964/1970: 13)

Det finns uppgifter som pekar mot att dessa första romer ska ha nått Sverige via Skottland och Danmark. En finner vi i den första kända danska källan om romerna; ett brev där den skotske kungen ber den danske att med nåd mottaga en "grefve Antonius Gagino af lilla Egypten" på väg till Danmark (Thesleff, 1904: 10). I Stockholms stads tänkeböcker 1512 (se ovan) är det just en greve Antonius som omnämns. En annan uppgift som tyder på ett skotskt samband är två pass utfärdade av Gustav Vasas måg och dotter för den s k 'tattaren' eller 'egiftiern' Anders Faa. Denne tycks ha tillhört en stor släkt, som fanns kvar i Skottland 1624 (Thesleff, 1904: 11).

Under 1500-talet uppmärksammades romerna på olika håll i Sverige; i Uppland och Södermanland 1525, Småland 1555, Västergötland 1572, Västmanland 1577 och Norrland 1579 (Thesleff, 1904: 12). Snart blev romerna förmål för både den världsliga och den kyrkliga maktens negativa uppmärksamhet, och ett stort antal dekret och lagar utfärdades vars verkliga eller virtuella syfte (ibland oklart vilket) var att förvisa, segregera eller, senare i historien, tvångsassimilera dem (Thesleff, 1911: 16-20; Etzler, 1944: kapitlet Zigenarna i Sverige, ss 44-129). De åtgärder som föreskrevs varierade från ärkebiskopens befallning 1560 till landets präster att inte ha samröre med romerna, bl a att inte döpa deras barn, till 1637 års *Placat om Tartarnes fördrifwande af landet* som innehöll stadgar om dödsstraff för romska män och utvisning av romska kvinnor och barn, följt av ett antal andra förordningar om förvisning ut ur landet (Etzler, 1944: 68ff). Det hände dock att präster bröt mot dopförbudet (Etzler, 1944: 58), och inget fall av avrättning är känt (Thesleff, 1911: 17). Effekten av de upprepade utvisningsåtgärderna är oklar. Å ena sidan anger vissa källor att dessa var anledningen till att en grupp romer hamnade i den östra riksdelen (i princip nuvarande Finland) eller försvann ut ur landet till bl a Tyskland (Tillhagen, 1965: 13), Danmark och Norge - visserligen ofta bara för att snart återvända, åtminstone då det gäller Norge och Danmark (Gjerdman, 1945: 7). Till den finska delen av riket anlände med säkerhet romer under senare delen av 1500-talet; år 1584 ska en grupp på 37 romer ha befunnit sig i Finland, och år 1597 rapporterades att 200 romer fängslats och skulle drivas tillbaka till den svenska riksdelen (Thesleff, 1904:14). Å andra sidan finner man bl a i

språkligt material tecken på fortsatt kontakt mellan romska grupper i hela Norden (Etzler, 1944: 178ff; Iversen, 1944: 228; Karlsen, 1993). En anledning till att romer förflyttade sig mellan den svenska och den finska delen av riket var att romer i stor utsträckning värvades i den svenska hären eller av andra skäl följde svenska trupper i Finland, varvid även de ofta stora familjerna följde trupperna åt (Etzler, 1944: 130ff).

Som framgår bl a av att det under de följande århundradena ständigt utfärdades nya förordningar riktade mot 'tattare' eller 'zigenare', fanns det hur som helst kontinuerligt romer från den första europeiska migrationsvågen kvar i landet. Politiken förändrades också successivt under 1700-talet i riktning mot assimilationsåtgärder med bl a lösdriverilagar. I olika förordningar 1748 och 1772 stadgas om särbehandling och utvisning av nyanlända zigenare, men det är oklart i vilken utsträckning de romer som dessa förordningar åsyftade var helt nya i landet eller snarare sådana som rörde sig inom det nordiska området.

Åttlingar till de tidigaste romerna finner man idag bl a bland dem som senare kommit att kalla sig *resande*. Det historiska sambandet är dock kontroversiellt (se nedan). Såväl bland de resande själva som andra förekommer skilda uppfattningar om relationen romer-resande (Lindholm, 1995: 155f).

Under första delen av 1800-talet försvårades romernas resande pga den nya nationsgränsen mellan Finland och Sverige 1809 samt strängare restriktioner på förflyttning såväl inom landet som mellan de nordiska länderna. Därmed kom en grupp att under en längre period mer permanent bli kvar i Finland avskilda från de övriga nordiska romerna. För denna grupp har senare beteckningen *kalé* eller *kaale* kommit att användas (se nedan).

Från senare delen av 1800-talet och några år in på 1900-talet¹³ anlände nya grupper av romer till Sverige. Dessa utgjordes av åtta släkter som kom från Ryssland via Finland och från Ungern via Frankrike och Danmark (Tillhagen, 1965: 14). Exakt när de olika släkterna anlände är inte klart, men vi kan konstatera att det åter var möjligt för romer att passera Sveriges gränser från 1860, då det gamla passtvänet upphävdes, och fram till 1914, då polisen ges befogenhet att deportera personer från vissa kategorier av människor, bl a zigenare, prostituerade, dömda brottslingar och sådana som pga ålder eller sjukdom kunde tänkas vara i behov av samhällets stöd (Takman, 1976: 38). Enligt Tillhagen (1949: 3; 1965: 14), vars främsta källa var romen Johan Dimitri Taikon, var de åtta släkter som kom att etablera sig i Sverige fr a *kelderasha*, men även *lovara* och *tjurara*. Dessa vid sekelskiftet invandrade romer talade alltså

¹³ Enligt Tillhagen (1949: 3) "så sent som omkring 1900" och Bergman (1964/1970: 17) "huvudsakligen under perioden 1860–1880, och senare".

valakiska dialekter med ursprung i den andra europeiska migrationsvågen.

Ännu in på 1900-talet utfärdades bestämmelser som berörde bl a romer, t ex tvångsomhändertagande av barn efter norsk modell (Thesleff, 1911: 23) samt tvångssterilisering. I vilken omfattning dessa bestämmelser kom att tillämpas i Sverige är omdiskuterat (Lindholm, 1995: 54-62), men i den utsträckning det skedde måste det negativt ha påverkat romernas möjligheter att bevara sitt språk.

Under 1900-talets senare hälft kan man grovt tala om tre perioder då nya grupper av romer börjat anlända till Sverige. Först från 1954, då passtvänet mellan de nordiska länderna upphörde, blir det åter möjligt för romer från Finland att resa till Sverige. En migration från Finland till Sverige, eller en flyttning fram och tillbaka mellan länderna, har sedan fortsatt i denna grupp.

Den andra perioden började på 1960-talet. Utöver en begränsad enskild invandring, skedde under några år på slutet av 1960-talet och på 1970-talet s k organiserade överföringar av romer från länder på kontinenten, bl a kelderasha och lovora från Frankrike, Spanien, och Polen via Italien samt lovora från Ryssland, Bulgarien och Jugoslavien via Italien (Sandström, 1981: 141; Nordström-Holm & Lind, 1982: 57ff). Senare på 1970-talet och några år därefter kom mest anknytningsfall.

Det senaste tillskottet av romanitalare och romanidialekter i Sverige har skett under 1980- och 1990-talen. Dessa romer kommer framför allt som flyktingar från östeuropeiska länder, i synnerhet ifrån f d Jugoslavien. Det finns inga samlade uppgifter om vilka dialekter de talar, men beskrivningar av förhållandena i de områden från vilka grupperna kommer kan ge en uppfattning om vilka dialekter som kan vara aktuella. En beskrivning av romanidialekterna i f d Jugoslavien ges av Boretzky & Igla (1994b), som räknar med följande dialekter: arli, bugurji och sinto samt de valakiska dialekterna kelderash, lovori, tjurari, machvano och gurbet.

Romska grupper och dialekter i Sverige idag

Att ge en helt uttömmande bild av vilka romska grupper och dialekter som finns i Sverige idag är inte möjligt; tillgängligt material ger dock en ganska god bild av de mer etablerade varieterna av romani. För såväl grupper som dialekter används ett antal alternativa beteckningar, vilket kommer att behandlas relativt utförligt i framställningen nedan.

Vad gäller svenska beteckningar kallades romer i de tidigaste källorna i svenskt myndighetsspråk för *tattare* enligt mönster från kontinenten. Man får förmoda att detta var den beteckning som användes också bland majoritetsbefolkningen i allmänhet. Ordet *zigenare* introducerades i svenskan först år 1637; i en kunglig förordning talas om "sikeiner eller

Tartare” (Bergman, 1964/1970). Senare kom *zigenare* att reserveras för de kring sekelskiftet nyanlända valakiska romerna, medan *tattare* användes både om de resande och i mer utsträckt betydelse om andra människor ”i samhällets utkanter” (jfr Svanberg, 1987).

En klassificering av romer i Sverige som introducerats av svenska myndigheter bygger på vistelseland under de senaste decennierna; man talar om *svenska*, *finska* respektive *utomnordiska* (eller mer specifikt *polska*, *spanska*, *franska*, *ryska* etc) *zigenare* (Iverstam Lindblom, 1988: 7). Dessa benämningar är utifrån beteckningar och tar således inte hänsyn till de faktiska sambanden inom den romska befolkningen. Med svenska *zigenare* menar man då den grupp valakiska romer, framför allt kelderasha, som kom till Sverige omkring senaste sekelskiftet. Beteckningen finska *zigenare* används för den icke-valakiska grupp som härstammar från de romer som kom till Sverige på 1500-talet och sedan bosatte sig i Finland, för att sedan åter invandra till Sverige i ökad omfattning från 1950-talet. Utomnordiska *zigenare* fungerar som en samlingsterm för ett stort antal valakiska och på senare tid även icke-valakiska romer (jfr t ex Iverstam Lindblom, 1988: 7; SIV-NZR, 1996: 4). Som framgår omfattar klassificeringen svenska-finska-utomnordiska *zigenare* inte de resande.

Romernas egenbeteckning, *rom*, används alltmer också i Sverige. Ett påpekande om den svenska stavningen av detta ord och dess härledningar kan vara på sin plats. På romani uttalas orden *rom* och *romani* med ett å-ljud som i svenska öron uppfattas som kort *å* (kontrasten mellan lång och kort vokal har i de flesta dialekter av romani inte någon betydelseskiljande funktion). För att detta uttal naturligt ska återges i svenskan krävs alltså dubbelt *m* i ordet för språket: *rommani*. Denna ljudenligare stavning finner vi ofta i tidigare litteratur om romani i Sverige (t ex Bergman, 1964/1970: 7: ”Rommani är zigenarnas språk.”). I Svenska Akademiens ordlista anges båda formerna, *romani* och *rommani*. Vi har här valt att följa den norm som för närvarande tycks vara mest utbredd, nämligen att stava med ett *m*, trots att detta bruk leder till att ordet kommer att uttalas med långt *å*-ljud på svenska.

Även beteckningarna för de enskilda romska grupperna och dialekterna förekommer i olika former. För grupperna kelderasha, lovara, sinti m fl handlar det framför allt om smärre skillnader i böjningsformer eller stavning såsom, när det gäller dialekterna, t ex *kelderash/kalderash*, *sinti/sinto* etc. Den svenska terminologin ansluter sig här till den internationella. Vissa av dessa beteckningar är till sin betydelse ursprungligen beteckningar för den nisch inom vilken gruppen huvudsakligen varit verksam. Kelderash t ex betyder ’kopparslagare’.

I Finland används för romerna bl a det finska ordet *mustalainen* (ung. ’svart person’). Romerna där använder själva beteckningen *kaale* (plur. *kaaleet* el. *kaalet*), härlett ur romaniadjektivet *kaló/kalí/kalé* (mask/

fem/plur¹⁴) 'svart', alternerat med det finska adjektivet *tumma* 'mörk' eller, mer sällan, *mustalainen* (Vuorela & Borin, 1994: 1). Även bland andra grupper av den första migrationsvågens romer används beteckningar med betydelsen 'svart, mörk' - *kale* i Wales (Sampson, 1926/1968: ixff) och *caló* i Spanien - vilket dock inte betyder att dessa grupper skulle vara närmre besläktade med varandra än andra grupper av icke-valakiska romer. I officiella finska publikationer används numera ordet *romani* eller *romaani*. När det gäller egenbeteckningar för språket används *kaalen kieli* (ung 'de svartas språk'), *kaalengo tsimb*, *romani/romano chib* eller på svenska *finsk romani*.

De *resande* kallar sig på den egna romska dialekten för *romano* (Etzler 1944: 288) eller *rommano* (Lindgren & Lindwall, 1992: 71; Lindholm, 1995: 151), ibland stavat *råmmanno* (Johansson, 1977: 72). Det kan förtjäna att framhållas att *resande* inte är någon modern beteckning; gruppen har kallat sig så i generationer (Lindholm, 1995: 152) eller sedan mitten av 1800-talet (Sundt, 1850: 16). De resandes språk har utifrån, i analogi med benämningen på gruppen, kallats tattarspråk. Egenbeteckningen för språket är *rommani* (t ex Johansson, 1977; Ljungberg, 1977: 12; Lindgren & Lindwall, 1992: 71), eller stavat *råmmanni* (Johansson, 1977: 72). Den term, *svensk romani*, som vi här introducerat ansluter till denna användning, med bestämningen *svensk* för att skilja varieteten från andra former av romani som talas i de skandinaviska länderna. I engelskspråkig litteratur används *Swedish Romani* (Bakker & Van Der Voort, 1991: 27), men också *Scandoromani* (Hancock, 1992) som då även omfattar motsvarande varietet i Norge. Svensk romani förekommer grovt sett i två underdialekter, den skånska och den uppsvenska (Ljungberg, 1977: 12).

Sammanfattningsvis kan man som framgår av den historiska översikten i stora drag tala om tre perioder under vilka olika varieteter av romani introducerats i Sverige: 1500-talet, slutet av 1800-talet samt från mitten av 1950-talet och framåt. De av dagens dialekter som utifrån befintliga källor kan påvisas ha sina rötter i de två tidigaste periodernas varieteter av romani är *svensk romani*, *finsk romani*, *kelderash*, *lovvari* och *tjurari*. Vad gäller den senaste periodens varieteter är källuppgifterna som vi sett ytterst ofullständiga, men bland de dialekter som torde vara aktuella mot bakgrund av information om ursprungsländer och det man vet om romanidialekter i dessa länder kan nämnas *sinto*, *arli*, *bugurji* och *gurbet*. Dessutom bör man räkna med ett obestämt antal andra valakiska och icke-valakiska dialekter.

¹⁴ Formen *kaaleet/kaalet*, 'kaléer', har alltså dubbel plural (Lars Borin, samtal) – jfr *kep-s-ar* i svenska, från engelska *cap-s*.

Några anmärkningar om svenska romanidialekters ursprung och bevarandestatus

När det gäller ursprung och bevarandestatus skiljer sig förhållandena av naturliga skäl mycket mellan de olika dialekterna. Vi ska här kortfattat belysa denna problematik för de dialekter som har en mer än 100-årig historia i Sverige, dvs för den första periodens varieteter svensk romani och finsk romani samt den andra periodens varieteter, representerade av kelderash. Särskilt i fråga om svensk och finsk romani finns några aspekter som har diskuterats och där det fortfarande råder brist på säker kunskap.

Den fråga som varit mest omdiskuterad vad gäller svensk romani, (eller 'tattarspråket', som det kallades utifrån på 1940-talet när frågan var som mest aktuell) gäller framför allt varietetens utvecklingshistoria. En ståndpunkt är att varieteten fått sin med svenska sammanflätade form genom en kontinuerlig utveckling från en ålderdomligare romani. En annan ståndpunkt är att den skapats av en befolkningsgrupp "i samhällets utkanter" som också inkluderat icke-romer. Denna grupp, som då i princip skulle ha varit svensktalande, antogs ha lånat in lexikalt material från romani i syfte att skapa ett hemligt språk. De motsatta åsikterna är här formulerade i renodlad form; åsiktsschatteringar mellan dessa ståndpunkter förekommer också.

Etzler (1944) står för den förra åsikten. Enlig honom är de resande ättlingar till de romer som kom till Sverige på 1500-talet och deras språk "är en ännu levande fast till sitt ordförråd uttunnad och grammatiskt förfallen dialekt av zigenarspråket. Det lever som naturligt språk endast inom den folkgrupp i vårt samhälle som bär tattarnamnet, och har intet annat att göra med de lösdrivar- och förbrytaridiom, med vilka det ofta förblandats, än att det givit dessa en mängd uttryck av främmande och hemlighetsfull klang." (Etzler, 1944: 157). Språkforskaren Gjerdman (1945) lutar åt den motsatta uppfattningen. Han finner inte Etzlers tes att språket utgör bevis för att 'tattarna' är 'zigenarättlingar' hållbar (ibid: 13ff). Han menar att språket är "svenska med inga eller få spår av rommanigrammatik men med ordförrådet starkt rommanifärgat" (ibid.: 26). Visserligen medger han att han finner det "troligt att det tattarspråk en del av dessa [tattarna] begagnar har övergått mer eller mindre svenskpåverkat 'i rätt nedstigande led'" (ibid.:15), men menar att detta mera är att beteckna som undantag.

Gjerdman stödde sig på Dahlbergs (1945) fysiskt-antropologiska rasundersökning av 66 "tattare", vilken kom till slutsatsen att de resande inte var besläktade med zigenarna. Samma slutsats drog sociologen Heymowski (1969) utifrån genealogiska undersökningar av förfäderna till 30 "tattare". Många senare forskare och skribenter har okritiskt och ofta

förenklat återgett slutsatsen att det inte finns något klart samband mellan s k tattare och romer som ett konstaterat faktum snarare än som en teori (t ex Takman, 1976:44-45; Svensson, 1993) – en hållning som kan ha förstärkts av stigmatiseringen av begreppet zigenare. Det är inte underligt mot bakgrund av detta diskussionsklimat att Gjerdmans ståndpunkt också vad gäller språket blev tongivande.

Andra forskare förhåller sig mer neutrala. Schlüter (1993: 16) påpekar på tal om släktskapsstudier av resande i Norge att dessa studier kan kritiseras för bristande genealogiskt djup och menar att man inte kan dra några säkra slutsatser om de resandes ursprung. Heymowski själv medger också i en senare artikel: "Den av mig själv förfäktade tesen om tattareväsandets huvudsakligen sociala karaktär har säkert bidragit till att avliva en del rasmyter men kanske inte tillräckligt beaktat möjligheten att zigenare eller zigenarättlingar även kan döljas bakom helt ordinära, svenskklingande namn utan att respektive arkivkällor på minsta sätt anger ifrågavarande personers etniska bakgrund." (Heymowski, 1987: 19). Kritik mot Heymowskis (1969) och senare Svenssons (1993) avhandlingar har formulerats av Lindgren (1995), som pekar på båda arbetenas begränsade material och pga detta alltför vidlyftiga generaliseringar.

När det gäller frågan om svensk romanis ursprung är inte i första hand de genealogiska förhållandena avgörande utan snarare språkets egen utvecklingshistoria. För språkvetare är det slående hur diskussionen om svensk romani har baserats på begränsade och osystematiska språkliga data. Diskussionen går oftast tillbaka på Etzler (1944), som presenterar en ordförteckning baserad på material från nio informanter samt korta texter från tre informanter, samt ibland på relevant material från de övriga nordiska länderna (Sundt, 1850; Iversen, 1944). Detta gäller inlägg i diskussionen från båda åsiktsriktningarna. Ytterligare data har senare tillkommit genom en ordlista och en kortfattad grammatisk skiss i Johansson (1977). De behandlingar av svensk romani som förekommer i den internationella litteraturen (Bakker & Van Der Voort, 1991; Hancock, 1992) går också tillbaka på dessa relativt magra källor.

Trots de knapphändiga språkliga källorna står det klart att svensk romani skiljer sig från nyskapade hemliga språk som *förbrytarspråk* och västgötaknallarnas *månsing*, där lån från romani och andra språk bara var ett av flera sätt att hitta på nya hemliga ord; ett annat sätt var att systematiskt byta ut och lägga till ljud i svenska ord så att t ex *skilling* blir *billing*, och *du* blir *buaduns* (Bergman 1964/1970). Svensk romani har inte sådana drag.

Den fråga som mest diskuteras när det gäller finsk romani är i hur stor utsträckning dialekten fortfarande talas. Den finska romani som Thesleff undersökte kring sekelskiftet hade fortfarande till stora delar ett ordförråd och en grammatik liknande de tidigare formerna av romani (Thesleff,

1899: 6). Talarna använde dock många svenska, men däremot inga finska, lånord: "i fråga om språket kunde man kalla Finlands zigenare svenska och icke finska" (ibid.: 8). Det påpekas i flera källor att dagens talare befinner sig i en tydlig språkbytessituation, där alla behärskar finska, ofta som sitt förstaspråk, och/eller ibland svenska, medan behärskningsgraden av romani inte är lika utbredd. Graden av behärskning är bättre bland de äldre än bland de yngre (Vuorela & Borin, 1994: 10). Det nämns ofta att utsikterna inte är så goda för finsk romani: "Framtiden för romani ser inte särskilt ljus ut i Finland" (Valtonen, 1969: 127). Det finns tecken på att språket håller på att utvecklas mot en form av sammanflätad romani med romaniorddförråd och finsk grammatik och finskt uttalsmönster (Vuorela & Borin, 1994: 22).

Denna tämligen pessimistiska bild vägs i någon mån upp av aktuella uppgifter om i vilken utsträckning finsk romani behärskas (se nedan). Vuorela & Borin (1994: 10) påpekar också att det ger en mycket missvisande bild av livaktigheten hos finsk romani om man utgår från det antal barn som talar språket - ett mått som annars ofta används i detta syfte. Kunskaper i romani bland kalé är nämligen något som barnen får del av först när de börjar närma sig vuxen ålder (jfr ovan om sammanflätade dialekter av romani generellt, s 17). Barnens förstaspråk är alltså oftast finska och någon gång svenska, medan finsk romani lärs som andraspråk, som ett led i upptagandet i vuxengruppen.

Vad gäller kelderash kan man konstatera, som nämnts ovan, att denna varietet har talats i Sverige i drygt 100 år. Kelderash hör till de s k konservativa eller flekterande valakiska dialekterna. På samma sätt som svensk och finsk romani fyller kelderash en viktig symbolfunktion för sina talare. Denna dialekt är emellertid typiskt en varietet som lärs in av romska barn som förstaspråk inom ramen för den tidiga socialisationsprocessen. Ett vanligt förhållande för svenska romer som tillhör denna grupp är att man har kelderash som förstaspråk och svenska som andraspråk. Genom kontinuerlig nyinflyttning av kelderashtalande romer sedan 1960-talet får man anta att varieteteten har vitaliserats och stimulerats under de senaste decennierna. Samtidigt måste det påpekas att kelderash liksom andra språk eller språkliga varieteter som talas av minoritetsgrupper i Sverige också är utsatt för de sociala krafter som leder till språkbyte. Sålunda upplever den äldre generationen kelderashtalande att den uppväxande generationen uppvisar en mer begränsad språkbehärskning än de själva.

Beräkningar av den romska populationens storlek och antalet talare av romani

Av flera skäl är det mycket svårt för att inte säga omöjligt att göra tillförlitliga beräkningar av antalet talare av de olika dialekterna av romani. Redan beräkningar av den totala romska populationen är mycket osäkra, och att sedan bedöma hur stor del av populationen som talar språket innebär ytterligare svårigheter.

Beträffande beräkningar av populationens storlek kan vi för det första konstatera att svensk befolkningsstatistik inte omfattar uppgifter om etnisk tillhörighet. Den statistik som ändå tagits fram i vissa sammanhang har byggt på beräkningsmetoder som endast gett en ofullständig bild av gruppen. Som exempel kan nämnas Iverstam (1987), där antalet zigenare i Stockholm beräknas till 1.664, fördelat på 360 svenska, 830 finska och 474 utomnordiska. Dessa utgör dock endast "de zigenare som var kända av Stockholms socialdistrikt och/eller vid zigenarsektionen" (ibid.: 4), och Iverstam betonar att det naturligtvis finns zigenare som inte kommer med i denna statistik. För det andra bör det påpekas att det generellt är svårt att avgöra storleken på minoritetsgrupper helt enkelt av det skälet att det inte existerar metoder för beräkning av etnisk tillhörighet som är både etiskt acceptabla och vetenskapligt säkra - i synnerhet när det gäller starkt stigmatiserade grupper.

Också när det gäller språktillhörighet saknas uppgifter i svensk officiell statistik. Att klart definiera vad som menas med talare av ett språk är inte heller okomplicerat. Text måste sådana definitioner klart ange vilken grad av språkbehärskning och vilken typ av språkanvändning som avses. Nedanstående uppgifter bör därför tolkas med försiktighet.

Tabell 1 innehåller en sammanställning av tillgängliga uppgifter om antalet romer i Sverige under de senaste åren. Som synes varierar uppgifterna starkt. Detta avspeglar ibland verkliga skillnader, som att antalet romer har ökat från de tidigaste uppgifterna till de senaste. Variation mellan siffror för närliggande tidpunkter kan också bero på att man räknat med vidare eller snävare kategorier. Dessutom är skattningarna mer eller mindre välunderbyggda.

Tabell 1: *Beräkningar av antalet zigenare/romer i Sverige.*

Källa	År	Antal
Statens invandrarverk & Kommunförbundet (i Iverstam Lindblom, 1988)	1984	5.154
Statens invandrarverk, 1988/89 (i Stockholms skolor, 1990)	1988/89	7.000
Folkeryd & Svanberg, 1995: 22	1992	7.000
Liégeois, 1987: 23	1987?	min 6-10.000
Europarådet, 1993 (i Folkeryd & Svanberg, 1995: 23)	1993	12-15.000
Zigenarforskningscentret i Paris, 1994 (i Liégeois & Gheorghe, 1995: 7)	1994	min 15.000 max 20.000
SIV-NZR, 1996	1995	15-20.000

Samma begränsning som nämndes ovan för Stockholmsundersökningen gäller även den beräkning för hela Sverige 1984 som presenteras i Iverstam (1988). Beräkningen från Statens Invandrarverk 1988/89 (Stockholms skolor 1990) bygger på Iverstams siffror, och har tagit hänsyn till nyanlända romer från Ungern, Tjeckoslovakien, Jugoslavien och Rumänien. Folkeryd & Svanberg (1995) anger inte sin källa men kan antas ha utgått från Invandrarverkets beräkning. Liégeois (1987) anger heller ingen källa, och ger en mycket approximativ uppskattning av minimumantalet romer. Han påpekar att uppgifter om resandegrupper saknas i de flesta länder varför många siffror inte inkluderar dessa. Liégeois framhåller också att en stark befolkningstillväxt bland romer snabbt gör siffrorna inaktuella. De siffror från 1993 som också återges av Folkeryd & Svanberg (1995) är hämtade ur ett utkast till en Europarådsrapport av Gémeri & O'Brian. Uppgifterna för 1994 i Liégeois & Gheorghe (1995) anger minimum- och maximumantal. Liégeois karakteriserar dessa siffror som stabila i den bemärkelsen att de inte inkluderar de romer som nyligen anlänt till landet, vilket skulle ha ökat antalet betydligt. Den färskaste uppgiften är från SIV-NZR (1996), där antalet romer i Sverige uppskattas till minst 15-20.000.

Vad gäller storleken på de *olika* romska grupperna i Sverige har de sparsamt förekommande uppgifterna samma slags begränsningar som totaluppskattningarna. Iverstam Lindbloms (1988) siffror för år 1984 fördelas mellan finska zigenare (2.546), svenska zigenare (1.102) och utomnordiska zigenare (1.506). Folkeryd & Svanberg (1995) räknar i sina siffror från 1992 med 3.000 finska, 1.400 svenska och 2.000 utomnordiska zigenare. I SIV-NZR (1996) beräknas antalet kelderasha eller 'svenska

zigenare'¹⁵ till 2.500, kaléromer till 3.000 samt lovara, sinti, xoraxane ('muslimska romer') m fl¹⁶ till uppskattningsvis minst 10.000. För de resande blir alla försök till kvantifieringar ännu mer osäkra, vilket har att göra med att begreppet resande inte är entydigt och över huvud taget med komplexiteten i gruppens sammansättning, ursprung och romska identifikation.

Mot bakgrund av de svårigheter som vi pekat på står det klart att de tidigaste siffrorna i sammanställningen är alltför låga. Det är troligt att de senare uppgifterna kommer närmare verkligheten, men det är uppenbart att även dessa av ovan nämnda skäl är mycket osäkra. Dessutom bör det understrykas att ingen av de ovanstående uppskattningarna visar hur stor andel av gruppen eller grupperna som är *talare* av romani. Det är troligt att andelen personer som talar språket varierar betydligt mellan olika dialektgrupper. I en undersökning med syfte att beräkna antalet talare av finsk romani som utförts av Finska Delegationen för Romaniärenden, beräknades 55% av kalébefolkningen behärska romani väl. Beräkningen är gjord på den totala populationen om 10.000 personer i Finland och Sverige, i vilken summa alltså de 3.200 som stadigvarande uppges vara bosatta i Sverige ingår (Aleka Stobin, muntlig kommunikation).

När det gäller de romer som kommit till Sverige de allra senaste åren är uppgifterna mycket fragmentariska. En mycket grov uppskattning kan göras på basis av statistik från Invandrarverket över uppgivet modersmål för personer som beviljats förstagångsuppehålls-tillstånd för vistelse eller bosättning i Sverige åren 1993-95.¹⁷ Sammanlagt 851 av dessa - varav 839 kommer från f d Jugoslavien och övriga från andra östeuropeiska länder - har uppgett romani eller romanes som sitt modersmål. Dessa siffror är med säkerhet underskattningar, eftersom man måste räkna med ett mycket stort mörkertal; inte alla romer anger att de är romanitalande vid en första förfrågan av svenska myndigheter¹⁸. Man bör därför beakta att det kan finnas många romanitalare också bland personer från f d Jugoslavien eller andra, särskilt östeuropeiska, länder som uppgett något av följande språk som modersmål: albanska, bosniska, makedonska, rumänska, ryska, serbiska, serbokroatiska, slovakiska, slovenska, spanska, tjeckiska och ungerska, liksom i de fall där uppgift om språk saknas.

¹⁵ Här inräknas också några familjer som inte är kelderasha.

¹⁶ De flesta från Polen, Ungern, Tjeckoslovakien, Jugoslavien.

¹⁷ Vi tackar Krister Isaksson på Invandrarverket som tagit fram denna statistik åt oss.

¹⁸ Svårigheterna att få fram uppgifter av detta slag belyses också av följande: I Jugoslavien var 1981 t ex antalet personer som själva uppgav sig vara romer 168.000, varav 140.000 uppgav romani som modersmål, medan det uppskattade antalet romer var 600.000 (Kovac&ek, 1991-1992: 22; Bugarski, 1993, citerade i Ager, Muskens & Wright, 1993).

Undervisning i romani och behov av språkbeskrivningar

Inom ramen för den allmänna svenska minoritets- eller invandrapolitiken har invandringen av romer sedan 1960-talet bidragit till att romani har kommit att användas i undervisning och andra mer formella sammanhang både i talad och skriven form. Hemspråksundervisning i romani har funnits sedan 1970-talet och utbildning av hemspråkslärare har genomförts i begränsad omfattning. Bestämmelserna om hemspråksundervisning för 'zigenska' elever, liksom för samiska och tornedalsfinska elever, är mer generösa än för andra grupper; det finns t ex ingen nedre gräns för antalet elever i en undervisningsgrupp, och det krävs inte att språket är ett dagligt umgängesspråk i hemmet. Speciellt för romska elever från utlandet är att de "om det finns särskilda skäl" har rätt till hemspråksundervisning i mer än ett språk (Lpo 94).

I samband med materialframställning för hemspråksundervisningen i romani, i första hand kelderash och lovari, inleddes 1977 en diskussion rörande romsk ortografi (Ljungberg & Scherp, 1977). Idag har läseböcker och annat undervisningsmaterial, samt sagoböcker, översättningar av svenska barnböcker m m tagits fram på flera romanidialekter, fr a kelderash, men också lovari och finsk romani (Socialstyrelsen, 1985; Stockholms skolor, 1990; SIV-NZR, 1996).

I detta sammanhang bör framhållas att det finns stora behov av beskrivningar av skilda romanidialekter så som de talas i Sverige idag. För vissa dialekter, som t ex kelderash, lovari och sinto, har - som redovisas i bibliografin nedan - mer eller mindre utförliga beskrivningar publicerats om dialekterna så som de talas i andra länder. Den kelderashdialekt som Johan Dimitri Taikon (se ovan s 22) talade har utförligt beskrivits av Gjerdmann & Ljungberg (1963). Denna ordbok och grammatik, som har blivit ett internationellt standardverk i litteraturen om romani, utgör fortfarande den enda mer omfattande systematiska beskrivningen av en romanidialekt i Sverige. För finsk romani saknas framför allt beskrivningar av dialektens aktuella form. Vissa aspekter på språket som det talas idag beskrivs dock i Vuorela & Borin (1994). Också när det gäller svensk romani finns det behov av mer systematiska studier.

Det kan i detta sammanhang förtjäna att framhållas att kunskaper om romer och romska förhållanden, liksom om de beteckningar och perspektiv som är romernas egna, ännu inte är särskilt spridda i det svenska samhället utanför den grupp personer som själva är romer eller har direkt kontakt med romer. Detta speglas t o m i de erkända källor till kunskap som uppslagsverken utgör. Taikon (1970: 7ff) ger exempel på direkt fördomsfulla framställningar i 1950- och 1960-talens mest använda uppslagsböcker. I den helt nyutgivna Nationalencyklopedin är det fr a

bristen på specialistkunskap som är anmärkningsvärd. Utöver uppslagsordet *romani* - där en delvis diskutabel beskrivning ges¹⁹ - saknas helt som uppslagsord romernas egenbeteckningar för såväl grupper som dialekter. Följaktligen finns det också ett stort behov av information riktad till majoritetsbefolkningen.

Sammanfattning om romani i Sverige

Romani har talats i Sverige sedan början av 1500-talet, då de första romerna anlände från Skottland via Danmark. Mycket snart och särskilt på 1600-talet infördes bestämmelser som syftade till att fördriva romerna ur landet, men det står klart att många romer blev kvar. Under 1700-talet inriktades politiken alltmer på assimilationsåtgärder med bl a lösdriverilagar för de romer som under en längre tid befunnit sig i landet. En rörlighet mellan den finska och svenska delen av riket förekom troligtvis kontinuerligt, bl a genom att romer värvades till den svenska hären i Finland under 1600- och 1700-talen. Vid 1800-talets början inleddes hårdare restriktioner på rörligheten såväl inom landet som mellan de nordiska länderna. Den repressiva hållningen mot romer från samhällets sida har fortsatt på 1900-talet. Sammanfattningsvis kan konstateras att det funnits romer i landet från 1500-talets början fram till idag.

Svensk romani så som det talas idag har sina rötter i det språk som de första romerna i Sverige förde med sig. Exakt hur och när dagens sammanflätade form uppstått och hur den utvecklats är oklart, men mot bakgrund av etablerad kunskap om liknande språkformer samt historiska och historiskt-demografiska fakta, finns det med största sannolikhet en obruten kontinuitet mellan denna varietet och den tidigaste formen av romani i Sverige.

Finsk romani har också sina rötter i denna tidigaste form. Vad gäller frågan om varietetens kontinuitet i Sverige kan man konstatera att denna grupp romer fram till 1809 befann sig inom rikets gränser, och att de också rörde sig mellan rikets delar. När den nordiska passfriheten infördes 1954, inleddes en ökad rörlighet mellan Finland och Sverige och framför allt från 1960- och 1970-talen etablerades finsk romani som en av de större romanidialekterna i Sverige.

¹⁹ Text anges: "I Sverige representeras romani dels av en äldre typ med tydlig nordisk språkgemenskap och viss tysk anknytning. Senare, från slutet av 1800-talet, ersattes [sic!] den av en delvis annan typ med östeuropeisk anknytning."

Under senare delen av 1800-talet och i början av 1900-talet invandrade valakiska romer från kontinenten. De som först etablerade sig i Sverige utgjordes av ett mindre antal familjer, vilka främst tillhörde gruppen kelderasha, men också grupperna lovara och tjurara var representerade. De dialekter av romani som talas av dessa grupper, *kelderash*, *lovari* och *tjurari*, har följaktligen en 100-årig historia i Sverige. Till skillnad från svensk och finsk romani talas dessa dialekter också av många romer i Europa och i världen i övrigt, med vilka kommunikation upprätthålls bl a pga släktband. Dessa dialekter har också fått nya tillskott genom invandring av kelderasha och lovara under de senaste decennierna.

Från slutet av 1960-talet kom nya grupper av romer till Sverige, både valakiska och icke-valakiska. Förutom en ökning av det totala antalet romanitalande i landet har detta inneburit en vitalisering av redan existerande romanidialekter samt ett tillägg av flera nya dialekter som *sinto*, *arli*, *bugurji*, och *gurbet*.

Exakta uppgifter om antalet talare av romani i Sverige idag är av flera ovan nämnda skäl inte möjligt att ge. Detta återspeglas även i de mest aktuella uppskattningarna av antalet romer i landet - dvs potentiella talare av romani - där siffrorna varierar mellan femton och tjugo tusen.

Referenser

- Ager, Dennis E., 1990. *Sociolinguistics and Contemporary French*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Ager, Dennis, George Muskens & Sue Wright (red), 1993. *Language Education for Intercultural Education*. Clevedon, England: Multilingual Matters.
- Appel, René & Pieter Muysken, 1987. *Language Contact and Bilingualism*. London: Edward Arnold.
- Arnstberg, Karl-Olov & Tommy Goldman, 1974. *Zigenarens väg. Essä om en minoritet*. Stockholm: LTs förlag.
- Bakker, Peter & Hein Van Der Voort, 1991. Para-Romani languages: An overview and some speculations on their genesis. I: Bakker, Peter & Marcel Cortiade (red), *In the Margin of Romani. Gypsy languages in Contact*, 16-44.
- Bakker, Peter & Marcel Cortiade (red), 1991. *In the Margin of Romani. Gypsy languages in Contact*. Publikaties van het Instituut voor Algemene Taalwetenschap 1991, 58. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Bergman, Gösta, 1964/1970. *Slang och hemliga språk*. Stockholm: Prisma.
- Björckman, Samuel P., 1730. *Dissertatio academica de cingaris*. Upsala.
- Boretzky, Norbert, 1994. *Romani: Grammatik des Kalderas-Dialekts mit Texten und Glossar*. Balkanologische Veröffentlichungen. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Boretzky, Norbert & Birgit Igla, 1994a. Romani Mixed Dialects. I: Bakker, Peter & Maarten Mous (red), *Mixed Languages. 15 Case Studies in Language Intertwining*. Amsterdam: Institute for Functional Research into Language and Language Use (IFOTT), 35-68.
- Boretzky, Norbert & Birgit Igla, 1994b. *Wörterbuch Romani-Deutsch-Englisch für den südosteuropäischen Raum: mit einer Grammatik der Dialektvarianten*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Bryant, Jacob, 1785. Collections on the Zingara or Gypsy language. *Archaeologia*: 387-394.
- Dahlberg, Gunnar, 1945. *Antropometry of 'tattare', a special group of vagabonds in Sweden*. Upsala läkareförenings förhandlingar, N. F., 50.
- Dorian, Nancy, 1981. *Language Death: The Life Cycle of a Scottish Gaelic Dialect*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Etzler, Allan, 1944., *Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige: historia och språk*. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Folkeryd, Fredrik & Ingvar Svanberg, 1995. *Gypsies (Roma) in the Post-Totalitarian States*. Stockholm: The Olof Palme International Center.
- Fraser, Angus M., 1992. *The Gypsies*. Oxford: Blackwell.

- Gjerde, Lars & Knut Kristiansen, 1994. *"The orange of love" and Other Stories: The Rom-Gypsy Language in Norway*. Instituttet for sammenliggende kulturforskning Serie B Skrifter. Oslo: Scandinavian University Press.
- Gjerdman, Olof, 1945. Tattarna och deras språk. *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 68: 1-55.
- Gjerdman, Olof & Erik Ljungberg, 1963. *The Language of the Swedish Coppersmith Gipsy Johan Dimitri Taikon: Grammar, Texts, Vocabulary and English Word-Index*. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi. Uppsala: Lundequistska bokhandeln.
- Hancock, Ian F., 1970. Is Angloromani a creole? *Journal of the Gypsy Lore Society* 49,12: 41-4.
- Hancock, Ian F., 1980. Gypsies in Germany: The fate of Romany. *Michigan Germanic Studies* 6, 2, fall: 247-264.
- Hancock, Ian F., 1984. Romani and Angloromani. I: Trudgill, Peter (red), *Languages in the British Isles*. Cambridge: Cambridge University Press, 367-383.
- Hancock, Ian F., 1988. The development of Romani linguistics. I: M. A. Jazayery & W. Winter (red), *Languages and Cultures*. Berlin: Mouton de Gruyter, 183-223.
- Hancock, Ian F., 1991. Vlax phonological divergence from common Romani: Implications for standardization and orthography. I: Boltz, William G. & Michael C. Shapiro (red), *Studies in the Historical Phonology of Asian Languages*, 102-118.
- Hancock, Ian F., 1992. The social and linguistic development of Scandoromani. I: Ernst Hakon Jahr (red), *Language Contact: Theoretical and Empirical Studies*. Berlin: Mouton de Gruyter, 37-52.
- Hancock, Ian F., 1993. The emergence of a union dialect of North American Vlax Romani, and its implications for an international standard. *International Journal of the Sociology of Language* 99: 91-104.
- Hancock, Ian F., 1995. *A Handbook of Vlax Romani*. Austin: Slavica Publishers.
- Hasselmo, Nils, 1974. *Amerikasvenska*. Lund: Esselte Studium.
- Heinschink, Mozes F., 1994. E Romani c&hib - Die Sprache der Roma. I: Mozes F. Heinschink & Ursula Hemetek (red), *Roma: das unbekannte Volk, Schicksal und Kultur*. Wien: Böhlau Verlag, 110-128.
- Heymowski, Adam, 1969. *Swedish "Travellers" and their Ancestry: a Social Isolate or an Ethnic Minority?* Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Heymowski, Adam, 1987. Resande eller "tattare". En gammal minoritet på väg att försvinna. I: Svanberg, Ingvar (red), *I samhällets utkanter. Om "tattare" i Sverige*. Uppsala Multiethnic Papers 11. Uppsala: Centrum för multietnisk forskning, Uppsala universitet, 13-21.

- Holzinger, Daniel, 1993. *Das Rómanes. Grammatik und Diskursanalyse der Sprache der Sinte*. Innsbruck: Verlag des Instituts für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- Holzinger, Daniel, 1995. *Romanes (Sinte). Languages of the World Materials* 105. München & Newcastle: LINCOM EUROPA.
- Hourani, Albert, 1992. *De arabiska folkens historia* Albert Hourani. Furulund: Alhambra.
- Hyltenstam, Kenneth, 1996a. Svenskan, ett minoritetsspråk i Europa - och i världen? I: Ivars, Ann-Marie, Anne-Marie Londen, Leif Nyholm, Mirja Saari & Marika Tandefelt (red), *Svenskans beskrivning 21, Förhandlingar vid Tjugoförsta sammankomsten för svenskans beskrivning, Helsingfors den 11-12 maj 1995*. Lund: Lund University Press, 9-33.
- Hyltenstam, Kenneth, 1996b. Diskussion av begreppen språk och dialekt - med resonemang om meänkielis status som eget språk. Rapport för Minoritetsspråkskommittén JO 1995:03. Stockholm: Centrum för tvåspråkighetsforskning.
- Hyltenstam, Kenneth & Christopher Stroud, 1991. *Språkbyte och språkbevarande. Om samiskan och andra minoritetsspråk*. Lund: Studentlitteratur.
- Iversen, Ragnvald, 1944. *Secret languages in Norway. Part I: Romany Language in Norway. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse 1944, No. 3*. Oslo: Jacob Dybwad.
- Iverstam, Ingrid, 1987. Zigenare i Rinkeby - Bromsten. Stockholm: Zigenarsektionern, Socialdistrikt 18, Socialtjänsten i Stockholm.
- Iverstam Lindblom, Ingrid, 1988. *Zigenare: en skrift om möten med zigenare i socialtjänsten*. Norrköping: Statens invandrarverk.
- Johansson, Roger, 1977. *Svensk rommani, upptecknad av Roger Johansson, med etymologiska och grammatiska kommentarer av Gösta Bergman och Erik Ljungberg samt förord av Adam Heymowski. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi*. Uppsala: Gustav Adolfs akademi.
- Karlsen, Ludvig, 1993. *Romani-folkets ordbok*. Oslo: Norbok.
- Kaufmann, Terrence, 1979. Review of W. R. Rishi's Multilingual Romani dictionary, Chandigarh 1974. *International Journal of the Sociology of Language* 19: 131-144.
- Kaufmann, Terrence, 1984. Explorations in Proto-Gypsy phonology and classification. Paper presented at the 6th South Asian Languages Analysis Round-table in Austin, Texas, 25-26 May 1984.
- Kenrick, Donald, 1979. Romani English. *International Journal of the Sociology of Language* 19: 11-120.
- Kenrick, Donald & Grattan Puxon, 1972. *The Destiny of Europe's Gypsies*. London: Sussex University Press.
- Kovacèec, August, 1991-92. Languages of national minorities and ethnic

- groups in the countries of what once was Yugoslavia (With special reference to Romance idioms). *Studia Romanica et Anglica Zagrabienia* 1991-1992, 36-37: 15-27.
- Krauss, Michael, 1992. The world's languages in crisis. *Language*, 68: 4-10.
- Liégeois, Jean-Pierre, 1987. *Gypsies and Travellers. Socio-Cultural Data. Socio-Political Data*. Strasbourg: Council for Cultural Co-operation.
- Liégeois, Jean-Pierre & Nicolae Gheorghe, 1995. *Roma/Gypsies: a European minority*. London: Minority Rights Group.
- Lindgren, Lars, 1995. Book review: Birgitta Svensson, 1993. Bortom all ära och redlighet: Tattarnas spel med rättvisan. Nordiska museets handlingar 114. Stockholm: Nordiska Museet. *Journal of the Gypsy Lore Society* serie 5, 5, 1: 51-54.
- Lindgren, Lars & Bo Lindwall, 1992. Resande-anor. I: Hjörd, Bengt (red), *Migration: Utvandrare och invandrare i gångna tider. Sveriges släktforskarförbunds årsbok 1992*. Stockholm: Sveriges släktforskarförbund, 71-104.
- Lindholm, Gunborg A., 1995. *Vägarnas folk. De resande och deras livsvärld*. Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige.
- Ljung, Magnus, 1988. *Skinheads, hackers & lama ankor. Engelskan i 80-talets svenska*. Stockholm: Trevi.
- Ljungberg, Erik, 1977. Inledning. I: Johansson, Roger, *Svensk rommani, upptecknad av Roger Johansson, med etymologiska och grammatiska kommentarer av Gösta Bergman och Erik Ljungberg samt förord av Adam Heymowski. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi*, 11-12.
- Ljungberg, Erik & Lambert Scherp, 1977. Contribution à la discussion sur l'orthographe de la langue tsigane. Stockholm: Skolöverstyrelsen.
- Lpo 94. 1994 års läroplan för det obligatoriska skolväsendet. Utbildningsdepartementet.
- Marsden, William, 1785. Observations on the language of the people commonly called Gypsies. *Archaeologia* 7: 382-386.
- Masica, Colin P., 1991. *The Indo-Aryan Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matras, Yaron, 1994. *Untersuchungen zu Grammatik und Diskurs des Romanes: Dialekt der Kelderasa/Lovari*. Balkanologische Veröffentlichungen. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Miklosich, Franz Xaver von, 1872-1881. Über die Mundarten und Wanderungen der Zigeuner Europa 1-12. *Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Classe. Denkschriften*. Bd. 21-23, Bd. 25-27, Bd. 30-31. Wien: Karl Gerold.
- Muratori, Ludovico A., 1752-54. *Annali d'Italia*. Rome: Barbiellini.
- Myers-Scotton, Carol, 1993. *Duelling Languages. Grammatical Structure in Codeswitching*. Oxford: Clarendon Press.

- Nadkarni, Mangesh V., 1975. Bilingualism and syntactic change in Konkani. *Language* 51: 314-347.
- Nationalencyklopedin*, 1989-1996. Höganäs: Bra Böcker.
- Nordström-Holm, Gunni & Armas Lind, 1982. *Om zigenare*. Norrköping: Statens invandrarverk.
- Okely, Judith, 1983. *The Traveller Gypsies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Poplack, Shana, 1980. Sometimes I'll start a sentence in Spanish Y TERMINO EN ESPAÑOL: Toward a typology of code-switching. *Linguistics* 18: 581-618.
- Price, Glanville, 1984. *The Languages of Britain*. London: Edward Arnold.
- Puxton, Grattan, 1980. Romani Chib - The Romani Language Movement. *Planet* 49/50. (Även publ i: Morris, Jan (red), *Compass Points*. Cardiff: University of Wales press.
- Puxton, Grattan & Donald Kenrick, 1990. *Bibahtale Bers&a*. London: Romanestan Publications. Översättning till romani av Kenrick & Puxton (1972), reviderad och uppdaterad.
- Rabenius, Laurentius G., 1791. *Observationes historiam zigueunorum illustrantes*. Upsala.
- Rüdiger, Jacob C. C., 1782-1793. *Neuster Zuwachs der teutschen fremden und allgemeinen Sprachkunde in eigenen Aufsätzen, Bücheranzeigen und Nachrichten 1-5*. Leipzig.
- Sampson, John, 1926/1968. *The Dialect of the Gypsies of Wales, Being the Older Form of British Romani Preserved in the Speech of the Clan of Abram Wood*. Oxford: Clarendon Press.
- Sandström, Bengt, 1981. Svenska för utomnordiska zigenare. I: Hytlenstam, Kenneth (red), *Språkmöte: Svenska som främmande språk, hemspråk, tolkning*. Lund: Liber Läromedel.
- Schlüter, Ragnhild, 1993. *De reisende: en norsk minoritets historie og kultur*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Schmidt, Annette, 1985. *Young People's Dyirbal. An Example of Language Death from Australia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SIL, 1992. Barbara F. Grimes (red), R. S. Pittman & J. E. Grimes (konsult red). *Languages of the World* (12:e utg). Dallas, Texas: Summer Institute of Linguistics [<http://www.sil.org/ethnologue/ethnologue.html>].
- SIV-NZR, 1996. Romer i Sverige: Situationsbeskrivning. Rapport från Arbetsgruppen SIV-Nordiska Zigenarrådet, Januari 1996. Statens invandrarverk & Nordiska Zigenarrådet.
- Socialstyrelsen, 1985. *Zigenare. En förteckning av litteratur och musik av och om zigenare*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Stockholms skolor, 1990. Zogenska elevers skolsituation. Historik, lägesbeskrivning och utvecklingsbehov. *Rapporter från Stockholms skolor* 1990:2. Stockholm: Skolavdelning 2, Stockholm skolor.

- Strand, Richard F., 1973. Notes on the Nuristani and Dardic languages. *Journal of the American Oriental Society* 93: 297-305.
- Stroud, Christopher, 1992. The problem of intention and meaning in code-switching. *Text* 12: 127-155.
- Sundt, Eilert Lund, 1850/1852. *Beretning om Fante eller landstrygerfolk i Norge. Bidrag till kunskab om de laveste samfundsforholde*. Christiania.
- Svanberg, Ingvar, 1987. Inledning. I: Svanberg, Ingvar (red), *I samhällets utkanter. Om "tattare" i Sverige*. *Uppsala Multiethnic Papers* 11. Uppsala: Centrum för multietnisk forskning, Uppsala universitet, 7-12.
- Svensson, Birgitta, 1993. *Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan*. *Nordiska Museets Handlingar* 114. Lund: Nordiska Museet.
- Taikon, Katarina, 1970. *Zigenare*. Visby: Hanseproduktion.
- Takman, John, 1976. *The Gypsies in Sweden. A Socio-Medical Study*. Stockholm: Liber.
- Thesleff, Arthur, 1899. *Finlands Zigenare*. Helsingfors: Finsk tidskrift.
- Thesleff, Arthur, 1904. *Zigenare*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Thesleff, Arthur, 1911. Report on the Gypsy problem. *Journal of the Gypsy Lore Society* [serie] 5, 2: 81-269.
- Tillhagen, Carl-Herman, 1949. Gypsy clans in Sweden. *Journal of the Gypsy Lore Society*, serie 3, 28: 1-17, 119-134, 29: 23-39.
- Tillhagen, Carl-Herman, 1965. *Zigenarna i Sverige*. Stockholm: Natur och kultur.
- Turner, Ralph Lilley, 1926. The Position of Romany in Indo-Aryan. *Journal of the Gypsy Lore Society*, serie 3, 5, 4: 145-189.
- Vaagland, P. Ivar, 1982. *Målrørsla og reformarbeidet i trettiåra*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Valtonen, Pertti, 1969. Finnish Romani research. *Journal of the Gypsy Lore Society*, 48, 3-4: 124-127.
- Vekerdi, Jozsef, 1993. Word Formation in Gypsy Languages. I: Brogyanyi, Bela & Reiner Lip (red), *Comparative Historical Linguistics: Indo-European and Finno-Ugric*. Amsterdam: John Benjamins, 233-243.
- Ventzel', Tat'jana Vladimirovna, 1983. *The Gypsy language*. Languages of Asia and Africa. (Övers fr ryska av S. S. Gitman). Moskva: Nauka Publishing House.
- Vuorela, Katri & Lars Borin, 1994. The Finnish Gypsies and Finnish Romani (manus, under utgivning i: A. O'Corrain & S. MacMathúna (red), *Linguistic minorities in Scandinavia and the British Isles*. Acta Upsaliensis Universitatis. Studia Celtica Upsaliensia 2. Uppsala: Uppsala universitet).
- Yoors, Jan, 1967. *The Gypsies*. New York: Simon and Schuster.

Appendix

Systematisk bibliografi

Bibliografin omfattar: (1) en så vitt möjligt fullständig förteckning över existerande språkvetenskaplig litteratur om romani i Sverige och de övriga nordiska länderna, (2) ett begränsat urval av andra arbeten om romer i Sverige och Norden samt (3-4) ett urval av relevant internationell språkvetenskaplig litteratur om romani samt någon övrig litteratur om romer. Vid urvalet av internationell språkvetenskaplig litteratur har tonvikten lagts på milstolpar i romanilingsvistikens historia samt diskussioner kring standardiseringsfrågor, men framför allt på grammatikor och andra språkbeskrivningar. För aktuella språkbeskrivningar anges där sådana uppgifter varit tillgängliga om arbetet innefattar ordlista (O), grammatik (G) och/eller textsamling (T), följt av uppgift om varietet/dialektgrupp av romani samt sidantal.

1. Sverige och Norden: språk

- Bakker, Peter & Marcel Cortiade (red.). *In the Margin of Romani*. Gypsy languages in Contact. Publikaties van het Instituut voor Algemene Taalwetenschap 1991, 58. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Bergman, Gösta, 1964/1970. *Slang och hemliga språk*. Stockholm: Prisma. [O: resanderomani]
- Björckman, Samuel P., 1730. *Dissertatio academica de cingaris*. Upsala.
- Bugge, Sophus, 1857. *Vermischtes aus der Sprache der Zigeuner. Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung, Vol. 1*. Berlin.
- Dorph, N. V., 1837. *De judske Zigeunere og en rotvelsk Ordbog*. København.
- Etzler, Allan, 1944. *Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige: historia och språk*. Stockholm studies in Scandinavian philology. Uppsala: Almqvist & Wiksells. [O, T: resanderomani]
- Etzler, Allan, 1959. Svenskt tatarspråk. *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 82: 130-151. [O: resanderomani]
- Ganander, Christfrid, 1780. *Undersökning om de så kallade tattare eller zigeuner*. Manuskript i Kgl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens arkiv, Stockholm.
- Gilliat-Smith, Bernard, 1967. Finnish Gypsy texts. *Journal of the Gypsy Lore Society* 46, 82-97. [T: finsk romani]
- Gjerde, Lars & Knut Kristiansen, 1994. *"The Orange of Love" and Other Stories: the Rom-Gypsy Language in Norway*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning Serie B Skrifter. Oslo: Scandinavian University Press. [T: valakisk romani, 305 s.]

- Gjerdman, Olof, 1945. Tattarna och deras språk. *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 68: 1-55.
- Gjerdman, Olof & Erik Ljungberg 1963. *The Language of the Swedish Coppersmith Gipsy Johan Dimitri Taikon: Grammar, Texts, Vocabulary and English Word-index*. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi. Uppsala: Lundequistska bokh. [O, G, T: kelderash, 455 s.]
- Hancock, Ian, 1992. The social and linguistic development of Scandoromani. I: Jahr, Ernst Hakon (red.), *Language Contact: Theoretical and Empirical Studies*. Berlin: Mouton de Gruyter, 37-52.
- Hansen, H. P., 1917. Kjaeltringsproget. *Troldeasagn og dunkel Tale. Festskrift till E. T. Kristenssen. Danmarks Folkeminder* 17. København.
- Haugen, Einar, 1949. A note on the Romany "language". *Norsk Tidskrift for Sprogvidenskap* 15: 388-391.
- Haugen, Einar, 1975. Language and Society: A Sociolinguistic Profile of Norway. *Michigan-Germanic-Studies* 1, 1: 9-41.
- Iversen, Ragnvald, 1944. *Secret languages in Norway. Part I: Romany Language in Norway. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse 1944, No. 3*. Oslo: Jacob Dybwad [G, O, (T): (norsk) resanderomani]
- Iversen, Ragnvald, 1947. Et og annet om romani og rodi i Norge. *Maal og minne* 1947: 76-84.
- Johansson, Roger, 1977. *Svensk rommani*, upptecknad av Roger Johansson, med etymologiska och grammatiska kommentarer av Gösta Bergman och Erik Ljungberg samt förord av Adam Heymowski. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi. Uppsala: Gustav Adolfs akad. [(G), O: resanderomani, 90 s.]
- Karlsen, Ludvig, 1993. *Romani-folkets ordbok*. Oslo: Norbok. [O: (norsk) resanderomani]
- Ljungberg, Erik & Lambert Scherp, 1977. Contribution à la discussion sur l'orthographe de la langue tsigane. Stockholm: Skolöverstyrelsen.
- Miskow, Johan, 1904. Rejsende. *Danske Studier* 1904: 129-140.
- Miskow, Johan, 1909. Mere om Romanier og Rejsende. *Danske Studier* 1909: 104-108.
- Miskow, Johan & V. Brøndal, 1923. Sigøjnersprog i Danmark. *Danske Studier* 1923: 97-145. [O: (dansk) resanderomani]
- Mustalaiskielen ortografiakomitean mietintö, 1972. Komiteanmietintö 1971: A 27. Helsinki.
- Palm, Herman, 1910. Hemliga språk i Sverige. *Svenska landsmål* 1910: 57-109.
- Rabenius, Laurentius G., 1791. *Observationes historiam zigueunorum illustrantes*. Upsala.
- Refsum, Helge, 1945. Tatermål i Norge. *Maal og Minne* 1/2: 83-92.
- Ribskog, Øyvind, 1941. Sjargong, forbryterspråk og rommani#. *Maal og Minne* 1941: 142-146.

- Reyment, R. A., 1982. Quantitative analysis of the vocabularies of Norwegian and Swedish travellers. *Journal of the Gypsy Lore Society* 2, 1: 62-68.
- Sundt, Eilert Lund, 1850/1852. *Beretning om Fante eller landstrygerfolk i Norge. Bidrag till kunskab om de laveste samfundsforholde*. Christiania. [O: (norsk) resanderomani]
- Thesleff, Arthur, 1901. *Wörterbuch des Dialekts der finnländischen Zigeuner*. Helsinki. [O: finsk romani]
- Ulrich, Arvid, 1909. Ett ock annat om rommanespråket. Svenska landsmål 1909: 96-101.
- Ulrich, Arvid, 1909. Ett ock annat om sigenarspråket. Svenska landsmål 1909: 102-106.
- Valtonen, Pertti, 1968. Suomen mustalaškielen kehitys eri aikoina tehtyjen muistiinpanojen valossa. Opubl. Ph. Lic. avh., Institutionen för asiatiska och afrikanska språk, Helsingfors universitet.
- Valtonen, Pertti, 1967. Finnish Romani: Preliminary survey. *Journal of the Gypsy Lore Society* 46, 56-59.
- Valtonen, Pertti, 1969. Finnish Romani research. *Journal of the Gypsy Lore Society* 48: 124-27.
- Valtonen, Pertti, 1972. Suomen mustalaškielen etymologinen sanakirja. Tietolipas 69. Helsinki: Helsinki Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. [O (etym.): finsk romani]
- Valtonen, Pertti, 1979. Trends in Finnish Romani. *International Journal of the Sociology of Language* 99: 121-124.
- Van Der Voort, Hein. 1991. The Romani Dialect(s) of the Finnish Gypsies. I: Peter Bakker & Marcel Cortiade (red.). *In the Margin of Romani*, 132-151.
- Van den Eijnde, Alexander, 1991. Romani Vocabulary in Swedish Slang. I: Peter Bakker & Marcel Cortiade (red.). *In the Margin of Roman*, 185-192.
- Vuorela, Katri & Lars Borin, 1994. The Finnish Gypsies and Finnish Romani (manus, under utgivning i: A. O'Corrain & S. MacMathúna (red.), *Linguistic minorities in Scandinavia and the British Isles*. Acta Upsaliensis Universitatis. Studia Celtica Upsaliensia 2. Uppsala: Uppsala universitet).

2. Sverige och Norden: övrigt

- Arbetsgruppen SIV-Nordiska Zigenarrådet, 1996. *Romer i Sverige. Situationsbeskrivning*. Statens invandrarverk & Nordiska Zigenarrådet.
- Arnstberg, Karl-Olov & Tommy Goldman, 1974. *Zigenarens väg. Essä om en minoritet*. Stockholm: LTs förlag.
- Arnstberg, Karl-Olov, 1984. *Kulturanalys i praktiken. Svar på 20 frågor som brukar ställas om zigenare*. Norrköping: Statens invandrarverk.
- Gustafsson, Inga, 1973. *Studies of a Minority Group's Efforts to Preserve its Cultural Autonomy*. Stockholm: IMFO-group, Institute of Education, University of Stockholm.

- Iverstam Lindblom, Ingrid, 1988. *Zigenare: en skrift om möten med zigenare i socialtjänsten*. Norrköping: Statens invandrarverk.
- Kaminski, Ignacy-Marek, 1980. *The State of Ambiguity : Studies of Gypsy Refugees*. Göteborg: Dept. of Social Anthropology, University of Gothenburg.
- Lindgren, Lars & Bengt Sandström, 1996. *Romer - en minoritet i många länder*. Norrköping: Statens invandrarverk.
- Lindholm, Gunborg A., 1995. *Vägarnas folk*. De resande och deras livsvärld. Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige.
- Marta, Claudio, 1979. *The acculturation of the Lovara*. Stockholm: Liber.
- Nordström-Holm, Gunni & Armas Lind, 1982. *Om zigenare*. Norrköping: Statens invandrarverk.
- Schlüter, Ragnhild, 1993. *De reisende: en norsk minoritets historie og kultur*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Taikon, Katarina, 1970. *Zigenare*. Visby: Hanseproduktion.
- Tillhagen, Carl-Herman, 1949. Gypsy clans in Sweden. *Journal of the Gypsy Lore Society* 3, 28: 1-17, 119-134; 29: 23-39.
- Tillhagen, Carl-Herman, 1965. *Zigenarna i Sverige*. Stockholm: Natur och kultur.
- Takman, John, 1976. *The Gypsies in Sweden. A Socio-Medical Study*. Stockholm: Liber Förlag.

3. Europa och världen: språk

- Acton, Thomas, A., 1989. The value of 'creolized' dialects of Romanes. I: Balicé Sait et al. (red.), *Romani Language and Culture*, 169-180.
- Balicé, Sait, Milka Jauk-Pinhad, Cóedo Kisić, Milan Sóipka & Rade Uhlik (red.), 1989. *Romani Language and Culture*. Sarajevo: Institute za Proučavanje Nacionalnih Odnosa.
- Bakker, Peter, 1995. Notes on the Genesis of Caló and Other Iberian Para-Romani Varieties. I: Matras, Yaron (red.), *Romani in Contact: The History, Structure and Sociology of a Language*, 125-150.
- Bakker, Peter & Hein Van Der Voort, 1991. Para-Romani languages: An overview and some speculations on their genesis. I: Peter Bakker & Marcel Cortiade (red.), *In the Margin of Romani. Gypsy languages in Contact*, 16-44.
- Bakker, Peter & Marcel Cortiade (red.), 1991. *In the Margin of Romani. Gypsy languages in Contact*. Publikaties van het Instituut voor Algemene Taalwetenschap 1991, 58. Amsterdam. University of Amsterdam.
- Bhatia, Rishi Gopal, 1963. A Gypsy Grammar. Diss., University of Pennsylvania. [G, O, T: valakisk romani]
- Boltz, William G. & Michael C. Shapiro (red.). *Studies in the Historical Phonology of Asian Languages*. Amsterdam: Benjamin, 1991.

- Boretzky, Norbert, 1986. Zur Sprache der Gurbet von Priština (Jugoslavien). *Giessener Hefte für Tsinganologie* 3, 1-4: 195-216.
- Boretzky, Norbert. 1993. *Bugurdz=i. Deskriptiver und historischer Abriß eines Romani-Dialekts. Osteuropa-Institut an der Freien Universität Berlin. Balkanologische Veröffentlichungen 21.* Wiesbaden: Harrassowitz. [G: bugurji]
- Boretzky, Norbert. 1994. *Romani: Grammatik des Kalderas-Dialekts mit Texten und Glossar.* Balkanologische Veröffentlichungen. Wiesbaden: Harrassowitz. [O, G, T: (nord-Serbisk) kelderash, 299 s.]
- Boretzky, Norbert, 1995. Interdialectal interference in Romani. I: Matras, Yaron (red.), *Romani in Contact: The History, Structure and Sociology of a Language*, 69-94.
- Boretzky, Norbert & Birgit Igla, 1994a. Romani mixed dialects. I: Bakker, Peter & Maarten Mous (red.), *Mixed Languages. 15 Case Studies in Language Intertwining.* Amsterdam: Institute for Functional Research into Language and Language Use (IFOTT), 35-68.
- Boretzky, Norbert & Birgit Igla, 1994b. *Wörterbuch Romani-Deutsch-Englisch für den südosteuropäischen Raum: mit einer Grammatik der Dialektvarianten.* Wiesbaden: Harrassowitz. [O: balkansk romani, 418 s.]
- Borrow, G., 1982. *Romano Lovo lil. Word-Book of the Romany or English Gypsy Language.* Gloucester: Sutton. [O: angloromani]
- Bryant, Jacob, 1785. Collections on the Zingara or Gypsy language. *Archaeologia*: 387-394.
- Bubenik, Vit, 1995. On typological changes and structural borrowing in the history of European Romani. I: Matras, Yaron (red.), *Romani in Contact: The History, Structure and Sociology of a Language*, 1-24.
- Calvet, Georges, 1982. *Lexique Tsigane: Dialecte des Erlides de Sofia.* Paris: Publications Orientalistes de France. [O: arli]
- Calvet, Georges, 1989. Gypsy syntax. I: Balic, Sait et al. (red.), *Romani Language and Culture*, 269-281. [G: kelderash]
- Calvet, Georges, Françoise Delroye & Michèle Labalette, 1970. Abrégé grammatical de manuś. *Etudes Tsiganes* 16, 1: 69-79. [G: manush]
- Cortiade, Marcel, 1990. *Stuart Manns Wörterbuch des albanischen Romanes.* Giessen: Justus-Liebig-Universität Giessen. [O: albanska romanidialekter]
- Franzese, Sergio & Giulio Soravia, 1983. Il Dialetto dei Rom Xoraxan'e. *Lacio Drom* 19, 2: 2-43. [G, O]
- Fraser, Angus, 1992. Looking into the seeds of time. *Tsinganologische Studien* 1-2: 135-166.
- Friedman, Victor A., 1995. Romani standardization and status in the Republic of Macedonia. I: Matras, Yaron (red.), *Romani in Contact: The History, Structure and Sociology of a Language*, 177-188.
- Friedman, Victor A., 1985. Problems in the codification of a standard romani literary language. I: Grumet, Joanne (red.), *Papers from the Fourth and Fifth Annual Meeting, Gypsy Lore Society, North American Chapter*: 56-75.

- Grant, Anthony P., 1995. Plagiarism and Lexical Orphans in the European Romani Lexicons. I: Matras, Yaron (red.), *Romani in Contact: The History, Structure and Sociology of a Language*, 53-68.
- Grellman, Heinrich Moritz, 1783. *Die Ziguener. Ein historischer Versuch über die Lebensart und die Verfassung, Sitten und Schicksale dieses Volks in Europa, nebst ihrem Ursprunge*. Dessau & Leipzig.
- Grellman, Heinrich Moritz G., 1787. *Historischer Versuch über die Zigeuner*. Göttingen.
- Greppin, John A. C., 1984. The Gypsy Language. *Gamut* 13: 50-52
- Grierson, George A., 1903-1922. *Linguistic Survey of India*. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Grierson, George A., 1908. India and the Gypsies. *Journal of the Gypsy Lore Society*, new series, 1, 1: 400.
- Grumet, Joanne (red.), *Papers from the Fourth and Fifth Annual Meeting, Gypsy Lore Society, North American Chapter*. New York: Gypsy Lore Society, Publication No. 2.
- Igla, Birgit, 1990. Probleme der Standardisierung des Romani. I: Dow, James R., Thomas Stolz, Norbert Boretzky, Werner Enninger, Matthias Perl (red.), *Akten des 7. Essener Kolloquiums über "Minoritätensprachen/-Sprachminoritäten"*. Bochum: Brockmeyer, 75-90.
- Hancock, Ian F., 1970. Is Angloromani a creole? *Journal of the Gypsy Lore Society* 49, 1-2: 41-4.
- Hancock, Ian F., 1980. Gypsies in Germany: The fate of Romany. *Michigan Germanic Studies* 6, 2, fall: 247-264.
- Hancock, Ian F., 1984. Romani and Angloromani. I: Trudgill, Peter (red.). *Languages in the British Isles*. Cambridge, England: Cambridge University Press, 367-383.
- Hancock, Ian F., 1986. The Cryptolectal Speech of the American Roads: Traveler Cant and American Angloromani. *American Speech* 61, 3, fall: 206-220.
- Hancock, Ian F., 1988. The development of Romani linguistics. I: M. A. Jazayery & W. Winter (red.). *Languages and Cultures*. Berlin: Mouton de Gruyter, 183-223.
- Hancock, Ian F. 1990. *A Grammar of the Hungarian-Slovak (Carpathian, Romungro, Bashaldo) Romani Language*. Texas: International Romani Union. [O, G: karpatiska, romungro, bashaldo]
- Hancock, Ian F., 1991. Vlax phonological divergence from common Romani: Implications for standardization and orthography. I: Boltz, William G. & Michael C. Shapiro (red.). *Studies in the historical phonology of Asian languages*, 102-118.
- Hancock, Ian F., 1993. The emergence of a union dialect of North American Vlax Romani, and its implications for an international standard. *International Journal of the Sociology of Language* 99: 91-104.
- Hancock, Ian F., 1995. *A Handbook of Vlax Romani*. Austin: Slavica

- Publishers, Inc. [G: valakiska, 178 s.]
- Hasler, Juan A., 1974. Le Romano des Romanishels d'Amerique du Sud. *Journal of the Gypsy Lore Society* 1, 1: 21-45.
- Heinschink, Mozes F., 1978. La langue tsigane en Autriche et en Yougoslavie. *Extrait de la Revue de Tsiganes* 1: 8-20.
- Heinschink, Mozes F., 1994. E Romani C+hib - Die Sprache der Roma. I: Heinschink, Mozes F. & Ursula Hemetek (red.), *Roma: das unbekannte Volk, Schicksal und Kultur*, 110-128.
- Heinschink, Mozes F. & Ursula Hemetek (red.), 1994. *Roma: das unbekannte Volk, Schicksal und Kultur*. Wien. Wien: Verein Romano Centro, Böhlau.
- Holtzinger, Daniel, 1987. *Phonologie des Rommanes der Sinte in der Nundesrepublik Deutschland. Unveröffentlichte Diplomarbeit*. Klagensfurt: Universität für Bildungswissenschaften.
- Holtzinger, Daniel, 1993. *Das Rómanes. Grammatik und Diskursanalyse der Sprache der Sinte*. Innsbruck: Verlag des Instituts für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck. [G: sinto, 336 s.].
- Holtzinger, Daniel, 1995. *Romanes (Sinte)*. Languages of the World/Materials 105. München & Newcastle: LINCOM EUROPA. [G: sinto]
- Hübschmannova, M., 1978. Language des Rom en Tchécoslavie. *Extrait de la Revue de Tsiganes* 1: 40-41.
- Jusuf, Sóaip & Krume Kepeski, 1980. *Romani Gramatika*. Skopje: Nasha Kniga. [(O), G]
- Kaufmann, Terence, 1979. Review of W. R. Rishi's Multilingual Romani Dictionary, Chandigarh 1974. *International Journal of the Sociology of Language* 19: 131-144.
- Kaufmann, Terence, 1984. Explorations in Proto-Gypsy phonology and classification. Paper presented at the 6th South Asian Languages Analysis Round-table in Austin, Texas, 25-26 May 1984.
- Kenrick, Donald, 1967. Morphology and Lexicon of the Romany Dialect of Kotel (Bulgaria). Ph. Diss., London University. [O, G]
- Kenrick, Donald, 1978. Romani English. *International Journal of the Sociology of Language* 19: 111-120.
- Kenrick, Donald, 1993. Romani at the Crossroads. I. G. Extra & L. Verhoeven (red.), *Immigrant Languages in Europe*. Clevedon, Avon: Multilingual Matters. [bl a om "gypsy/rom"]
- Kochanowski, Jan, 1963. *Gypsy Studies 1-2*. New Delhi: International Academy of Indian Culture. [G, T: lettisk romani]
- Kovaceec, August, 1991. Languages of national minorities and ethnic groups in the countries of what once was Yugoslavia (With special reference to Romance idioms). *Studia Romanica et Anglica Zagrabensis* 1991-1992, 36-37: 15-27.
- Marsden, William, 1785. Observations on the language of the people commonly called Gypsies. *Archaeologia* 7: 382-386.

- Matras, Yaron & Gertrud Reeshemius, 1991. Standardization beyond the state: The cases of Yiddish, Kurdish and Romani. I: von Gleich, Utta & Ekkehard Wolff (red.), *Standardization of National Languages: Symposium on Language Standardization*. Hamburg: Graduate Program for the Study of Language Contact and Multilingualism, University of Hamburg and the UNESCO Institute for Education, 103-123.
- Matras, Yaron, 1994. *Untersuchungen zu Grammatik und Diskurs des Romanes: Dialekt der Kelderasha/Lovari*. Balkanologische Veröffentlichungen. Wiesbaden: Harrassowitz. [G: kelderash, 256 s.]
- Matras, Yaron (red.), 1995. *Romani in Contact: The History, Structure and Sociology of a Language*. Current issues in linguistic theory. Amsterdam: Benjamins.
- Meszaros, G/, 1978. La langue tsigane en Hongrie. *Extrait de la Revue des Etudes tsinganes* 1: 29-33.
- Miklosich, Franz Xaver von, 1874-1878. *Beiträge zur Kenntniss der Zigeunermundarten 1-4*. Wien: Karl Gerold.
- Miklosich, Franz Xaver von, 1872-1881. Über die Mundarten und Wanderungen der Zigeuner Europa 1-12. *Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Classe. Denkschriften*. Bd. 21-23, Bd. 25-27, Bd. 30-31. Wien: Karl Gerold.
- Paspati, Alexandre G., 1870. Etudes sur les Tschinghianés ou Bohémiens de l'Empire Ottoman. Constantinople: Antoine Koroméla. [O, G, T: turkisk romani]
- Pott, August Friedrich, 1844-45. *Die Ziguener in Europa und Asien. Ethnographisch-linguistische Untersuchung, vornehmlich ihrer Herkunft und Sprache, nach gedruckten und ungedruckten Quellen*. 2 band. Halle: Verlag v. Ed. Heynemann.
- Pobozniak, Tadeusz, 1964. *Grammar of the Lovari Dialect*. Kraków: Pn'nstwowe Wydawnictwo Naukowe. [G: lovari]
- Puxton, Grattan, 1980. Romani Chib - The Romani Language Movement. *Planet* 49/50. (Åven publ. i: Morris, J. (red.), *Compass Points*. Cardiff: University of Wales press.
- Rüdiger, Jacob C. C., 1782-1793. *Neuster Zuwachs der teutschen fremden und allgemeinen Sprachkunde in eigenen Aufsätzen, Bücheranzeigen und Nachrichten 1-5*. Leipzig.
- Sampson, John, 1926 [1968]. *The Dialect of the Gypsies of Wales, being the older form of British Romani preserved in the speech of the clan of Abram Wood*. London. [O, G: walesisk romani]
- Smart, Bath C. & Henry Thomas Crofton, 1875. *The Dialect of the English Gypsies*. London: Asher and Co. (2:a uppl.).
- Trudgill, Peter (red.), 1984. *Languages in the British Isles*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Turner, Ralph Lilley, 1926. The Position of Romany in Indo-Aryan. *Journal of the Gypsy Lore Society* 3, 5, 4: 145-189.

- Uhlik, Rade, 1983. *Srpskohrvatsko–romsko–engleski rec=nik/Romengo alavari*. Sarajevo: Svjetlost. [O]
- Uhlik, Rade, 1942. (F. G. Ackerley, red.) Bosnian Romani. *Journal of the Gypsy Lore Society* 3, 20: 100-140; 22: 38-47, 107-119.
- Vekerdi, József, 1980. Numerical data on loan words in Gypsy. *Acta linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 30: 367-373.
- Vekerdi, József, 1984. The Vend Gypsy Dialect in Hungary. *Acta linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 34, 1-2: 65-86.
- Ventzel', Tat'jana Vladimirovna, 1983. *The Gypsy language* (transl. from Russian by S. S. Gitman). Languages of Asia and Africa. Moskow: Nauka. [G: nordrysk romani]
- Wolf, Siegmund A. 1960. *Grosses Wörterbuch der Zigeunersprache (romani tsiw): Wortschatz deutscher und anderer europäischer Zigeunerndialekte*. Mannheim: Bibliographisches Institut. (Även: 1987 (rev. utg.). Hamburg: Buske.) [O: mest tyska varieteter, 287 s.]

4. Europa och världen: övrigt

- Acton, Thoman, 1974. *Gypsy Politics and Social Change. The Development of Ethnic Ideology and Pressure Politics among Brithish Gypsies from Victorian Reformism to Romany Nationalism*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Crowe, David M, 1995. *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*. London: I. B. Tauris Publishers.
- Fraser, Angus M., 1992. *The Gypsies*. Oxford: Blackwell.
- Gheorghe, Nicolae, 1993. *Romanies in the CSCE Process: A Case Study for the Rights of National Minorities with Dispersed Settlement Patterns. A Report on the debates at the CSCE Human Dimension Seminar, Warshaw, 1993*. Bucharest: Rom Center for Social Prevention and Studies.
- Hancock, Ian, 1989. *The Pariah Syndrome*. Ann Arbor: Karoma Press.
- Heinschink, Mozes F. & Ursula Hemetek (red.), 1994. *Roma: das unbekannte Volk, Schicksal und Kultur*. Wien. Wien: Verein Romano Centro, Böhlau.
- Kenrick, Donald & Grattan Puxon, 1972. *The Destiny of Europe's Gypsies*. London: Sussex University Press.
- Liegeois, Jean-Pierre, 1994 (rev. utg)/1987. *Gypsies and Travellers. Socio-Cultural Data. Socio-Political Data*. Strasbourg: Council of Europe.
- Liégeois, Jean-Pierre & Nicolae Gheorghe, 1995. *Roma/Gypsies: a European minority*. London: Minority Rights Group.
- Puxon, 1987. *Roma: Europe's Gypsies. The Minority Rights group, Report 14*. London.
- Rehfish, Farnham, (red.) 1975. *Gypsies, Tinkers, and Other Travellers*. London: Academic Press.

5. Bibliografier m m

- Gilsenbach, Reimar, 1994. *Weltchronik der Zigeuner. Teil 1: Von den Anfängen bis 1599*. Studien zur Tsiganologie und Folkloristik 10. Fraam Main: Peter Lang. (Se även dito under arbete: Teil 2: 1600 bis 1799, Teil 3: 1800 bis 1929, och Teil 3: 1930 bis heute).
- Salo, Matt T. (ed.), 1990. *100 Years of Gypsy Studies*. Cheverly, Maryland: The Gypsy Lore Society, Publication No. 5.
- Socialstyrelsen, 1985. Zigenare. *En förteckning av litteratur och musik av och om zigenare*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Svanberg, Ingvar, 1984. Arthur Thesleffs efterlämnade zigenarmaterial på Kungl biblioteket. *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 107: 118-123.
- Tong, Diane, 1995. *Gypsies: A Multidisciplinary Annotated Bibliography*. New York: Garland.

Jiddisch i Sverige

1 Inledning

Föreliggande rapport redovisar resultaten av vår utredning om jiddisch i Sverige. Uppdraget omfattar följande frågor:

1. Hur länge har jiddisch använts i Sverige?
2. Har jiddisch under denna tid använts kontinuerligt i Sverige från generation till generation?
3. Vilka varieteter av jiddisch används i Sverige?
4. Hur många-- uppskattningsvis-- använder jiddisch i Sverige idag?

Rapporten inleds med en kortfattad historik över judarna och "judiska språk" i Mellanöstern, Europa och Sverige. De därpå följande avsnitten ger en skiss över jiddisch som språk: dess uppkomst, vilka dialekter man brukar räkna med, vilka inslag av andra språk som jiddisch rymmer samt en kort beskrivning av språkets fonologi, skriftsystem och morfosyntax. Avsnitt fyra tar upp jiddisch i Sverige i dag och hur det används som både tal- och skriftspråk i landet. Det avslutande avsnittet sammanfattar innehållet genom att ge tentativa svar på utredningsfrågorna. Rapporten avslutas med en bibliografi och tre bilagor.

2 Judarnas historia

2.1 Mellanöstern

Judarna själva brukar räkna med att de fanns som folkgrupp åtminstone 2000 år f. Kr. Enligt Bibeln lägger Moses grunden till religionen vid ungefär 14:e århundradet f. Kr. i Egypten. Omkring 1275 f.Kr. börjar uttåget ur Egypten och erövringen av Kanaan, där de tolv stammarna ska ha slagit sig ner i olika delar av vad vi känner som Palestina. Deras första konung, David, lyckades sammanföra de tidigare ganska självständiga stammarna i ett enat rike år 1010 f.Kr. Det första templet, som byggdes i Jerusalem under 900-talet f.Kr., förstördes när Babylonien år 586 erövrade Israel och Juda (de två delar som det enade kungariket hade delats upp i efter David). Den babyloniska exilen bröts redan 539 när

perserna erövrade Babylonien, och judarna tilläts återvända till Palestina. Ett nytt tempel byggdes, som invigdes 516. Då inleddes en ganska lugn period under persiskt herravälde tills år 332 f.Kr. då Alexander den store erövrade Persien, och judarna fick grekiska herrar. En ny judisk stat kunde dock utropas år 140 f.Kr. Den varade till år 63, då Pompeius erövrade Palestina och införde romerskt protektorat. Den judiske kungen fick dock vara kvar under romersk kontroll. Ungefär år 6 e.Kr. ändrades ordningen så att Rom skickade s.k. prokuratorer till Palestina att regera, och situationen för judarna försämrades ånyo. År 70 e. Kr förstördes templet igen.

Under hela den här perioden fanns judiska minoriteter kvar dels i Egypten (judar som aldrig utvandrade till Palestina under Mose tid) dels i Babylonien (som inte återvände efter exilen). Judarna i Egypten, särskilt i Alexandria, blev i stor utsträckning helleniserade under det grekiska herraväldet och verkar ha "glömt hebreiskan" (Hahn m fl 1970: 69). På 200-talet t.ex. översattes Toran till grekiska av judiska översättare. Detta gjorde skriften tillgänglig inte bara för judar som inte längre var kunniga i hebreiska, utan också för icke-judar, på vilka den utövade starkt inflytande. Judarna i Babylonien däremot upprätthöll under hela tiden täta kontakter med Palestina, t.ex. genom att skicka män dit för att de skulle utbildas. Dessa lär ha bevarat sin hebreiska i större utsträckning. I och med att romarnas kontroll över Palestina ökade, blev Babylonien ett religiöst och kulturellt centrum för judarna, eftersom de upplevde mindre förtryck där än under romerskt välde. Salomon Schulman (1996: 11) skriver att judarna redan vid ett halvt millenium före Kristus använde både arameiskan och hebreiskan parallellt, för att sedan vid första århundradet e.Kr. huvudsakligen använda arameiskan som talspråk och hebreiskan som skriftspråk.

En annan grupp som under ca 600-900 e.Kr. utövade kontroll över judarna var muslimerna. Kaliferna lät de babyloniska judarnas samfund och organisation bestå, medan de, liksom tidigare härskare under olika perioder, i viss utsträckning utnyttjade deras kunskaper och färdigheter men även förföljde dem. Eftersom judarna började komma till Europa under romerska rikets herravälde över Palestina, lämnar vi historien om judarna i Mellanöstern och följer utvandarna till Europa.

2.2 Judarna i Europa fram till och med medeltiden

I samband både med romarnas erövring av Palestina och deras förföljelse av judarna där, kom judar att börja förflytta sig över större områden, bl.a.

till Europa. De reste i första hand till olika delar av Medelhavsområdet, men mycket tidigt även bl.a. till delar av nuvarande Tyskland, Frankrike och Nederländerna. Hahn m.fl. (1970: 96) skriver att judar redan på 200-talet e.Kr. fanns i alla romerska rikets provinser. När romerska riket upplöstes vid slutet av 300-talet, kom de under olika lokala härskares herravälde, och dessa hade varierande inställning till judarna. Vid denna tid inleddes en lång period där vi ser judar i Europa i två ganska skilda roller: dels som enkla köpmän och hantverkare, ofta fattiga och förtryckta, dels som höga ämbetsmän och affärsmän, som var skyddade av vissa kungar, t.ex. Karl den store i Frankrike. Rhenområdet var känt för välmående judiska församlingar i Worms, Mainz, Speyer och Köln. Det är i dessa trakter som språket jiddisch har sitt ursprung (se vidare avsnitt 3).

En annan del av Europa där judarna förde en gynnsam tillvaro till att börja med var Spanien. Judarna spelade under det arabiska herraväldet från 750- till 1000-talet en inte obetydlig roll i den blomstrande ekonomin, internationella handeln samt i vetenskaps- och kulturlivet på Iberiska halvön. De var verksamma inom många olika områden, bl.a. författade de både poesi och prosa på hebreiska, ett språk vilket som bekant är nära besläktat med arabiskan. Vid slutet av den här perioden började judarna uppleva mycket svårare förhållanden i och med att de kristna började ta över kontrollen i även av denna del av Europa.

Ättlingarna till de spanska judarna brukar benämnas *sefarder*. Denna grupp, som lär ha innefattat ca 800 000 år 1400 (Hahn et al 1970: 113) upplevde fruktansvärda förföljelser och massmord under inkquisitionen. De kvarvarande (ca 300 000) blev utdrivna av Ferdinand och Isabella år 1492. Dessa flydde till Turkiet, Italien, Holland, södra Frankrike och Nordafrika. Under den långa vistelsen i Spanien verkar judarnas talspråk mer och mer ha gått över till en för judarna särskild spansk varietet, kallad ladino eller judeo-spanska. Detta språk har vissa intressanta likheter med jiddisch, men eftersom det, vad vi vet, aldrig har används i Sverige, lämnar vi det för tillfället därhän.

I övriga Västeuropa kom judarnas ställning också att drastiskt försämrans under medeltiden genom kyrkans maktutövning. Judarna trängdes ut från sina traditionella sysslor: ifrån handel p.g.a. konkurrens från de mäktiga italienska och tyska handelsstäderna, ifrån hantverk p.g.a. det nya skråväsendet, ifrån jordbruk p.g.a. nya lagar som förbjöd dem att äga jord. Delvis på grund av detta, och därför att de kristna inte ville eller fick befatta sig med ekonomiska transaktioner, började en del judar syssla med penninghandel. Under denna period kom judarna att beskyllas inte bara för att ta oskäligen ränta på sina lån (räntan låg dock ungefär på samma nivå hos kristna långgivare) utan de ansågs också i vidskepliga föreställningar ha orsakat pesten, utföra ritualmord, förpesta brunnar, vara ansvariga för

Jesu död osv. Från och med 1200 talet utdrevs de från en rad europeiska länder, och sökte i allt större utsträckning skydd i Tyskland, trots att de där kanske upplevde de värsta grymheterna. Tyskland var såpass uppsplittrat i olika små kunga- och furstendömen att det var möjligt för judarna att förflytta sig mellan dem allteftersom förföljelserna i någon stad blev outhärdliga. Under 11- och 1200-talet stiftades en rad lagar som begränsade judarnas boende och leverne. Från 1500-talet tvingades judarna bo i särskilda slutna områden i städerna, som benämndes getton. Gettona var oftast belägna i de mest förfallna delarna av städerna. Mellan första århundradet e.Kr. och slutet på 1400-talet lär judarnas antal ha minskat från 7 1/2 miljoner till ungefär 1 1/2 miljon (Kahn et al 1970: 125).

Judarna bodde i stor utsträckning i städer under den här perioden. De bodde oftast tillsammans i ett och samma kvarter av flera skäl, även innan de blev tvingade till det. Dels behövde tio vuxna män närvara för att man skulle kunna hålla gudstjänst. Man ville också ha nära både till synagogan och till andra institutioner, t.ex. skolan. Dessutom erbjöd judiska kvarter en viss trygghet i den annars otrygga tillvaron som judarna upplevde under medeltiden. Utbildning var och är en mycket väsentlig del av det judiska livet. Under medeltiden var, till skillnad från de kristna befolkningsgrupperna, större delen av den manliga och även en stor del av den kvinnliga judiska befolkningen läskunnig. Judiska pojkar utbildades i hebreiska från tidig ålder, ibland vid 3-4 års ålder. Inom de judiska skolorna lärde sig pojkarna inte bara läsa den heliga skriften och böner på hebreiska, utan fick utbildning i språket som sådant (Ilicki 1989). Församlingen hade en egen domare som dömde enligt judiska lag halacha, vilket "täcker varje aspekt av livet och poängterar att den judiska tron är till för att levas varje dag" (Byström Janarv 1993:65). På sätt och vis fungerade således de judiska bosättningarna som en "stad i staden". Judarna betalade t.ex. skatt till församlingen, baserad på sina inkomster. Dessa pengar användes inte bara för församlingens olika interna verksamheter utan även för hjälpverksamhet åt t.ex. hemlösa judar som vände sig till församlingen. På sätt och vis finns det här sättet att organisera sig kvar även idag bland judar i Sverige.

Under dessa omständigheter är det lätt att förstå jiddischs stora betydelse som vardagsspråk för stadsjudarna i Västeuropa, i alla fall för de som hade sitt närmaste ursprung i tyska områden (de s.k. *ashkenazerna*). De judiska stadsdelarna utgjorde ganska kompletta samhällen för invånarna, där de flesta behov kunde tillfredsställas. Trots att judarna ofta var tvungna att flytta mellan olika städer, kunde de upprätthålla användningen av jiddisch som talspråk. Troligtvis var i alla fall männen flerspråkiga: de använde jiddisch som vardagsspråk inom gruppen, majoritetens språk i sina kontakter med omgivningen (för sin utkomst

bl.a.) och hebreiskan som religiöst språk. Eftersom de judiska männen fick sin utbildning av rabbinerna inom de judiska skolorna, var det naturligt att jiddisch skrevs med hebreisk skrift och inte latinsk. Hebreisk skrift tillägnade sig dock även kvinnorna, och en mycket populär "kvinnobibel", med text och tillhörande kommentarer författades på jiddisch år 1606 i Lublin¹. Likaså skrev den förmögna änkan Glückel i Hamburg sina memoarer på jiddisch år 1690 (de utkom dock först 1896) (Hahn et al 1970:141). Även om jiddisch i första hand fungerade som talspråk och vardagsspråk, skrevs litteratur och översattes de heliga skrifterna till detta språk. Detta är i stark kontrast till situationen för många andra "vardagsspråk" i andra tider och delar av världen, som förblir nästan enbart talspråk inom språkgemenskapen.

2.3 Judarna i renässansens och upplysningstidens Tyskland

När medeltiden började ta slut och gå över i renässansen, förbättrades judarnas situation avsevärt, bl.a. på grund av reformationen i Tyskland och den ökande humanismen. I och med översättningen av Bibeln förbättrades judarnas ställning åtminstone bland protestanterna. Religionsfrihet instiftades dock först under 1700-talet. Under 15- och 1600-talen blev det vanligt att furstar och kungar anställde judar som skötte penninganskaffande för olika militära kampanjer och krig samt som kunde fungera som ekonomiska rådgivare i allmänhet. I många städer där judar tidigare hade blivit utdrivna fick de nu komma tillbaka: först hovjudarna, sedan deras släktingar och därefter övriga. Det är intressant att detta mönster för bosättning upprepas ett par hundra år senare av judarna som kom till Sverige. Judarna i Tyskland tillhörde två skilda skikt: ett litet överskikt hovjudar och hovleverantörer, som fick skydd av hovet (s k "skyddsjudar") och en stor skara s.k. "tolererade" judar. De senare levde under förhållanden som bara var något bättre än sina förfäders under medeltiden. I t.ex. Preussen och Böhmen fick bara den förstfödde sonen gifta sig, om han ville stanna i staden. Övriga fick utvandra om de ville bilda familj.

Under de här något gynnsammare förhållandena uppstod en del rörelser i Tyskland som uppmanade judarna att assimilera sig. Många trodde att de genom att leva ett mer anpassat liv kunde slippa sådana förföljelser som gruppen upplevde under medeltiden. Det blev också på ett helt annat

¹ Kvinnobibeln går fortfarande att köpa t.ex. i Brooklyn, enligt Mirjam Sterner Carlberg.

sätt attraktivt att utbilda sig i de nya vetenskaperna som fick en mycket större betydelse under upplysningstiden.

Moses Mendelssohn och hans *haskala*-rörelse (se vidare nedan) hade största betydelse för att påskynda integrationen bland judarna. Han översatte Bibeln till tyska och försåg den med kommentarer på hebreiska, bl.a. för att vänja de judiska läsarna vid tyska i stället för jiddisch (Hahn et al 1970: 163). Att lära sig tyska språket var naturligtvis också nödvändigt för att utbilda sig i "Västerlandets" (d.v.s. icke-judiska) vetenskaper, litteratur och kultur. Schulman (1996:17) skriver att "västjiddisch praktiskt taget utplånades vid denna tid, i alla fall som skriftspråk." Talspråket kom alltmer att likna omgivningens tyska, förutom "intonationen och judiska uttryck" enligt Schulman (1996:17). Små isolerade västjiddiska språkgemenskaper fanns dock kvar i Ungern, västra Slovakien, Elsass och Holland så sent som efter andra världskriget.

I och med upplysningen kom den "första emancipationen" i slutet av 1700- och början på 1800-talet i olika delar av Väst Europa. I utbyte mot de utökade mänskliga rättigheterna skulle judarna avstå från sin nationella särprägel (Hahn et al 1970:166) och acceptera uppfattningen att judendom var en religion (i kristen bemärkelse, alltså: en privatsak som inte påverkar individens offentliga liv). Det visade sig dock att många i det omgivande samhället inte var beredda att acceptera judarnas krav på medborgerliga rättigheter, trots denna stora uppoffring från judarnas sida. Judarnas medborgerliga rättigheter garanterades först under andra halvan av 1800- och början på 1900-talet, den s k "andra emancipationen".

Eftersom en viktig del av invandringen av tyska judar till Sverige ägde rum före sekelskiftet, och den andra delen (d.v.s de som kom i samband med andra världskriget) liknade den större invandringen från Polen och övriga Östeuropa, lämnar vi för närvarande Centraleuropa och vänder blicken österut.

2.4 Judarna i Östeuropa

Redan på 12- och 1300-talet flydde många judar från Tyskland till Östeuropa undan pesten och korstågens härjningar. De fick ett positivt mottagande av de polska furstarna och kungarna, men motarbetades av det polska prästerskapet. I slutet av medeltiden lär antalet judar i Polen uppgått till ca 18 000, medan ca 6 000 fanns i Litauen. Nya invandringsvågor västerifrån ökade deras antal till ca 300 000 och 500 000 i Polen respektive Litauen i mitten av 1600-talet, enligt Ilickis källor (Ilicki 1989:9). Ilicki kallar perioden från 1500 till mitten av 1600-talet för "judiska diasporans guldålder" och jämför den med perioden från 400 till

900 e.Kr. i Babylonien och perioden från 800- till 1100-talet i Spanien i fråga om judiskt kulturliv.

I slutet av 1500-talet började den polska adeln i allt större utsträckning anlita judar som arrendatorer och skatteindrivare. Många blev också krogarrendatorer, en yrkesgrupp de så småningom kom helt att dominera. Dessa förändringar, särskilt judarnas roll som skatteindrivare, ledde till starka antijudiska stämningar, framförallt bland polska och ukrainska bönder. I städerna började de konkurrera med Polens växande medelklass. Strax innan Sverige invaderade Polen 1655 reste sig de rysk-ortodoxa ukrainska bönderna mot de katolska polska jordägarna (1648-49). Detta uppror var riktat i första hand mot polackerna, men judarna råkade också mycket illa ut i egenskap av de senares redskap. Ilicki beskriver masslakten på judar som den största i judisk historia före förintelsen under andra världskriget. Antalet dödsoffer var minst 120 000, kanske så många som 300 000 (Ilicki 1989: 13-14).

Det var i kölvattnet av denna katastrof som två viktiga messianska rörelser samt chassidismen fick många anhängare bland judarna. De messianska rörelserna ebbade ut, medan chassidismen fick mycket stort gensvar, och än idag är den en stor och viktig rörelse inom judendomen. Chassidismen omfattade både mystiska och extatiska inslag, enligt Ilicki (1989:15). Den bekämpades mycket hårt från ortodox håll. Chassidismen hade mycket stor betydelse för jiddisch, och har det än idag. Enligt chassidismen kunde man först nu "tala med Gud, inte bara på en helig hebreiska, utan på en vardaglig jiddisch." Inom chassidiska kretsar kom jiddisch att användas även för predikningar och för böcker om etik och moral (Schulman 1996:15-16) och språket har än idag stor betydelse som umgängesspråk bland chassidim.

Under 1700-talet ökade judarnas antal återigen för att omfatta ca 750 000 i Polen och Litauen. Många flyttade under den här perioden från de västra delarna av Polen till de östra provinserna, d.v.s. Ukraina, Litauen och Vitryssland, dit de var hänvisade av tsaren. En större andel bodde i slutet av 1700-talet i städerna, där ca 20% ägnade sig åt hantverk och 12-15% åt handel eller krogväsende. Cirka 10% arbetade som hemhjälp respektive fria yrkesutövare. Övriga 30-35% av stadsbefolkningen hade m.a.o ingen fast inkomst, och kom allmänt att kallas för "luftmentschn" (Ilicki 1989:16).

Liksom i Tyskland byggde alltså judarna upp en tillvaro som var både integrerad i det polska samhället av ekonomisk nödvändighet och avskärmat från det av religiösa och andra skäl. De bodde i egna kvarter i städerna och talade sitt eget språk, jiddisch. Blandäktenskap var något mer eller mindre okänt, enligt Ilicki (1989: 17). Jiddisch blev under den här tiden starkt influerad av de slaviska språk det kom i kontakt med.

Många slaviska ord blev integrerade i språket. Att judarna ändå behöll jiddisch trots utvandringen från Tyskland beror på flera skäl.

Dels utvandrade de i många fall till tysktalande städer i Polen. Stadslivet var i de västra provinserna fram till 1500-talet dominerat av tysktalande grupper (Ilicki 1989:18), varför det var naturligt för judarna att fortsätta tala sin egen "dialekt" av tyska. Med all säkerhet var jiddisch i ett inledningsskede åtminstone i viss mån ömsesidigt förståeligt med tyska. Samtidigt levde judarna, och särskilt de judiska kvinnorna, såpass avskilt från det omgivande samhället att språkbevarande var naturligt inom familjen. Som tidigare påpekats var männen av tradition flerspråkiga. Kvinnorna hade störst ansvar när det gällde den tidiga omsorgen om barnen, vilket innebar att både pojkar och flickor tillägnade sig jiddisch som modersmål. Utbildningen sköttes av judarna själva, vilket innebar att pojkarna lärde sig läsa och skriva hebreiska, och undervisningen bedrevs på jiddisch (fram till och även något efter andra världskriget i Polen). I samband med att judarna började yrkesarbeta, lärde de sig omgivningens språk. Ilicki (1989:19) kallar judarnas språksituation för diglossi, med hebreiska som "högspråk" och jiddisch som "lågspråk". Vare sig man vill kalla det för diglossi eller inte, kan man instämma i att språken verkar ha spelat komplementära roller, och att även det omgivande majoritetsspråket var viktigt, åtminstone för männen.

Den tidigare omnämnda *haskala*-rörelsen, som påverkade de tyska judarna mycket starkt under upplysningstiden, hade mindre effekt på de polska judarna av flera skäl. Anledningarna, skriver Ilicki (1989:21), var dels att Polen p.g.a. sin långsammare ekonomiska utveckling inte var "moget" för idéerna, dels att de östeuropeiska judarna på grund av sin trygga ställning inte hade så starka behov av att ändra på sin inställning till majoriteten, dels att chassidismen utgjorde en till *haskala* fientligt inställd motvikt. Under 1800-talet flyttade många judar från krogarna på landsbygden till småstäderna, där de kända *shtetlach* (mindre östeuropeiska samhällen där judar utgjorde majoriteten av befolkningen) etablerades. Detta var ett typiskt sätt för judarna att leva ändra fram till förintelsen. Det var också i dessa miljöer som chassidismen hade starka fästen, och därmed var jiddisch det naturliga vardagsspråket.

I och med nationalromantikens blomstring i Polen ökade antisemitismen. År 1882 begränsades judarnas bosättning till ett område som omfattar nuvarande Ukraina, Vitryssland, delar av Polen och Litauen. Judiska elever kvoterades i skolorna, vissa yrken blev återigen förbjudna osv. Bland judarna blev de socialistiska idéerna mycket populära. Under slutet av 1800-talet hängde enligt Ilicki språkanvändning och -lojalitet ihop med politisk åskådning. De s k *maskilim*, d.v.s de fåtaliga anhängarna till *haskala*, propagerade för assimilation och användning av polska, ryska och tyska i respektive område. De var dock tvingade att föra ut sitt

budskap på jiddisch, och därmed bidrog de enligt Ilicki indirekt till utvecklingen av detta språk (Ilicki 1988:28). Sionisterna propagerade däremot för hebreiskan redan på den här tiden. Jiddisch var däremot "de breda massornas" språk, men också ett språk för "kultureliten" som författade, spelade teater m.m. på jiddisch.

År 1908 ägde en för jiddisch viktig språkkonferens rum i Czernowitz i Bukovina, där jiddisch fick erkännande som nationellt språk för judarna bredvid hebreiskan.

Mellan de två världskrigen kan man enligt Ilicki (1988:38-41) betrakta Polens judiska befolkning som uppdelad i tre undergrupper: 1) ungefär en tredjedel, präglad av traditionell livsstil och ortodox religion. Dessa var främst *schtetlach* judar. Många var chassider, men det fanns i den här kategorin även motståndare till chassidismen (s.k. *mithagim*) som också de hade jiddisch som talspråk; 2) assimilationisterna, som omfattade endast ca 8-9% av de polska judarna. Dessa var främst de intellektuella, som i första hand betraktade sig själva som polacker, och i andra hand judar. De talade polska. 3) De övriga, d.v.s. majoriteten, hade en livsstil och språkanvändning någonstans mellan dessa två poler. De lämnade ortodoxin, talade polska, klädde sig som polacker, men hade i första hand en judisk identitet.

År 1931 uppgav 79% av alla polacker som tillhörde den mosaiska trosbekännelsen att jiddisch var deras modersmål. Skolåret 1929-30 uppgav dock ungefär hälften av de judiska högskolestudenterna att deras hemspråk var polska (Ilicki 1988:41). Troligtvis användes både jiddisch och polska parallellt i många hem, mer eller mindre beroende på tradition, religiös orientering och politiska sympatier. Under mellankrigstiden växte ett sekulärt kulturliv fram på jiddisch inom ramen för det socialistiska partiet *Bund*.

Perioden från sekelskiftet och fram till andra världskriget betraktas av många som en guldålder inom jiddisch och jiddischkulturen. Flera av de mest framstående författarna på jiddisch, däribland nobelpristagaren Isaac Bashevis Singer, var verksamma under denna tid. Jiddischteatern var utbredd, hundratals tidningar på jiddisch publicerades i stora upplagor och jiddischska kulturella institutioner blomstrade. Det är mycket ovanligt att en minoritetsspråksgemenskap, utan stöd från en statsmakt, har kraft och möjlighet att bygga upp en sådan utvecklad både folklig kultur och "högkultur". Allt detta slogs sedan i spillror, först av gettotillvaron och därefter av förintelsen.

Andra världskriget var som bekant helt förödande för de östeuropeiska och tyska judarna, samt för judar i ockuperade områden. Nazisternas förföljelser, massmorden och förintelseläger lämnade få judar kvar i Tyskland och de ockuperade länderna, framförallt i öst. Bara ett fåtal överlevde eller kunde fly. I Polen t.ex. lär endast 11% av judarna ha

kommit ur förintelsen med livet i behåll. Ungefär hälften av den kvarvarande polskjudiska befolkningen lämnade Polen mellan 1946 och 1959. Främsta invandringsland var Palestina/Israel. Sammanlagt utvandrade enligt Ilicki's uppskattning (1988: 43, 46) ca 250 000 östeuropeiska judar före 1949. En liten del av dessa tilläts komma till Sverige (se nedan.)

Trots det dramatiskt minskade underlaget (under efterkrigstiden uppgående till totalt ca 100 000 individer sammanlagt) fanns det ungefär 30 judiska skolor i Polen med jiddischspråkig undervisning i slutet av 1940-talet. Men förpolskningen blev stark i samband med kommunistpartiets övertagande. Ilicki skriver (1988: 49) att ett vanligt språkanvändningsmönster var att "föräldrarna talde jiddisch med varandra och polska med barnen." Ilicki menar att den stora efterkrigsgenerationen inte har jiddisch som modersmål, bl.a. därför att det "inte fanns några heljudiska miljöer kvar."

Izydor Sznajdmann (intervju 970124) ger en något annorlunda bild av jiddisch' roll under den här perioden, nämligen att språket behöll sin ställning som hemspråk i många hem, trots de stora förändringarna som kommunisternas maktövertagande innebar. Bl.a. fanns de judiska skolorna kvar i de större polska städerna fram till början av 1960-talet, dock under statlig kontroll. Hans barn, som är födda i Polen och tillhör efterkrigsgenerationen är t.ex. jiddischspråkiga. Under perioden 1958 till 1968 utgjordes det judiska kulturlivet av ett begränsat antal skolor, sommarkolonier, jiddischspråkiga tidningar, bokutgivning och teaterverksamhet, också enligt Ilicki (1988:57). Det fanns också fram till Staliniseringen särskilda judiska politiska partier.

Judarnas situation i Polen började förvärras ytterligare i samband med sexdagarskriget 1967. Bl.a. blev många judar avskedade från sina tjänster. Alla judiska skolor avvecklades, bokförlaget lades ner, och dagstidningen *Folks Schtyme* blev en veckotidning, med nio sidor på jiddisch och tre på polska (ungefär hälften av prenumeranterna bor utanför Polen) . Teatern, som fortfarande finns, ger pjäser på jiddisch, men delvis av icke-jiddischspråkiga skådespelare (Ilicki 1988: 60). Ilicki uppskattar antalet judar som lämnade Polen under perioden 1968-1972 till 15 000, varav ca 2 500 kom till Sverige (se nedan).

2.5 Judarna i Sverige

Judar har kommit till Sverige huvudsakligen under tre eller fyra historiska perioder: från och med 1770-talet, vid förra sekelskiftet, i samband med andra världskriget samt under 1950- och 60-talet. På sätt och vis går de två sista perioderna in i varandra. De senare invandringsgrupperna har successivt förstärkt och delvis förnyat den ursprungliga svensk-judiska

gruppen, som i många avseenden har inriktat sig på en för judarna särskild typ av assimilation, som beskrivs nedan i avsnitt 4.

Den förste jude som tilläts invandra till Sverige var Aaron Isaac, som 1774 anlände till Stockholm och ansökte om att få bosätta sig där samt arbeta som sigillgravör. Krav ställdes på honom att låta döpa sig, vilket han vägrade, och det tog nästan ett år innan Gustav III 1775 utfärdade en resolution som tillät ett antal svenska "skyddsjudar" att bosätta sig i Stockholm, däribland nämnde Aaron Isaac (Byström Janarv 1993:58-59). Snart fick Aaron Isaac tillstånd att ta hit ett fåtal släktingar och vänner från sin hemstad Mecklenburg, så att det skulle finnas 10 vuxna män vilket krävdes för att man skulle kunna hålla judisk gudstjänst. I och med detta grundades 1775 Stockholms judiska församling. Snart därefter etablerades en judisk begravningsplats, och en judisk slaktare, lärare och rabbin fick invandra. Ungefär samtidigt med Aaron Isaacs ankomst till Stockholm blev Marstrand en frihamn, vilket innebar att invånarna där hade religionsfrihet (liksom handelsfrihet). En judisk församling grundades 1780 på Marstrand. När frihamnsrättigheterna försvann 1794 bodde ett sextiototal judar på Marstrand. Många av dem flyttade sedermera till Göteborg.

År 1782 utfärdades av Kommerskollegium ett reglemente som bl.a. begränsade judarnas möjligheter att bosätta sig var de ville i landet, vilka de kunde gifta sig med (bara andra judar), och vilka sysselsättningar de kunde ägna sig åt. Detta var en eftergift till borgerligheten, som såg judarna som ett hot mot deras ställning inom handeln och skråväsendets monopol över hantverket. Endast judar som hade en förmögenhet på minst 2 000 riksdaler fick invandra. Regeringen och ämbetsmännen, som var mer positivt inställda till judarna, gav ofta befrielse från judereglementet, i första hand till finansmän och större affärsmän (Valentin 1970:295).

År 1838 avskaffades judereglementet genom kunglig förordning. De främsta inskränkningar som fanns kvar var att judarna förbjöds äga mark på landet samt att de var uteslagna från den allmänna fattigvården, vilken de dock själva i vanlig ordning fortsatte att ta hand om (se ovan). Reglementets avskaffande ledde till stor förbittring och ilska bland motståndarna till judarna; det blev t.o.m upplopp i Stockholm (Valentin 1970:295). För att lugna opinionen inskränktes återigen bosättningsrätten till städerna Stockholm, Göteborg, Norrköping och Karlskrona.

Därefter kom en relativt lugn period, då judarnas ställning förbättrades, och motståndet från borgerligheten minskade. En rad beslut förbättrade deras situation gradvis tills de fick "slutgiltig" emancipation 1870 när de erhöill tillträde till alla statliga ämbeten. Detta genomfördes enligt Valentin (1970:298) i stor enighet och välvilja svenskar och judar emellan. När antisemitismen började sprida sig i övriga Europa vid slutet

av 1800-talet, framstår Sveriges hållning som ett av få undantag, där "judarnas likställighet genomfördes i anda och sanning", enligt Valentin (1970:298).

De judar som kom till Sverige i den första invandringsgruppen, från 1770 till 1870, var framförallt tyska judar. Enligt Levy (1995) fanns det dock bland de som grundade församlingen i Göteborg även judar av danskt och holländskt (sefardiskt) ursprung. Vi vet att åtminstone de allra tidigaste invandrarna var jiddischtalare, eftersom Aaron Isaac 1802 faktiskt skrev sina memoarer på (väst)jiddisch vid 72 års ålder. Salomon Schulman beskriver memoarernas språk som "sneglande åt tyska", med inblandning av vissa svenska ord. Stavningen är mer eller mindre fonetisk. Denna bevarade skrift är både ur historiskt och språkvetenskapligt perspektiv mycket betydelsefull. Eftersom judarna kom från Tyskland under tiden som assimilationstänkandet där var på stark frammarsch, kan man tänka sig att de som kom till Sverige var inriktade på en viss typ och grad av assimilation. Schulman (1996:196) menar dock att åtminstone Aaron Isaac var opåverkad både av Moses Mendelssohns *haskala*-rörelse och att gruppen som helhet likaså var opåverkad av den för jiddisch så viktiga östeuropeiska chassidismen.

Det är svårt att veta exakt vilken roll jiddisch spelade under det första århundrade som judar bodde i Sverige. Levy skriver (1995) i förbigående att "we still have the text of a service in Swedish on the occasion of the wedding of the young king in 1797", vilket ger en indikation att svenska redan vid förra sekelskiftet spelade en viss roll, t.o.m. i gudstjänsten. Församningslivet och gudstjänsterna både i Stockholm och Göteborg var annars starkt tyskinfluerade. Det innebar en assimilationistisk inriktning, bl.a. i gudstjänstordningen, som i mitten av 1800-talet reformerades. Levy (1995) skriver att vissa böner under den här perioden i Göteborg lästes på svenska, och att en psalmbok helt på svenska författades. Den stora synagogan med orgel i Göteborg byggdes på 1850-talet, och en kristen kör sjöng på hebreiska under de första årens gudstjänster.

Allt detta säger dock ingenting om vilket språk som användes i de judiska hemmen, där många viktiga judiska traditioner vidmakthålls. Inte heller vet vi vilket språk som talades i affärerna, i de judiska skolorna och i informella möten judar emellan. Vi har inte hittat några uppgifter om huruvida jiddisch (eller en judisk variant av tyska) talades, eller om det lästes och skrevs allmänt på jiddisch bland de huvudsakligen tyskättade svenska judarna. Eftersom man tillfredsställde livets viktiga behov, inte minst den för judarna så centrala utbildningen, inom sin tämligen segregerade grupp, är det fullt möjligt att jiddisch talades kontinuerligt inom gruppen under åren 1770 till 1870. Valentin (1970: 300) beskriver den judiska *kahal*, särskilt före emancipationen, som en "av staten erkänd främlingskoloni", med bl.a. egen rättsskipning och visst självstyre, snarare

än en församling i kristen bemärkelse. Det fanns ju dessutom en flerhundraårig två- eller flerspråkig tradition inom gruppen, även i Tyskland, samt påbjuden endogami. Allt detta talar för att jiddisch bevarades. Å andra sidan, eftersom de tyskättade judarna av allt att döma var inriktade på assimilation, i alla fall i sina möten med majoritetsbefolkningen, och att jiddisch inte hade en specifik och nödvändig roll i religiösa sammanhang bland de reforminriktade i Stockholm och Göteborg, är det möjligt att jiddisch (i dess västliga variant) slutade användas tillfälligt under 1800-talets Sverige. Valentin (1970:300) antyder att jiddisch fortsatte att användas under judereglementets tid, men förlorade sin betydelse i och med emancipationen på 1830-talet. Han skriver (s. 301) om den förnäma sammanslutningen "Judiska Intresset" att den bestod av en "elit av dåtidens bildade svensk-judiska unga generation", som ivrade för judarnas likställighet, och som var svenska "till språk, seder och sinnelag". Man bör dock hålla i minnet att bara för att judarna uppenbarligen i stor utsträckning var svenskspråkiga behöver det inte betyda att jiddisch helt hade förlorat sin betydelse som tal- och även skriftspråk i kommunikation inom gruppen. Enligt Zitomersky (1988:122) uppgick den judiska befolkningen i Sverige år 1860 till 1 155 personer; år 1870 till 1 836.

1870 började en ny invandringsperiod, denna gång med ursprung i pogromernas Östeuropa, huvudsakligen Polen och Litauen (se ovan). Ett viktigt resultat av denna invandring var att antalet judar i landet fyrdubblades för att omfatta ca 6 000 år 1910 (Zitomersky 1988:122). Dessa judar var i många avseenden annorlunda jämfört med de huvudsakligen tyskättade judarna som redan fanns i Sverige. Som angavs ovan var östeuropeiska judar i allmänhet mindre inriktade på assimilation, på reformerna i gudstjänsten och i förändringar i det judiska livet i allmänhet. Chassidismen hade haft stor framgång bland de nya invandrarna, som i stor utsträckning var fattiga flyktingar ifrån *shtetlach* i det judiska bosättningsområdet i Östeuropa. Denna grupp såg på sig själva som en minoritet, som ett folk, snarare än bara medlemmar i en religiös grupp. Jiddisch spelade därmed en mycket större roll både i vardagslivet och i de religiösa aktiviteterna bland dessa judar än vad det verkar ha gjort bland de tyskättade svensk-judarna sedan tidigare boende i Sverige. Dessa flyktingar bosatte sig delvis i städer med redan etablerade församlingar, främst Stockholm och Göteborg, delvis till nya städer, bl.a. Lund och Malmö.

Anna Svenson beskriver i sin etnografiska skildring (1995) den grupp Östeuropeiska judar som bosatte sig i bostadsområdet Nöden i Lund. I denna stadsdel bodde judarna tillsammans med svenska arbetare, och utgjorde ungefär en tredjedel av befolkningen. Det är enligt Svenson (1995:47) oklart om de blev hänvisade till Nöden eller om de själva valde

att bo tillsammans. En anledning till att de bodde tillsammans kan vara att eftersom det är förbjudet för ortodoxa att använda transportmedel på sabbaten, var det viktigt att bo inom gångavstånd till synagogen (1995:48). På ett liknande sätt bosatte sig östeuropeiska judar framförallt i arbetarstadsdelarna Söder i Stockholm, Haga i Göteborg, samt Öster och senare Möllevångsområdena i Malmö (Zitomersky 1988:113). Svenson skriver (1995:32) att judarna "i mycket högre grad än andra immigrant-grupper fortsatte att leva ett liv som i många stycken liknade den tillvaro de hade fört i de trakter som de lämnat." Sammanhållningen främjades ytterligare av att judarna kom till Lund via kedjeinvandring, d.v.s. många var antingen släkt med varandra eller vänner redan i ursprungslandet. Relationerna mellan judar och svenskar under den här perioden var av allt att döma bra, trots att, som Neuman skriver "vi höll oss för oss själva" (citerad i Svenson 1995:57). Det lär ha funnits en osynlig gräns vid dörren; barn och vuxna kunde umgås över etniska gränser utomhus eller i offentliga miljöer, men sällan eller aldrig bjöd de hem varandra (Svenson 1995:57). Om man räknar med att Nöden som särskilt judiskt område kan dateras från 1875, när bönehuset inreddes, och att utflyttningen inleddes på 1920-talet, kan man säga att Nöden fungerade som judiskt centrum i åtminstone 50 år.

Det finns klar evidens för att jiddisch spelade en viktig roll i sekelskiftets judiska bostadsområden som t.ex. Nöden i Lund. Svenson skriver (1995:117) t.ex. att "jiddisch var för många det språk som de talade men som de ej kunde läsa eller skriva." Två personer hon har intervjuat, som tillhör den andra generationen (födda 1910 resp 1920) berättar (Svenson 1995:121) att "de äldre kunde inte svenska-- de behövde inte det! När de kom på torget och skulle handla så kunde dessa icke-judiska kvinnor som stod där så mycket av deras språk, så de visste precis vad de menade när de sade 'jag vill ha ett kilo sill' eller så. Så det gick ju bra. "

Enligt Svenson (samtal 970317) var följande ett vanligt språkanvändningsmönster, särskilt bland de mer ortodoxa familjerna som härstammade från Nöden. Första generationen hade jiddisch som modersmål; männen lärde sig dock en del svenska, för att bedriva gårdfarihandel (se även Stare red. 1996). Andra generationen (som är mellan 70 och 90 år nu) växte upp i Nöden med jiddisch som modersmål, men lärde sig svenska parallellt av sina kamrater och genom att gå i skolan. I många fall använde de svenska med sina föräldrar, som tilltalade dem på jiddisch. I tredje generationen hittar vi individer som har svenska som modersmål, men vars kunskaper i jiddisch enligt Svenson är mycket varierande och delvis avhängiga av deras religiositet. Ju mer ortodoxt de lever, desto mer jiddisch använder de. I en del fall har de åtminstone lärt sig såpass att de kan kommunicera med far- och morföräldrarna (dvs

dessas talar jiddisch och barnbarnen talar svenska). Barnbarnen tillhör i så fall vad vi nedan kallar för "talarpotentialen". Svenson menar vidare att den fjärde generationen, som växer upp nu har i många fall ett stort intresse för sina judiska rötter och därmed för jiddisch. De har en vilja att bevara traditionerna, inklusive jiddisch, och några av dem läser kurser i språket på fritiden.

Av allt att döma fanns det många som hade jiddisch som (åtminstone ett av sina) modersmål på 1930-talet, när många av Nödens judar flyttade till Malmö eller Stockholm, och när nästa flyktinggrupp började anlända till Sverige. Enligt David Beitner var många judar som bodde t.ex. i Karlstad under mellankrigstiden fortfarande dåliga på svenska, och föredrog jiddisch som umgängesspråk sinsemellan. Enligt Zitomersky (1988:106) bodde 41% av judarna år 1920 utanför "de fyra städerna", men den stora majoriteten bodde fortfarande i en urban miljö. Detta i kontrast mot den övriga svenska befolkningen, varav bara 43% bodde i städer (av alla storlekar) år 1920.

Under 1930-talet bedrev Sverige en mycket restriktiv flyktingpolitik gentemot judiska invandrare. Gränserna stängdes för de flesta judar, och på universitetsorterna demonstrerade olika akademikergrupper mot judisk invandring. År 1933 fick 3 000 utvalda tyska judar tillstånd att invandra (Stare 1996:117). Antagligen var dessa inte jiddischtalare.

Lomfors beskriver i sin avhandling (1996) invandringen av 500 judiska barn från Nazityskland och Österrike i början av kriget (1938-39). Denna invandring skedde mycket tack vare påtryckningar från judiska grupper i Sverige. Hon beskriver dock barnen i fråga som "tyskspråkiga" i hemlandet. Hon skriver emellertid vidare att "Barn som kom till judiska familjer i Stockholm, Göteborg och Malmö kände ofta igen den kulturella miljön i hemmet. De judiska fosterföräldrarna talade vanligtvis tyska och flera av dem hade själva anknytning till Tyskland" (Lomfors 1996:173). Hon menar (1996:181) att de barn som levde i olika typer av gruppboende hade bättre förutsättningar att upprätthålla sitt kulturella arv än barnen som bodde i familjer. "I de kollektiva hemmen kunde barnen kommunicera på det egna språket." Men av barnens ursprung att döma var detta språk tyska (Lomfors 1996:129, ftn 47). Utifrån Lomfors beskrivning är det tveksamt huruvida de barn som blev placerade i judiska hem utgjorde något betydelsefullt tillskott till gruppen jiddischtalare eller ej. Eftersom tyska och jiddisch till viss del är ömsesidigt förståeliga, är det möjligt att en del av dessa tysktalande barn kunde tala tyska med sina jiddischtalande fosterföräldrar. David Beitner beskriver hur jiddischtalare som kom vid sekelskiftet kunde prata vad han kallar för "jadisch", d.v.s. jiddisch anpassad till tysktalande. Detta verkar också ha varit fallet när sekelskiftsjudarnas barn träffade tyskjudiska flyktingar i början av kriget.

Förmodligen innebar detta att man undvek slaviska uttryck och i möjligaste mån valde tyska eller hebreiska ersättningsord.

1942 kom ca 900 norska och hela 8 000 danska judar till Sverige. Det är oklart huruvida dessa var jiddischtalare, och de allra flesta av dem återvände till Norge respektive Danmark vid krigsslutet, så deras eventuella inverkan på den jiddischspråkiga gemenskapen var i vilket fall som helst kortvarig.

Huvuddelen av den tredje invandringsgruppen utgjordes av de s k "45:orna", d.v.s. överlevande från koncentrationslägren som kom till Sverige under 1945, en del genom Röda Korsets "vita bussar", men många från uppsamlingslägret för "displaced persons" i Bergen Belsen. I första hand togs sjuka människor emot, med avsikten att de skulle "repatrieras" eller också flytta vidare utomlands. Den förra målsättningen fungerade naturligtvis inte för merparten av de överlevande från koncentrationslägren, eftersom de inte hade något hem eller släktingar kvar att återvända till. Sverige tog hand om totalt ca 10-12 000 flyktingar vid krigsslutet 1945 (Gordon & Grosin 1973:50). Mosaiska församlingen tog det största ansvaret för deras omhändertagande, och även i orter som t.ex. Borås bistod Stockholms församling med vigsel och begravningsförrättande på ett tidigt stadium (Sternier Carlberg 1994:164). Många, ca 2/3 inom den ursprungliga gruppen på 10-12 000, flyttade vidare, främst till Nordamerika och Palestina/Israel. Den övriga tredjedelen stannade i Sverige, och kom liksom sekelskiftesflyktingarna att sätta igång en viktig reaktivering av församlingslivet, enligt Gordon & Grosin (1973:51). Dessutom innebar deras närvaro ett uppsving för jiddisch i Sverige.

Efter vistelse i uppsamlingsläger och sjukhus blev många i den här gruppen "utplacerade" i vissa kommuner. "45:orna" fick enligt uppgift bara i begränsad utsträckning bosätta sig i Stockholm. En grupp fick t.ex. bosätta sig i Borås, där bara enstaka judar bott innan dess. Boråsgruppen har beskrivits i Mirjam Sternier Carlbergs (1994) avhandling. De som ville bosätta sig i Göteborg blev enligt Sternier Carlberg hänvisade till att bo i Mölnlycke.

Eftersom en hel del av "45:orna" ursprungligen kom ifrån Polen och andra av nazisterna ockuperade områden i Östeuropa, var många av dem således jiddischtalare. Liksom i andra grupper strax efter kriget uppstod en "babyboom" bland "45-orna". Detta betydde en ytterligare ökning av antalet judar i Sverige samt ett tillskott till gruppen jiddischtalare, i och med att det var naturligt för denna judiska grupp att använda jiddisch (i alla fall parallellt med svenska och ibland även andra språk) i barnens primära socialisation under åren efter kriget. Denna grupp och i viss utsträckning även deras barn utgör fortfarande den största gemenskapen aktiva talare av språket, enligt flera källor.

Ytterligare tillskott till den judiska gemenskapen och gruppen jiddischtalare kom under 50-talet, när många ungerska judar lämnade Ungern i samband med Sovjetunionens inmarsch. Sverige tog emot ca 600 ungersjudar (Gordon & Grosin 1973:50). Ytterligare tillskott kom 1962 och 1969 från dåvarande Tjeckoslovakien och, som beskrivits ovan, kom många judar från Polen i slutet på 60-talet och början på 70-talet, när antisemitismen tilltog i samband med sexdagarskriget i Mellanöstern. Även om dessa flyktingar i högre utsträckning var ungersk- respektive polsktalande, och i lägre grad religiöst ortodoxa än "45:orna" (enligt Ilicki 1988), finns det bland dem en del som använde jiddisch parallellt med ursprungslandets huvudspråk åtminstone i vissa sammanhang. Åren 1990 till 1993 kom mindre grupper av ryska judar till Sverige, huvudsakligen till storstäderna Malmö, Göteborg och Stockholm. De äldre bland dessa kan vara jiddischtalare, enligt David Schwarz.

Efter denna genomgång av judarnas historia i världen och i Sverige skall vi försöka komma fram till ett svar på frågan huruvida jiddisch kan anses vara ett minoritetsspråk i Sverige idag. Men innan vi gör det skall vi beskriva språket jiddisch lite mer i detalj.

3 Jiddisch

Jiddisch är ett språk som trotsar språkvetarnas traditionella klassificeringsförsök, och jiddischtalarna utgör en svårdefinierad språkgemenskap både i enskilda länder och internationellt sett. Detta kan i vissa avseenden göra det problematiskt att uttala sig om statusen hos jiddisch i Sverige idag.

Som en försmak av språket återges här några judiska talesätt på jiddisch (ur Kerbel 1995).² Parallelltexten på tyska ger även i nedanstående tämligen ordagranna version en indikation om att jiddisch och tyska är påtagligt olika, trots att de två språken ofta brukar jämföras.

dem jidns simche iz a bisl mit shrek
 'judens glädje är blandad med skräck'
 (tyska: *die Freude des Juden ist mit Schrecken verbunden*)

tsum shlimazl darf men oich hobn mazl

² Observera att dessa ordspråk är avfattade på Litauen-jiddisch (litvisch) som tydligt skiljer sig från den mer utbredda Polen-jiddischen (póilisch-jiddisch). Det bör kanske noteras att språket i ordspråk ibland är lite speciellt, men här är poängen att visa den rent språkliga skillnaden mellan jiddisch-meningarna och de tyska motsvarigheterna (som alltså skulle varit ännu större om vi hade jämfört póilisch och tyska!).

‘också i oturen måste man ha tur’
(auch im Missgeschick muss man Geschick haben)

oib tsedoke hot gekost kein gelt, voltn geven fil tsadikim
 ‘om välgörenhet inte hade kostat pengar, skulle det ha funnits många givmilda’
(wenn Wohltätigkeit kein Geld kosten würde, gäbe es viele Wohltäte)

far a geshlogenenem hunt tor men kein shtekn nit vaizn
 ‘man får inte visa käppen för slagen hund’
(einem geschlagenen Hund darf man nicht den Stock zeigen)

Fortsättningsvis kommer en översikt över jiddischs historia och språkets egenskaper att ges. En viss överlappning med föregående avsnitt är oundviklig eftersom det inte går att beskriva jiddisch utan att ta hänsyn till språkets historia.

3.1 Språkets tidiga historia

Det finns idag judiska grupper utspridda i alla delar av världen. Förutom att man förenas av religiösa och etniska band talar en majoritet judar jiddisch och/eller hebreiska, två språk som är starkt förknippade med den judiska kulturen. Samtidigt har judarna alltid varit mycket framgångsrika i att tillägna sig det majoritetsspråk som talas i det territorium de bebor, och flerspråkighet bland judar är regel snarare än undantag.

Judarnas historia beskrevs översiktligt i det förra avsnittet. Här skall tilläggas vad beträffar det rent språkliga att då de hebreisk-talande judarna några hundra år före Kristus migrerade till Babylonien började de tala arameiska, och hebreiska och arameiska existerar sedan som parallella judiska språk från runt 600 f.Kr. till ca 400 e.Kr. (Katlev 1986:96). Under århundradena efter Kristi födelse förflyttar judarna sig sedan till olika delar av Europa. Därvidlag kommer deras språk att påverkas av respektive vistelseorts språk i större eller mindre utsträckning.

Vad beträffar jiddischs tidiga historia så påpekar Michal Rudawski i Nationalencyklopedin (under uppslagsordet *jiddisch*) att det på 900-talet fanns judiska småsamhällen utmed Rhen och Mosel där det talades ur-jiddisch, "ett språk med tysk bas och inslag från hebreiska och arameiska". Under följande århundraden emigrerade judar bosatta i norra Frankrike (i en region kallad Tsorfes av Katlev (1986:93), även inkluderande England) och Italien till ett tysktalande territorium i Lothars kungadöme vid namn Lotar eller Lotharingia (cf. Lothringen, se vidare Jacobs 1975), där ett viktigt jiddisch-centrum uppstod. Katlev (1986:93)

definierar Lotar som Rheinland-Pfalz + Lothringen med de viktiga centra Mainz, Worms och Speyer. Det språk som dessa judar i Frankrike talade, alltså föregångaren till jiddisch, har kallats loez och definierats som ett jude-romanskt språk av nordfranskt ursprung av Holm (1988:611). Birnbaum (1979:58) kallar detta språk för "zarphatic" eftersom det hebreiska namnet på vederbörande område i Frankrike var Tsarfat (antagligen = Tsorfes) efter ett bibliskt stadsnamn (eng. Zarephat). Det är dock lite oklart exakt vilket detta pre-jiddischska romanska språk var, men ytterligare information därom finns att hämta i Weinreichs monumentala *History of the Yiddish language* (1980). Ett flertal av bidragen i konferensvolymen *Origins of the Yiddish Language* (1987) ifrågasätter det nordfranska inslaget i jiddisch. Fuks (1987:25) menar att de judiska samhällena i Lotar var typiska romerska gränsbyar där judarna talade jude-latin snarare än zarfatiska, loez e.d., och att övergången till något slags germanskt språk tog århundraden i anspråk. Marchand (1987:91) påstår t.o.m. att något specifikt romanskt inslag inte finns i jiddisch utan att judarna i Lotar kom dit från alla möjliga omgivande områden.

3.2 Jiddisch--blandspråk, tysk dialekt, kreol eller ingetdera?

Jiddisch har i alla tider studerats av språkvetare, alltifrån paleontologer till generativa grammatiker. Det finns t.o.m. en subdisciplin inom lingvistik som kallar sig "Yiddish linguistics". På grund av sin heterogena bakgrund intresserar jiddisch även blandspråksforskare och kreolister. Språket har med en vilseledande term kallats "fusionsspråk" (Weinreich 1980), varmed menas att det innehåller element från diverse givarspråk. Detta är dock inget ovanligt bland världens språk, i synnerhet inte när det gäller minoritetsspråk. Kreolisten Holm (1988:610-611) tar upp språket under avdelningen "Restructured German" tillsammans med "Eastern European varieties" såsom Halbdeutsch, "Colonial German" (Nya Guinea, Namibia), Unserdeutsch (Nya Guinea), Gastarbeiterdeutsch, m.fl. Alla dessa språk där tyska varit inblandat har dock sin speciella historia och är endast jämförbara på ett generellt plan. Vad jiddisch beträffar så anser kreolister ibland att det uppstått genom pidginisering och/eller kreolisering vid mötet mellan gammal högtyska och äldre romanskt språk. Holm (1988:610) menar dock att jiddisch är otypiskt ur pidgin/-kreolsynpunkt p.g.a. omständigheterna kring dess uppkomst. Han anser att de blivande jiddisch-talarna i motsats till kreolofoner hela tiden kunde falla tillbaka på sitt modersmål, vare sig det var någon romansk eller germansk varietet. Holm menar dock, citerande Fishman p.c., att en tysk-

pidgin eller tyskt vuxen-L2 kan ha använts för judisk-kristna kontakter initialt, men att dagens jiddisch inte representerar ett gradvis närmande av denna pidgin till tyska. Man kan snarare tänka sig att i takt med att jiddisch blev första och kanske enda språk för nya generationer genomgick språket interna förändringar. Med tanke på att jiddisch dessutom senare påverkades av omgivande slaviska språk kom det att hamna ganska långt ifrån dagens tyska. Se vidare Fishman (1991:19ff., 189ff.). Wexler (1981) poängterar också det faktum att jiddisch uppstod genom massiv migration och språkbyte inom en förhållandevis homogen språkgemenskap vilken kunde använda sitt traditionella språk för intragrupperkommunikation. Detta skulle innebära att jiddisch inte kan vara ett kreolspråk i strikt mening. I fallet jiddisch spelar tyska en viktig roll som givarspråk, men i andra sammanhang är andra språk inblandade: spanska i dzidyó ("judespanska", ladino), persiska i parsic samt arabiska i maaravic (judisk maghreb-arabiska; se Birnbaum 1979:7). En relexifieringshypotes för jiddisch har hävdats i kontroversiella arbeten av Wexler (1991, 1994), som menar att jiddisch uppstått genom att ordförrådet i jude-sorbiska ersatts med ett germanskt dito. Därav hans provocativa slagord "Yiddish--the fifteenth Slavic language". (Wexler (1990) och Horvath & Wexler (1994) menar vidare i likaledes omdiskuterade studier att modern hebreiska inte är något annat än ett slaviskt (närmare bestämt sorbiskt-jiddischskt) substrat relexifierat med biblisk hebreiska).

3.3 Varietet av jiddisch

Vad gäller utvecklingen av jiddisch under medeltiden så sägs det vidare i Nationalencyklopedin att perioden 1250-1500 innebar att jiddischtalare "fick kontakt med" slaver i Böhmen och Polen och därefter med folkgrupper längre österut i Litauen, Ukraina, Vitryssland och Ryssland. Det anses vanligen att judarna emigrerade österut, men Marchand (1987:91) argumenterar för separata geneser vad beträffar öst-jiddisch i Östeuropa och väst-jiddisch i Centraleuropa (en åsikt som för övrigt stämmer väl överens med Wexlers relexifieringshypotes, men observera att den är omstridd). Nationalencyklopedin menar att perioden mellan 1500 och 1700 karakteriseras av en förskjutning av jiddischs centrum österut genom migration med åtföljande försvagning av språket i centraleuropa.

Mot slutet av 1600-talet finner man jiddisch över ett stort område i Europa, från Dnepr och Dvina i öster till Amsterdam i väster och Danmark i norr. Sedermera sprids jiddisch till övriga världsdelar genom migration orsakad av judeförföljelser i Europa (jfr avsnitt 2 ovan), och

språket talas idag i alla världsdelar av totalt flera miljoner människor. Birnbaum (1979:41) uppskattar antalet jiddischtalare före andra världskriget till ca 12 miljoner. De fördelade sig enligt följande:

Östeuropa

Polen	2,970,000
Sovjetunionen	2,870,000
Rumänien	760,000
Ungern	270,000
Tjeckoslovakien	250,000
Litauen	165,000
Lettland	85,000

Östeuropa totalt = 7,370,000

Övriga Europa

Storbritannien	120,000
Österrike	75,000
Frankrike	70,000
övriga länder	60,000

Europa totalt = 7,695,000

USA	3,500,000
Canada	110,000
Argentina	235,000= 3,845,000

Asien	205,000
Afrika, Australien	70,000

Totalt = 11,815,000

Här kan sägas att jiddischtalare i Sverige väl bör ingå i gruppen "övriga i Europa", som alltså utgör 60,000 sammanlagt.³ Birnbaum nämner inte direkt Sverige i sin översikt utan det närmaste han kommer är "at about the same time [in the early seventeenth century] the North Sea was also reached in the Netherlands [by Yiddish] and, at the end of the century, in Denmark." (p. 34).

I detta sammanhang bör man också nämna skillnaderna mellan den europeiska kontinentala judiska befolkningen, sefarder, som tidigt befolkade sydvästra Europa, samt den i det tysktalande Central- och Östeuropa kallad ashkenazer. Enligt Katlev (1983:94) syftade Ashkenaz först på det tyskspråkiga Europa, därefter på det judiskt tyskspråkiga

³ Susanne Sznajderman-Rytz fann denna siffra i underkant och menade att det borde röra sig om uppåt 100.000 personer. Problemet är att vi inte vet exakt hur Birnbaum definierar "övriga Europa".

Europa och sedermera på det jiddischtalande Östeuropa. Ashkenazerna anses ha en stark judisk identitet, i synnerhet ashkenazer i Polen/Ryssland. Enligt Nationalencyklopedin brukar östjiddisch delas upp i tre dialekter: den sydöstliga (Ukraina, Rumänien), den mellanöstliga (Polen, Galizien och östra Ungern) och en nordöstlig (Litauen, Vitryssland). Dialektskillnaderna illustreras med följande översättning av den tyska frasen *drei schöne gute rote Hasen* 'tre fina goda röda harar' (Katlev 1986:99):

litauisk-jiddisch: *draj shejne gute rejte hozn*⁴
 polsk-jiddisch: *draa shajne gite rojte huuzn*⁵
 ukrainsk-jiddisch: *draj shejne gite rojte huzn*

Litauen-jiddisch ("litvisch") utgör normen för dagens standardiserade jiddischska skriftspråk. Något som utmärker litvisch är ett två-genussystem samt det faktum att direkta och indirekta objektspronomen har samma kasusform. De största skillnaderna ligger dock på det lexikala planet. Katlev (1986:100) ger följande exempel, varav en del snarast är av fonologisk karaktär:⁶

litvisch	<i>obezhanje</i>	<i>kofe</i>	<i>horb</i>	<i>katshan</i>	<i>aplsin</i>
póilisch	<i>malpe</i>	<i>kave</i>	<i>garb</i> ⁷	<i>glomp</i>	<i>pomerants</i>
'apa'	'kaffe'	'puckel'	'kålrot;	'apelsin'	
	'slashas,				
	dumbom'				

De litauiska judarna beskylls också för att vara mer tyskliknande än de polska inte bara i språket men också genom att vara mer pedantiska och rationalistiska (Katlev 1986:100, Schulman 1991:99). Däremot kan det nog sägas att polsk-jiddisch (póilisch) utgör den mest genuina varieteten av jiddisch och är mindre tysk-påverkad än litvisch. Den litauiska varieteten ligger dock till grund för skriftspråket och har traditionellt sett högre prestige. Den jiddischska språkakademin YIVO (se vidare nedan) grundades för övrigt i Vilnius men har idag sitt säte i New York.

3.4 Ingredienser i jiddisch

⁴ I stället för [draj] förekommer även uttalet [drei].

⁵ Susanne Sznajderman-Rytz ställde sig frågande inför *huuzn* och föredrog [krulik].

⁶ De flesta av dessa ord är enligt Izydor Sznajdman lånord från ryska respektive polska. I majoriteten av fallen verkar det dock inte finnas någon äldre, mer brukad jiddischterm (jfr dock fotnot 7).

⁷ Susanne Sznajderman-Rytz föredrog i detta fall ordet [hoiker].

Birnbaum (1979:58) beskriver jiddisch såsom byggt på tre komponenter: hebreisk/aramaiska, romanska och germaniska. Därtill bör läggas ett slaviskt inslag. Kerbel (1995:5), Schulman (1991:98) menar att 70% av ordförrådet i jiddisch är medeltidstyskt, 15% slaviskt och 15% hebreisk/aramaiskt. Nationalencyklopedin anger endast 5% för den hebreisk/aramaiska delen, men det kanske kan bero på att vissa ord är svåra att klassificera med avseende på härkomst. Dessutom är det naturligtvis så att "teologiska" varieteter av jiddisch har högre andel hebreiska ord än sekulariserad dito. Ingen av de här citerade källorna anger hur beräkningarna har gjorts, t.ex. om de baserar sig på genomgång av ett jiddischlexikon eller av en tal- eller skriftspråkskorpus. Inte heller vet vi om beräkningarna avser ordtyper eller -förekomster. Här beskrivs först blandkaraktären hos jiddisch i allmänhet, och sedan tas de olika inputkomponenternas roll för ordförråd och ordbildning upp mer i detalj.

Som ovan nämnda siffror anger så är det romanska arvet i jiddisch ganska litet men det germanska desto större. Slavisk påverkan är mer ett senare fenomen, liksom naturligtvis inflytande från engelska o.d. Katlev (1986:98) ger några underhållande exempel på extremt blandade jiddisch-ord, t.ex. *balebateven* 'styra, tyrannisera' från den hebreiska stammen *balebat* 'herre i huset', det polska verbavledningsaffixet *-ev* samt den tyska infinitivändelsen *-en*. Andra intressanta fenomen är hebreisk pluraländelse på icke-hebreiska ord, som i *pojer-im* 'bönder' (i detta fall kan ändelsen dock även härledas från tyskans plural-*n* (jfr *Bauern*), och tysk pluralböjning plus omljud i icke-tyska ord som *ponim* 'ansikte' → *pejnime* 'ansikten'. En annan intressant språklig kontrast visar sig mellan termpar där det ena ordet har en mer judisk prägel än vad det andra har. Ett exempel som Katlev (1986:101) ger är ordet för 'pojke', som kan heta både *bokher* och *shejgets*. Det senare ordet används normalt om icke-judiska pojkar och därför får en nedsättande eller skämtsam klang om det används om judiska pojkar.

Katlev (1986:102) nämner slutligen några genuina jiddisch-ord som inte har motsvarigheter på andra språk utan snarare lånats från jiddisch, såsom *jortsajt* 'årsdag av dödsfall', *kosher* 'ren, sann' och *trejf* 'oren'. Märk också uttrycket *makhn shabes far zikh*, bokstavligen "göra sabbat för sig själv", 'ha rätt att gå sin egen väg'. David Beitner berättar att ord som *meschuge* 'inte klok' och jiddisch-tilltalsord för mamma och pappa används av många för övrigt svensktalande judar. Ordet *barkis* eller *bergis* lär härstamma från västjiddisch och används enligt Hellquist (1939/1970) framförallt i "de gamla städerna" Stockholm, Göteborg och Norrköping, men även i södra Sverige i allmänhet. Susanne Sznajderman-Rytz berättar att ordet kommer från det jiddischska *barkhesh ata*, i sin tur härlett från hebreiskans *baruch ata*, ett uttryck som inleder välsignandet av brödet.

3.4.1 Hebreisk/aramaisk komponent

Enligt Birnbaum är det semitiska inslaget (hebreiska, arameiska via hebreiska) märkbart på alla plan utom på det fonologiska (n.b. att jiddisch av tradition skrivs med hebreiskt alfabet).

Katlev (1986) påpekar att i och med uppkomsten av det mer folkliga jiddisch började hebreiska och arameiska att betraktas som ett heligt judiskt språk, s.k. *loshn-kojdesch* 'det heliga språket' i motsats till jiddisch, som kallades *mame-loshn*. *Loshn-kojdesch* är de religiösa anfädernas språk och har av tradition mer talats av män än av kvinnor. Katlev skiljer vidare (1986:96) på hebreiska/aramaiska ord som integrerats i jiddisch samt mer icke-jiddischska former som förekommer i satsliknande semitiska citat och talesätt. T.ex. är det jiddischska ordet *bale'bos* 'herre, värd' (jfr *balebat* ovan) härlett från hebreiskans *baal ha'bajis* 'herre i huset'. När detta ord integrerats kan det ta bestämd jiddischsk artikel (*der bale'bos*) samt sättas i diminutiv: *der bale'besl* eller *bale'bosl* med betydelsen 'nygift yngre man'. Märk också uttrycket *di baleboste* 'frun i huset'. Alla ord i jiddisch som syftar på religiösa högtider kommer från hebreiska, såsom t.ex. *pejsakh* eller *pajsekh* 'påsk' (Katlev 1986:96). Det är dock intressant att notera att även delar av det centrala ordförrådet i jiddisch är av hebreiskt ursprung, jfr *jam* 'hav', *kimat /kemat* 'nästan', *sho* 'timme'. Det finns många exempel på parallella uttryck på jiddisch och hebreiska där respektive uttryck har sin speciella syftning eller association. Exempelvis kan 'bok' uttryckas både med den hebreiska termen *sejfer* och den icke-dito *bukh*, varvid den förra termen syftar på 'helig bok' och den senare 'världslig bok'. Enligt David Schwarz är jiddisch "finare" ju fler hebreiska uttryck det innehåller. Katlev (1986:105) påpekar att den hebreiska frasen *kol mevasser* 'en förkunnande röst', som förekommer i en bön under lövhyddohögtidens tredje sista dag, via folketymologi har omformats till *kojl mit vaser* 'kål med vatten', vilket är namnet på den vitkålssoppa man äter denna dag.^{8,9} Det bör också påpekas att den tidigare nämnda chassidismen i 1700-talets Östeuropa lanserade jiddisch som pedagogiskt hjälpmedel för att uttolka de heliga hebreiska skrifterna (Schulman 1991:98). Över huvud taget verkar det alltid ha funnits en motsättning mellan hebraistisk och jiddischistisk språkideologi. Den senare menar att jiddisch är ett lika viktigt judiskt språk som hebreiska, och under den berömda språkkonferensen i Czernowitz (se avsnitt 2)

⁸ Jfr svenska "våffeldagen", en folketymologi för Vårfrudagen.

⁹ Susanne Sznajderman-Rytz och Izydor Sznajdman känner inte igen detta uttryck, och med tanke på att källan är Katlev är det möjligt att det enbart förekommer i Danmark. I den förras jiddisch heter 'kål' [krojt] eller [kapusta].

förklarades jiddisch likvärdigt med hebreiska. Därmed hade man lagt grunden till senare tiders odlande av jiddisch.

3.4.2 Romansk komponent

Det romanska inslaget i jiddisch är omdiskuterat, men det är antagligen ganska litet. Katlev (1986:98) nämner verben *bentshn* 'välsigna', *tsholnt* 'en sabbatsmaträtt' och *lejenen* 'läsa'. Pluraländelsen *-(e)s* i jiddisch anses ibland komma ifrån franskan: *bobe-s* 'far/mormödrar', *mume-s* 'fastrar/mostrar'), *khupe-s* 'bröllopsbaldakiner'. Det antas även att några egennamn är franskderiverade. Katlev (1986:98) ger exemplen *Bendet* 'Benedikt', *Shnejer* 'Senior', *Jentl* 'Gentile', *Shprintse* 'Esperanza'. Se även Weinreich (1980:395ff.).

3.4.3 Germansk komponent

Den germanska komponenten i jiddisch är mycket påtaglig på alla nivåer i språket. Observera för övrigt att språket ibland går under beteckningen "judetyska". Det verkar trots det som sades inledningsvis finnas något slags kontinuum mellan jiddisch och tyska och eventuellt kan jiddischtalare förstå tyska (medan det förmodligen går sämre på andra håll). Katlev (1986:94) påpekar att tyska och jiddisch bygger på delvis olika dialektsubstrat, vilket kan förklara vissa skillnader språken emellan. Dessutom har jiddisch förlorat vissa drag som tyska har idag, och vissa ursprungligen gemensamma egenskaper har utvecklats åt olika håll. En del ord i dagens jiddisch avslöjar hur medelhögtyska kan ha låtit: i nutidstyska betyder *weiss* både 'vit' och 'vet', men i jiddisch görs distinktionen *vajs /vaas ~ vejs*, som också gjordes i medeltidshögtyska: *wiis ~ weiss*. Jiddisch sägs dessutom innehålla färre lågtyska ord än dagens "standardtyska". Katlev har den förmodligen kontroversiella åsikten att skillnaden mellan jiddisch och tyska inte skall överdrivas utan menar att det faktum att judarna varit isolerade från tysk kultur (dock ej i Polen-Litauen) lett till att man även uppfattat de två språken som åtskilda. En bidragande orsak är säkert dessutom det faktum att jiddisch av tradition skrivits med hebreiskt alfabet. Jämför fallet serbiska vs. kroatiska, där användandet av två separata alfabet framhäver olikheterna mellan språken. Dessutom menar Katlev (1986:95) att de medvetna kampanjer mot 1800-talets högtyska påverkan som bedrivits av jiddischska språkvurmare också bidragit till att fjärma jiddisch från tyska. Det tyska inflytandet under 1800-talet var mycket märkbart och yttrade sig bland annat i att de typiskt jiddischska prefixen *ba*, *far-* och *der-*

hotades av de tyska varianterna *be-*, *ver-* och *-er* i ord som *batsoln* 'betala', *farshitejn* 'förstå' och *dertsejln* 'berätta' (Katlev 1986:100). Denna tyskimitation kallades "dajtshmerish" och bekämpades som sagt av jiddisch-traditionalister, vars ideal gick under namnet "jidishlekh".

3.4.4 Slavisk komponent

Det påpekades i avsnitt 2 att det kan förefalla underligt att jiddischtalare inte slagit om till slaviska språk trots att jiddisch-centrum sedan lång tid tillbaka befunnit sig i slavisk-talande områden. Katlev (1986) förklarar detta med att de östeuropeiska judarna alltid behållit kontakten med den tyska kultursfären (jfr dock resonemanget i avsnitt 2). Naturligtvis förekommer det slaviska inslag i jiddisch, men dessa är alltså av senare datum än hebreisk/aramaiska, romanska och germanska. Exempelvis innehåller jiddisch många slaviska vardagsord som betecknar husgeråd och redskap. Den berömda ändelsen *-nik* som i *kibbutznik* 'person från kibbutz' är av slaviskt ursprung. Dessutom pekar Katlev (1986:98) på det faktum att slaviska avledningsändelser med diverse emotiva nyanser är vanliga i jiddisch. Ex.:

Sore 'Sara' ~ *Sor-ke* 'lilla Sara'¹⁰
mame 'mor' ~ *mame-shi* 'lilla mamma'¹¹
Got 'Gud' ~ *Got-enju* 'vår käre Herre'
frum 'from' ~ *frum-ak* 'skenhelig', 'hycklare'
shnajder 'skräddare' ~ *shnajder-uk* 'skräddarstackare'

3.4.5 Övriga ingredienser

Schulman (1991:98) menar att förutom de ovannämnda ingredienserna i jiddisch så förekommer även rumänska, moldaviska och grekiska element. Dessutom är det idag tvivelsutan så att den jiddisch som talas i USA innehåller mängder med engelska element, den i Argentina spanska, den i Sverige svenska, etc. Dessa företeelser är dock av mycket senare datum än de ovan beskrivna. Vad beträffar svenska ord använda i jiddisch

¹⁰ Enligt Susanne Sznajderman-Rytz är *Sore-le* vanligare. Schulman (1991:99) räknar upp en lång lista på diminutivformer av *Josef* med varierande betydelsenysanser: *Joschke*, *Jozifl*, *Josel*, *Josche*, *Josele*, *Josenyu*, *Josinke*, *Josinkele*, *Joschkele*, *Joschenyu*, *Joschkenyu*. Intressant nog påpekar Schulman att även verb kan böjas i diminutiv, såsom *schlofenyu* 'sova lite'.

¹¹ Även *mame-li* 'min lilla mamma'.

ger David Beitner i Malmö följande exempel: *bjuden, fest, skatt, fylla år, bil, tomat, potatis, hej, vi ses* etc. Observera att dessa ord är tämligen centrala i de flesta språk och knappas kan saknas på jiddisch. Det är dock ytterst vanligt att talare av ett mottagarspråk mer eller mindre permanent lånar in ord från majoritetsspråket, trots att mottagarspråket självt redan har ord för begreppen i fråga. Detta är särskilt tydligt när mottagarspråkets talare är så höggradigt två- eller flerspråkiga som fallet är här. Vi tillhör de forskare som inte tror att det går att förklara kodväxling och lån i samtal mellan flerspråkiga individer i funktionalistiska termer. Enligt flertalet språkkontaktsforskare behöver inte heller flitig användning av inlånade inslag tyda på pågående språkbyte.

3.5 Allmänna språkliga observationer

I det följande avsnittet tas diverse fonologiska och grammatiska egenskaper hos jiddisch upp utan att genomgående kopplas till ett visst givarspråk. I den mån jämförelser görs är det med tyska, som är det språk som påverkat jiddisch mest. Detta innebär naturligtvis inte att jiddisch skall ses som en underavdelning av tyska. Den följande framställningen anger egenskaper i "standardjiddisch", och avsevärda dialektala skillnader kan förekomma.

3.5.1 Fonologi

Jiddisch inkluderar 35 fonem varav nio vokaler (Birnbaum 1979:220-223). Tyska språket har ungefär samma antal fonem, men fler vokaler. Jiddisch har följaktligen fler konsonanter, bland annat palato-alveolara frikativor, affrikator och nasaler, i Birnbaum (1979:222) återgivna som /s'/, /z'/, /c'/, /dz'/, /ni/ och /li/. Jiddisch saknar främre rundade vokaler, vilket kan ses som en förenklingseffekt, eftersom dessa språkljud är markerade bland världens språk. T.ex. motsvaras tyskans *Glück* av *glik* och *Löffel* av *lefl*. (Katlev 1986:95). Långt /a/, /o/ och /e/ i tyska motsvaras av /o/, /oi/, /ei/: *Tag* ~ *tog*, *gross* ~ *grojs*, *geh!* ~ *gej!* Den tyska diftongen /ai/ är /a:/ i västjiddisch: *Bein* ~ *baan*, i östjiddisch dock *bajn* /bain/. Tyskans /au/ motsvaras av /a:/ respektive /oi/: *kaufen* ~ *kaafen*, *kojfen*. Bland skillnader i konsonanternas fonotax kan nämnas det faktum att jiddisch har *f* eller *p* när tyska har *pf*: *Pferd* ~ *ferd*, *Kopf* ~ *kop* (Katlev 1986:95). Dessutom finns en stark tendens att liksom i t.ex. engelska reducera alla obetonade vokaler till schwa.

3.5.2 Skriftsystem

Av tradition skrivs jiddisch med hebreiska tecken. Det hebreiska alfabetet är konsonantiskt, men vissa konsonanttecken används för att återge vokalljud i jiddisch. Det finns även omfattande konventioner för att skriva jiddisch med romanskt alfabet. Betydande språkvårdsarbete med inriktning på jiddisch bedrivs av JIVO/YIVO (Institute for Jewish Research) i New York, en organisation som grundades 1925 i nuvarande Vilnius under namnet Judiska Vetenskapliga Institutet (Yidisher Visenshaftlicher Institut).

3.5.3 Morfosyntax

King (1987) diskuterar morfologi i jiddisch och menar att denna ger de bästa ledtrådarna till jiddischs historia eftersom morfologin är den komponent i språket som bäst motstår språkförändringar. Hans åsikt motsäges dock av den typiskt slaviska diminutiven på *-nik* i jiddisch, som bör tillhöra språkets nyare egenskaper. Jiddisch skiljer inte på stark respektive svag adjektivböjning, som förekommer i tyska, och genusreduktioner är också utbredda. Som generaliserad reflexiv kan *zikh* förekomma. Perfekt ersätter preteritum, sålunda heter 'gick' *iz gegangen* (jfr tyska *ging* (Katlev 1986:95)).

Många generativa studier har gjorts av jiddisch. Eventuellt beror detta på att Noam Chomsky, den störste av lingvister, själv är jude (och för övrigt skrev sin mastersavhandling om hebreiska). Väldigt många av Chomskys efterföljare är också judar. Bland fenomen man har intresserat sig för är följande.

Jiddisch tillåter dubbel eller till och med trippel negation, som ett av de inledande ordspråken visade: *far a geshlogenenem hunt tor men **kein** shtekn **nit** vaizn* 'man får inte visa käppen för slagen hund'. Denna egenskap saknas i tyska men är mycket vanlig i t.ex. olika kreolspråk världen över.

Jiddisch har ordföljden subjekt + verb + objekt i både huvudsatser och bisatser, i motsats till t.ex. tyska och nederländska som har verbet sist i bisatser. Även detta återfanns i ett av de tidigare ordspråken, nämligen *oib tsedoke **hot gekost** kein gelt*,... 'om välgörenhet inte hade kostat pengar, ...' Se vidare Diesing (1990), Santorini (1995), Prince (1981).

Ja/nej-frågor åstadkoms mycket ofta genom att påståendesatser uttalas med stigton.

Jiddisch är ett utpräglat så kallat V2-språk, vilket innebär att det finita verbet alltid kommer på andra plats i huvudsatser. Jfr *dos bukh hot Max geleyent* ordagrant "den bok har Max läst" (= 'boken läste Max', Diesing

1990:44). Jiddisch är dock mer utpräglat på denna punkt än vad de flesta andra germanska språk är eftersom språket har V2-fenomenet även i bisatser. Jfr: *es iz a shod vos hayntike tsaytn kenen azoy fil mentshn afile nit leyenen* ordagrant “det är synd att nuförtiden kan så många människor inte ens läsa” (=‘det är synd att så många människor inte ens kan läsa nuförtiden’, Diesing 1990:44). Samma fenomen finns för övrigt i isländskan (Platzack 1986). Dessutom företer jiddisch en satstyp kopplad till V2-fenomenet som i den generativa litteraturen kallas “stylistic fronting”, vilket innebär att subjekt och verb byter plats. I jiddisch är denna transformation obligatorisk i bisatser när dessa saknar underordnande konjunktion (Diesing 1990:73): *ven hostu gezogt hot Max geleyent dos bukh* ordagrant “när har du sagt har Max läst boken” (=‘När sa du att Max läste boken?’).

I jiddisch återfinns vi också en unik topikaliserings (spetsställning) av en infinitivliknande verbform. På svenska kan vi topikaliserar en hel verbfras (predikatsdel) och få satser som *läser boken gör han nu*, medan motsvarande mening på jiddisch heter *leyenen leyent er dos bukh yetst* ordagrant “läsa läser han boken nu”. Konstruktionstypen beskrivs vidare i Källgren & Prince (1989).

I jiddischinspirerad engelska förekommer något som kallas “Yiddish movement”, exemplifierat av fallet *me she wants to help*. Bannies (1994) diskuterar skillnader mellan vänsterpetning, topikaliserings, fokalisering och denna “jiddisch-flytt”. Se även Prince (1981).¹²

De morfosyntaktiska egenskaper som jiddisch uppvisar är intressanta eftersom de är så motsägande. Å ena sidan förekommer ett antal regulariseringsfenomen som är typiska för kontaktspråk (se Weinreich 1968). Å andra sidan innefattar jiddisch som vi såg ovan ett antal komplexa satstyper, vilka är mycket ovanliga i “blandspråk”. Detta förhållande stärker intrycket av att jiddisch inte går att placera i något bestämt fack, utan man tvingas konstatera att språket har en mängd idiosynkratiska egenskaper.

3.5.5 Övrigt

Jiddisch har en rik litteratur och har i alla tider förekommit som skriftspråk i olika sammanhang. David Beitner nämner att 52 olika

¹² Susanne Sznajderman-Rytz gör mig uppmärksam på att Yiddish movement mycket ofta förekommer med frågeintonation i responser av den typ som exemplifieras i följande minidialog:

A: Can I help you?

B: Me you want to help?

dagstidningar på jiddisch utkom i mellankrigstidens Polen, till vilka bör läggas ett stort antal övriga periodica publicerade på jiddisch i Polen under denna tid. Dessutom förknippas jiddisch med en levande berättartradition och det finns många sagor, sägner och skrönor som är intimt sammanbundna med det jiddischska idiomet (se Schulman 1988, 1996, Silverman 1988). Jiddisch förfogar över en rik flora av ordspråk och talesätt, som samlats i en jiddisch-svensk utgåva av Kerbel (1995), ur vilken det citerades ovan. Det bör också noteras att jiddisch är det givna språket i den berömda judiska film-, sång- och teatervärlden. Den förste ståupp-artisten, Lenny Bruce, förvaldade ett judiskt arv och kryddade sin engelska med jiddischismer. Slutligen kan nämnas att jiddisch är mycket synligt på Internet med ett antal hemsidor och länkar.

4 Jiddisch i Sverige idag

I detta avsnitt försöker vi ge en bild av i vilka sammanhang jiddisch används som tal- och skriftspråk i Sverige idag. Liksom för de flesta mindre språk i Sverige är utbredningen och aktiviteterna ganska okända för majoriteten, men de kan utgöra ett mycket viktigt och levande inslag i livet för språkets utövare.

Enligt David Schwarz, nyligen pensionerad redaktör för tidskriften *Invandrare och Minoriteter*, och själv en överlevande som evakuerades till Sverige 1950, har judarna en egen modell för integration i värdlandet som gäller alltså även Sverige. Detta gäller inte bara de som kom efter kriget, utan gruppen som helhet, varhelst den slår sig ner. Man kan i denna modell se drag som går igen i judarnas historia även på annat håll i världen. Schwarz beskriver judarnas integrationsstrategi som en "gör det själv"-modell. Vis av generationers negativa erfarenheter litar man inte på att statsmakterna skall skydda gruppen, utan man skapar ett eget skyddsnät. Man vet aldrig när man behöver fly igen, och man förväntar sig inte att vara välkommen någonstans, enligt Schwarz. Sverige har tidvis haft en mycket negativ inställning till detta beteende, t.ex. vad beträffar Hillelskolan, en judisk heldagsskola i Stockholm (se Schwarz 1971:36-37). Enligt Schwarz överlevde denna skola under den första tiden tack vare gruppens egen finansiering och genom en självständig hållning gentemot statsmakten. På samma sätt har Sällskapet för jiddisch och jiddischkultur i Sverige m.fl andra föreningar i många år fungerat utan bidrag från stat eller kommun, enligt Schwarz och David Fischer. Judarna har inte heller sökt hemspråksundervisning i jiddisch för sina barn. De som har begärt hemspråksundervisning har velat ha dylik i hebreiska i stället. I Borås har man däremot enligt Susanne Sznajderman-Rytz gått ifrån den här strategin något. Där har judarna sökt och fått

bidrag från kommunen till den judiska föreningen just som invandrarförening, p.g.a. att en hög andel av föreningens medlemmar är flyktingar (nämligen överlevande).

4.1 Föreningsaktiviteter

De föreningar i Sverige som organiserar aktiviteter kring jiddisch och jiddischkultur är åtminstone löst anknutna till de judiska församlingarna, på så sätt att de (enligt Fischer (1996:290-92), för Stockholms del i varje fall) erhåller indirekt stöd genom att de får låna lokaler av församlingen för sina möten och evenemang. Men detta betyder enligt flera källor inte att medlemmarna i de olika föreningarna är religiösa eller aktiva församlingsmedlemmar.

Jiddisch har även en viss roll som lingua franca i församlingslivet; särskilt rapporteras detta för Malmö. Nya rabbiner som kommer från utlandet och därmed inte kan svenska, använder ofta jiddisch i sina tidiga kontakter med församlingsmedlemmar; de predikar delvis på jiddisch, och förklarar t.ex. på engelska, enligt David Beitner. Hälsningsfraser och enstaka ord på jiddisch används även i Göteborg i samband med gudstjänstbesök, enligt Izydor Sznajdman. Jiddisch fungerar vidare som allmänt umgängesspråk bland "45:orna" i informella samtal.

4.1.1 Sällskapet för jiddisch och jiddischkultur i Sverige

Den här föreningen, som firade 50-årsjubileum i december 1996, finns i alla de tre församlingarna i Sverige och utger en gemensam tidskrift: *Jiddisch-kultur i Skandinavien*. Föreningarna har likartade aktiviteter på alla tre orterna. Medlemmarna träffas regelbundet för social och kulturell samvaro, där jiddisch spelar en helt central roll. Aktiviteterna kan t.ex. bestå av filmaftnar, vitsaftnar, teaterföreställningar eller musikaftnar. För en del av dessa evenemang inbjuds artister från Polen eller Israel att uppträda för publiken. Föreningarna i de tre städerna samordnar dessa evenemang, så att den utländska gruppen gör en turné med uppträdanden på alla tre orterna. Dessa besök kan ske i samband med en högtid, t.ex. minnesdagen av förintelsen. I alla fall i Göteborg översätts mycket av det jiddischska innehållet till svenska "för att nå alla", enligt Izydor Sznajdman. I Malmö däremot talar man enligt David Beitner för det mesta ("90%") jiddisch i samband med sammankomsterna. Bara i Malmö är 280 hushåll medlemmar i föreningen.

Tidskriften *Jiddisch-kultur i Skandinavien* kommer ut med två nummer per år. Hälften av tidningen är på svenska och hälften på jiddisch.

Halvorna är dock inte översättningar av varandra, utan innehållet skiljer sig åt. Den jiddischska halvan skrivs på vanligt sätt med hebreisk skrift. Innehållet omfattar bl.a. debatt, nyskrivna artiklar, omtryck och översättningar av tidningsartiklar, politiska karikatyrrer, vitsar, poesi och annonser. Den trycks numera med laserskrift i A4-format i enfärg men med färgat omslag.

4.1.2 Andra föreningar och aktiviteter

Jiddisch spelar en viktig roll även inom andra föreningar som är mer eller mindre anknutna till församlingarna. Framförallt gäller detta de olika "överlevande"-föreningar som finns. Inom dessa sammanslutningar talas nästan enbart jiddisch, eftersom i stort sett alla som tillhör gruppen överlevande är jiddischtalare. När de träffas talar de naturligtvis detta språk, särskilt som anledningen till sammankomsten är deras gemensamma upplevelser. Föreläsningar av utländska personer, om de i första hand är riktade till äldre personer, hålls på jiddisch i Malmö, enligt David Beitner.

Även många andra aktiviteter som svenska judar deltar i kan innehålla jiddischska inslag. David Fischer berättar t.ex. att högtidstal i samband med bröllop, *bar* eller *bat mitzvah* eller t.o.m föreningars årsmöten ofta innehåller vitsar på jiddisch. Jiddischmusik är ett återkommande inslag i många aktiviteter. I Göteborg leder Izydor Sznajdman en liten grupp som sjunger på jiddisch, och som ibland uppträder i olika judiska sammanhang. Enligt Sznajdman går det inte att ha en musikkväll utan att sjunga på jiddisch. Man sjunger kanske 10% på hebreiska och resten på jiddisch.

I Stockholm har enligt Aktuellt (feb. 1997) en fast judisk teaterscen nyligen invigts på Djurgården. I nämnda Aktuellt kunde man se och höra ett utdrag ur Salomon Schulmans "Natten läser stjärnor" (1991) på jiddisch och svenska. Uppläsningen av dikterna, både på jiddisch och på svenska varvades med jiddischska texter tonsatt till punkmusik, framförda av unga musiker. Det judiska bandet Glickers som sjunger moderniserade gamla judiska sånger från öst på jiddisch är mycket populärt i Lund, enligt Anna Svenson.

Kurser i jiddisch finns i studiecirkelform i Göteborg och i Malmö. Dessa leds av Izydor Sznajdman resp David Beitner. Dessutom fungerar Lennart Kerbel som jiddischlärare i Stockholm. Kursdeltagarna i de förstnämnda studiecirkelarna är både unga och gamla, dock inte barn, enligt lärarnas uppgifter. I Göteborg ges en nybörjarkurs och en kurs för mer avancerade, där man läser jiddischlitteratur.

Uppläsning av litteratur på jiddisch har förekommit på judiska närradion både i Stockholm och i Göteborg. I Göteborg i varje fall brukar uppläsningarna översättas till svenska.

I Malmö ger man en bibelkurs sedan 1960-talet där man använder jiddisch som umgänges- och förklaringspråk i förhållande till texterna.

Ingen bokutgivning i Sverige förekommer för tillfället, men det är ganska lätt att få tag i böcker på jiddisch från t.ex. Israel.

4.2 De icke-aktiva. Språkpotentialen

Även om ovannämnda föreningsaktiviteter i första hand organiseras av människor i "överlevandegenerationen", besöks de inte enbart av dessa. Yngre personer kommer ofta på filmaftnarna och teater- och musikföreställningarna. Enligt flera av våra informanter förstår många i Sverige födda judar (framförallt inom "babyboom"-generationen) jiddisch utan större problem, även om många sällan talar språket. Det är också ojämnt med läs- och skrivkunskaper inom den här generationen.

4.3 Generationsskillnader

Det finns enligt Svenson (samtal 970317) särskilt bland de mer ortodoxa ättlingarna till sekelskiftesflyktingarna användare av jiddisch inom andra, tredje och även i viss mån fjärde generationen, om man definierar "användare av jiddisch" ganska brett (se nedan). Som antyds ovan är dock "överlevandegenerationen" den grupp som mest aktivt använder jiddisch, både när det gäller talspråket och skriftspråket. Till de aktiva användarna bör också räknas vissa judar som kom till Sverige under 50- och 60-talet. De överlevande är samtliga i pensionsåldern. För denna grupp har jiddisch i många fall en mycket stor betydelse som länk till den värld som existerade före andra världskriget. Även om den världen omfattar oerhört smärtsamma minnen, verkar de flesta vi talat med enbart ha positiva associationer till jiddisch.

"Babyboom"-generationen har i många fall vuxit upp i hem där jiddisch talades, ofta parallellt med svenska. Detta gäller David Beitners och Izydor Sznajdmans barn samt Susanne Sznajderman-Rytz och hennes man. De överlevande lärde sig i många fall svenska oerhört fort, och började även använda det hemma, men detta verkar inte ha inneburit att jiddisch försvann från hemdomänen, utan språket hade sin givna roll. I vissa hem talade föräldrarna jiddisch och barnen svarade på svenska. I andra använde man jiddisch i samband med de ofta förekommande besöken av släkt och vänner från andra delar av världen. I alla sådana

sammanhang talades det jiddisch. På 50-talet fanns det fortfarande judiska kvarter i svenska städer där man kunde handla på jiddisch. Detta var enligt David Fischer t.ex. fallet på Söder i Stockholm, men även i mindre städer som Borås, enligt Susanne Sznajderman-Rytz.

Generationsfaktorn spelar klart en viktig roll i språkbevarandet. När man generationsvis jämför "sekelskiftesflyktingarna" och "andra världskrigetflyktingarna" och deras ättlingar finns det intressanta likheter i språkanvändningsmönstret. I båda grupperna har första generationen jiddisch som huvudspråk, men lär sig svenska. I båda grupperna lär sig andragenerationen jiddisch hemma av sina föräldrar, men tenderar att tilltala dem på svenska. I tredje generationen finner man personer med varierande receptiva kunskaper, vad vi har kallat för "talarpotentialen".

Men detta är inte hela historien. Det finns även likheter inom en och samma åldersgrupp, t ex bland de som föddes de första åren efter andra världskriget, vare sig de är ättlingar (i tredje generation) till "sekelskiftesgruppen" eller (i andrageneration) till "överlevandegruppen". De har vuxit upp under den tid då staten Israel bildades, och där hebreiskan har spelat en delvis ny och viktigare roll för den judiska gruppen. De har upplevt den etniska väckelsen som började i slutet av 60-talet och som fortfarande pågår, vilken innebär att man intresserar sig för sitt etniska ursprung och kultur, även sitt språk.

Huruvida man vill betrakta en del av den här generationen som "talare av jiddisch" eller inte beror på hur man definierar begreppet "talare av språk X". I andra sammanhang har Boyd (1985) kallat liknande talare för "receptivt tvåspråkiga" eller "marginellt tvåspråkiga". Dorian (1982) kallar en liknande grupp av talare av skotsk gaeliska för "semi-speakers". Dessa talare är framförallt personer som förstår språket ganska väl, och som kan uppskatta musik, teater, film eller vitsar på språket. En (antagligen mindre) del kan läsa språket och få kan förmodligen skriva jiddisch. Dessa personer utgör trots allt vad man skulle kunna kalla för en "talarpotential". Om de kände ett större behov av att utveckla sina färdigheter i jiddisch, skulle de förmodligen kunna göra detta ganska fort. David Beitner beskriver exempelvis hur hans dotter efter att ha utvandrat till Israel och börjat arbeta som sjukgymnast där fick anledning att utveckla sina färdigheter i jiddisch, eftersom många äldre patienter uppskattade att de kunde få behandling hos sjukgymnasten på jiddisch.

4.4 Geografiska skillnader

Enligt samstämmiga uppgifter skiljer sig de olika judiska församlingarna/föreningarna i Sverige ganska markant åt vad gäller andelen jiddischtalare. Detta beror i första hand på vilka grupper som dominerar

de olika församlingarna/föreningarna i antal. I David Fischers enkät bland medlemmar i Stockholms judiska församling uppgav 7% av respondenterna att de hade "mycket bra" kunskaper i jiddisch; ytterligare 18% uppskattade sina kunskaper till "ganska bra". I en intervju anger Fischer att han tror siffrorna kan vara något i överkant. Han uppskattar att kanske totalt 20% har "ganska bra" eller "mycket bra" kunskaper i jiddisch bland församlingsmedlemmarna. I Göteborg är enligt uppgift bilden ungefär densamma som i Stockholm.

I Malmö församling och de "mindre" judiska föreningarna spelar enligt flera källor däremot jiddisch en betydligt större roll än i de två största församlingarna. Detta beror på att dessa församlingar och föreningar i större utsträckning domineras av senare anlända flyktingar, vilka i stor utsträckning har jiddisch som modersmål. Här finns också en större andel ortodoxa judar, vilkas språkanvändning sammanfaller med de föras (David Fischer i intervju). Som nämndes ovan har jiddisch alltid spelat en större roll bland de mer ortodoxa judarna än bland de mer "liberala" eller reformerta. Stockholms och Göteborgs församlingar har en reformerad gudstjänstordning medan församlingen i Malmö och de på många mindre orter som t.ex. Borås är mer ortodoxa¹³. Det finns små ortodoxa synagogor i både Stockholm och Göteborg, men deras medlemmar tillhör samma församling som de som besöker den stora synagogan i respektive stad. Detta innebär att andelen jiddischtalare -- aktiva eller "potentiella"-- säkert är högre i Malmö och på de mindre orterna än i Stockholm och Göteborg. Vilka de exakta andelarna är vore mycket svårt att ange.

Det finns även en stor grupp judar, förmodligen en majoritet, som inte alls är med i församlingarna eller föreningarna. SST:s årsbok 1995 anger antalet "betjänade medlemmar" i de judiska församlingarna i Sverige som något över 10 300. Denna nettosiffra omfattar både församlingsmedlemmar och medlemmar i föreningar anknutna till församlingarna. Byström Janarv (1996:61) anger totalantalet judar till 20 000 och antalet församlingsmedlemmar till 7 000. Hon beräknade antalet sekulariserade judar till över 10 000.

¹³ Församlingarna är egentligen mycket "eklektiska". Medlemmarna kan ha ganska olika preferenser vad gäller gudstjänstordning och t.ex. koscherhållning, men alla tillhör samma församling, och de olika grupperna respekterar varandras sätt att leva. I Fischers enkät i Stockholm anger t.ex. ca 16% att de har strikt koscher själva, medan hela 49% ansåg det viktigt att Församlingen har strikt koscher i gästköket i sessionssalen. Detta av hänsyn till ortodoxa församlingsmedlemmar såväl som gäster. Även föreningar som t.ex. Sällskapet för jiddisch och jiddischkultur i Sverige är eklektiska vad gäller politiska uppfattningar, sionism o.s.v. på grund av att underlaget på varje ort inte räcker till mer än en förening.

Troligen finns det jiddischtalare bland de ickeförsamlingsanslutna, men ingen av våra källor hade någon klar uppfattning om i vilken utsträckning. David Fischer och David Schwarz anger att andelen jiddischtalare bland icke-anslutna judar är betydligt mindre än motsvarande andel i församlingarna. Susanne Sznajderman-Rytz gör dock det viktiga påpekandet att många lämnar församlingarna utan att för den skull upphöra att leva på judiskt vis; detta kan omfatta även användningen av jiddisch. Men det är säkert svårare att komma i kontakt med andra talare om man inte tillhör det nätverk som församlingarna utgör.

4.5 Framtiden: Optimister och pessimister

Utan att vi direkt frågade om det ville alla våra informanter uttala sig om jiddischs framtid i Sverige. Men här går uppgifterna vitt isär. Trots att vi inte har ombetts uttala oss om jiddischs framtid, redovisar vi här de olika uppfattningarna som kom fram i intervjuerna. De kan grovt indelas i "optimistiska" och "pessimistiska".

4.5.1 Pessimistiska hållningar

Pessimisterna menar att jiddisch har en begränsad framtid i Sverige. De poängterar att de flesta av de aktiva talarna är äldre, och att de yngre använder språket aktivt i första hand i samtal med äldre. I Fischers avhandling uppgår andelen "mycket bra" eller "ganska bra" talare bland respondenterna själva till 25%, medan motsvarande siffra för respondenternas föräldrar är 48% och för mor- och farföräldrar ca 55%. David Fischer uppskattar att jiddisch i stort sett kommer att ha dött ut i Sverige om 20 år ("när min grabb blir vuxen..."). David Beitner förutspår att språket inte används i Sverige i mer än 50 år till. Även Salomon Schulman (1996:27), en av jiddischs största supporters i Sverige, skriver att jiddisch i Sverige "går en mörk framtid till mötes", eftersom "det Östeuropeiska fundamentet har gått förlorat med det senaste kriget". David Beitner anger som skäl till minskningen att det inte finns utbildning och skolor som undervisar i eller på jiddisch. Även Mirjam Sterner Carlbergs åsikt är att jiddisch inte kommer att överleva någon längre tid. Hon är till och med rädd för att antisemitism skulle kunna uppstå bland svenska icke-judar om jiddisch skulle börja betraktas som minoritetsspråk. Även David Schwarz betonar judarnas rädsla för antisemitism i Sverige. För pessimisterna har ändå jiddisch enbart positiva associationer: det är "nostalgiskt", "pittoreskt", "ett kuriosum" o.s.v. För pessimisterna, och även i stor utsträckning för optimisterna, har

jiddisch ingen större betydelse för den judiska identiteten i Sverige, dvs att man kan mycket väl vara jude och leva ett judiskt liv utan att använda jiddisch¹⁴. David Schwarz menar att associationerna till jiddisch är negativa på ett globalt plan genom att språket förknippas med gettotillvaron och förintelsen, men positiva på det personliga planet.

4.5.2 Optimistiska hållningar

Optimisterna ser mycket ljusare på jiddischs framtid i Sverige. De pekar på den stora talarpotentialen som redovisades ovan. Även om få utanför den äldre generationen aktivt använder språket idag, förstår väldigt många jiddisch, menar de. De pekar också på den höga status jiddisch har fått på senare tid, bl.a. genom att Isaac Bashevis Singer fick Nobelpriset 1978¹⁵. Optimisterna pekar också på det faktum att även pessimisterna har en positiv attityd till jiddisch, trots att staten Israel tidigare har haft en mycket restriktiv politik mot språket. Denna politik håller nu på att mjukas upp, eftersom hebreiskan är väletablerad som landets officiella språk.

Även på annat håll i världen, inte minst i USA, finns det vid sidan av de många jiddischtalarna och de gamla etablerade jiddischska institutionerna ett nyvaknat intresse för jiddisch och jiddischkultur även bland unga människor. Kurser hålls både på sommaren (t.ex. i Cambridge, Storbritannien) och under terminstid vid olika universitet i världen, framförallt i Nordamerika och i Israel. På senare tid har det t.o.m ansetts fashionabelt att studera jiddisch och att använda jiddischska uttryck i sin engelska eller svenska. Ett uttryck för det nyvaknade intresset för judisk historia och kultur i Sverige kan vara de doktorsavhandlingar som har kommit ut under slutet av 1980- och 1990-talet.

Språket har en stark koppling till judendom (främst ortodox dito) samt till judiska traditioner och kultur, även bland icke-religiösa judar. Språket anses inte som en nödvändig komponent i ett judiskt sätt att leva (Fischer 1996: 168-170), men något som definitivt ökar känslan av judisk gemenskap både i tid och rum. Tidningar ges ut på jiddisch i en rad länder, även dagstidningar. Genom att prenumerera på ett antal jiddischska tidningar håller man sig informerad om vad som händer

¹⁴ Detta förhållningssätt gör jiddisch ganska unikt bland minoritetsspråk i världen.

¹⁵ Isaac Bashevis Singer är på intet sätt språkets enda författare. Flera informanter ansåg att andra, bl.a. Singers bror Joshua, var större. En annan jiddischförfattare som är bekant för en icke-judisk publik är Sholem Alejchem, som bl.a. skrev noveller som ligger till grund för musikalen "Spelman på taket." Shmuel Josef Agnon, som delade Nobelpriset 1966 med judinnan Nelly Sachs, skrev delvis på jiddisch, men dock huvudsakligen på hebreiska.

överallt i den judiska världen, berättar David Beitner. För optimisterna är jiddisch inte bara ett språk utan ett "sätt att leva".

Som beskrivits ovan har jiddisch hela tiden varit ett språk som har talats parallellt med andra språk bland judar. Det finns ett stort och viktigt kulturarv på jiddisch, som judarna med rätta är stolta över. David Beitners syn på den aktuella situationen är denna: tidigare var hebreiska det lärda folkets språk, medan alla kunde jiddisch. Nu håller det på att bli tvärtom: de flesta judar kan hebreiska, och jiddisch blir för dem ett språk som de har studerat mer formellt, t.ex. på universitet. I och med detta finns det möjlighet att jiddisch blir populärt igen. Språkets betydelse har med andra ord ökat och minskat under olika perioder. Kriget och förintelsen innebar ett mycket svårt slag, inte bara mot det judiska folket och dess kultur, utan också mot jiddisch. Men många anser att "ryktet om dess död är betydligt överdrivet".¹⁶

En kvalificerad optimist vad gäller jiddischs framtid i världen är språksociologen Joshua Fishman (1981, 1991). Han redovisar (1991:325-334) hur jiddisch har dömts ut som döende eller död under närmare två hundra år, liksom språk som t ex walesiska, breton och flamländska, som alla än idag är levande språk. Han analyserar varför olika människor har förutspått jiddischs död, både judar och icke-judar, och finner evidensen för dessa förutsägelser som tunn. Han förutsäger själv att antalet jiddischtalare kommer att öka inom de närmaste åren, bl a på grund av höga födelsetal inom vad han kallar för "ultra-ortodoxa" kretsar. Han menar att inte bara icke-judar utan även judar "continue to treat Yiddish (even after the holocaust and rebirth) the way Christian and Moslem worlds have become accustomed to treat Jews: with denial, with death expectations, with death wishes" (1991:332).

5 Slutsatser (tentativa svar på utredningsfrågorna)

1. Hur länge har jiddisch använts i Sverige?

Det finns belägg för att jiddisch har använts i Sverige lika länge som judar har bott i landet, d.v.s. omkring 225 år.

¹⁶ Izydor Sznajdmans fru Rosa hade just gått i pension 1978 när Singer fick Nobelpriset. Hon hade bestämt sig för att som nybliven pensionär skriva en bok om sina minnen från hemstaden Lublin. När Lars Gyllensten tillkännagav att Singer hade fått Nobelpriset i litteratur, sade Gyllensten, enligt Sznajdman, att Singer skrev på jiddisch, "ett språk som håller på att dö ut". Sznajdman berättar vidare att detta uttalande ledde hans fru till beslutet att skriva sin minnesbok på jiddisch, vilket hon också gjorde. Boken utgavs för övrigt i Israel och senare i Polen i författarens egna polska översättning.

2. Har jiddisch under denna tid använts kontinuerligt i Sverige från generation till generation?

Det kan ha funnits en tid runt mitten av 1800-talet när jiddisch enbart användes av ett fåtal talare eller inte alls. Vi har svårt att avgöra detta.

Jiddisch var modersmålet för det stora flertalet judiska flyktingar till Sverige under 1900-talet, både bland de som kom från Östeuropa under perioden 1870-1910, och de som kom i samband med och efter andravärldskriget. Jiddisch användes dagligen av förstagenerationen; andragenerationen har det som förstaspråk och varierande receptiva kunskaper i språket; och tredje och (i förekommande fall) fjärde generationen tillhör i många fall "talarpotentialen".

3. Vilka varieteter av jiddisch används i Sverige?

En svensk varietet baserad på östjiddisch, innefattande både litauiska och polska varieteter. Dessa varieteter är enligt uppgift i stor utsträckning ömsesidigt förståeliga, men deras respektive talare verkar vara noga med att hålla isär dem.

4. Hur många-- uppskattningsvis-- använder jiddisch i Sverige idag?

Vi har svårt att ge någon mer kvalificerad uppskattning av antalet jiddischanvändare i Sverige idag. Bl a är det inte helt givet hur man ska definiera "användare av jiddisch".

Det finns dock ett antal olika källor som gör det möjligt att komma fram till någotsånär samstämmiga uppskattningar. Zitomersky (se appendix 2) anger antalet judar i Sverige 1980 till 16 500. Andra uppskattningar (bl a Byström Janarv 1993:61) anger att upp till 20 000 judar bor i landet. I *American Jewish Yearbooks* (1979 citerad i Fishman 1991) anges totalantalet judar i Sverige i slutet av 1979 som 16 000. Vi kan alltså dra slutsatsen att antalet judar i Sverige ligger någonstans mellan 15 000 och 20 000 personer, beroende på hur man definierar begreppet "jude"¹⁷.

SST anger antalet "betjänade medlemmar" av judiska "samfundet" i Sverige vid årsskiftet 94/95 till 10 378. Detta antal omfattar inte bara församlingsmedlemmar enligt församlingarnas egen definition, utan även sådana som t ex deltar i studieverksamhet som är anknuten till försam-

¹⁷ Siffrorna varierar dels på grund av att etnisk tillhörighet inte registreras i Sverige, dels beroende på hur man definierar termen "jude". Klargörande diskussioner av definitionsproblematiken finns bl a i Lomfors (1996) och Fischer (1996).

lingarna. Antagligen finner vi de allra flesta användarna av jiddisch bland dessa "organiserade judar".

David Fischers (1996) enkät gav vid handen att ca 25% av medlemmarna i Stockholmsförsamlingen talade jiddisch "mycket bra" eller "ganska bra". Om man tillämpar detta procentsantal på antalet "betjänade medlemmar" enligt SST kommer man upp i en *minimisiffra* på drygt 2 500 talare av jiddisch. Men flera källor uppgav att andelen jiddischtalare är betydligt större bland judar i Malmö och de mindre judiska församlingarna än den är i Stockholm och Göteborg. I så fall bör man öka siffran till åtminstone 3 500 för hela Sverige, särskilt om man räknar med ett visst antal jiddischtalare som faller utanför SST:s siffra för "betjänade medlemmar". Denna siffra är en uppskattning av antalet personer som talar jiddisch "mycket bra" eller "ganska bra". Om man dessutom räknar med "talarpotentialen" (se ovan) skulle man kunna öka siffran ytterligare till kanske 5 000 eller fler. Denna högre siffra stämmer ganska väl med David Schwarz' uppskattning (samtal 970130) av antalet talare av jiddischtalare i Sverige: 5-6 000 personer.

I *American Jewish Yearbook* (1979 citerad i Fishman 1991) uppskattas antalet med jiddisch som modersmål till 3 200. Andelen som har jiddisch som modersmål av totalantalet judar (enligt samma källa) är därmed .20. Andelarna för övriga länder i redovisningen varierar från .15 för länder som t ex Frankrike och Storbritannien, upp till .30 för länder som Kanada, Australien, Sydafrika och de flesta sydamerikanska länderna. Andelen för Sverige är alltså *lägre* än Fischers för andelen som talar språket "mycket bra eller ganska bra". Men Fischers siffra gällde en självskattad språkfärdighet inte modersmål och den hade som utgångspunkt medlemmar i Stockholms församling, inte alla judar i Sverige.

Vi vet inte hur *American Jewish Yearbook* har definierat termen "modersmål", eller hur de har kommit fram till sina uppskattningar, men återigen skulle vi till deras uppskattning vilja lägga ett antal tusen "potentiella talare" eller "receptivt tvåspråkiga", som förmodligen inte skulle betrakta jiddisch som sitt modersmål och inte heller betrakta sina färdigheter i språket som "mycket bra" eller "ganska bra". Detta tillägg gör att totalantalet "användare av jiddisch", om man definierar termen "användare" brett, skulle komma upp i 5 000 till 6 000 personer.

Sammanfattningsvis kan man säga att Zitomersky (1988) och *American Jewish Yearbook* (i Fishman 1991) anger likartade siffror för totalantalet judar i Sverige, även om ingen av källorna definierar vad som menas med "jude". Fischers (1996) undersökning avser språkfärdighet i jiddisch, och var genomförd nyligen; *American Jewish Yearbook*s språksiffra avser jiddisch som modersmål och gäller slutet av 1970-talet. Trots olikheterna i årtal och vad språksiffran avser kommer man med en kombination av Zitomerskys uppskattning och Fischers enkätresultat, med en liten

korrigering fram till ungefär samma siffra som i *American Jewish Yearbook*: mellan 3 000 och 3 500 personer. Till dessa siffror skulle vi som sagt vilja lägga ett antal som har receptiva kunskaper i jiddisch, kanske ett par tusen personer, vilket gör att man kommer fram till en siffra som liknar David Schwarz uppskattning. Det är svårt för oss att ange en exaktare siffra, därför att dessa källor ställt andra frågor än den vi blev ombedda att besvara. Dessutom tycks kunskaperna, färdigheterna, modersmålsangivelserna och användningen variera mycket bland Sveriges judar, såväl med avseende på generation, hemort som födelseland, vilket gör det svårt att generalisera utifrån de befintliga källorna.

Vi avslutar rapporten med ett citat från Hugo Valentin (1964:221), som gäller jiddisch likaväl som det judiska folket och judisk kultur i stort:

Den svenska judeenheten tillhör det svenska samhället och är samtidigt en del av den judiska diasporan, en dualism, som berikat dess liv. Dess fortlevande är icke blott ett judiskt intresse utan ett svenskt. Ty det är icke den jämnstrukna uniformiteten utan de många tonernas samklang som skapar den nationella kulturens rikaste harmonier.

Referenser

Bannies, Marlene. 1994. Crossing Delancey to find Yiddish Movement. Course paper, Linguistics Department, University of San Diego.

Birnbaum, Solomon A. 1979. *Yiddish. A Survey and a grammar*. Toronto & Buffalo: University of Toronto Press.

Boyd, Sally. 1985. *Language survival. A study of language contact, language shift and language choice in Sweden*. (Doktorsavhandling i allmän språkvetenskap.) Gothenburg Monographs in Linguistics 6. Göteborg: Institutionen för lingvistik

Boyd, Sally. 1995. Språken i Sverige. Ahlsén, Elisabeth & Jens Allwood, red. *Språk i fokus*. Lund: Studentlitteratur.

Byström Janarv, Görel. 1993. Judendom. I *Gudastyrd vardag. Världsreligionerna i människors dagliga liv*. Stockholm: Utbildningsförlaget Brevskolan.

Diesing, Molly. 1990. Verb movement and subject position in Yiddish. *Natural Language and Linguistic Theory* 8, 41-79.

Dorian, Nancy. 1982. Defining the speech community to include its working margins. Suzanne Romaine (red.) *Sociolinguistic Variation in Speech Communities*. London:Arnold.

Ejerfelt, Lennart. 1971. Invandrare, minoriteter och deras trossamfund. Schwarz, David, red. *Identitet och minoritet. Teori och politik i dagens Sverige*. Stockholm: Awe/Gebers.

Fischer, David. 1996. *Judiskt liv. En undersökning bland medlemmar i Stockholms Judiska Församling*. (Doktorsavhandling i teologi vid Uppsala univ.) Spånga: Megilla Förlaget.

Fishman, Joshua A. 1987. Post-exilic Jewish languages and pidgins/creoles: two mutually clarifying perspectives. *Multilingua* 6:1, 7-24.

Fishman, Joshua A. 1991. *Yiddish: turning to life*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Fishman, Joshua A., ed. 1981. *Never say die! A thousand years of Yiddish in Jewish life and letters*. The Hague/Paris/New York: Mouton Publishers.

Fuks, Leo. 1987. The Romance elements in Old Yiddish. In Katz, Dovid, ed., 23-25.

Gordon, Hans & Lennart Grosin. 1973. *Den dubbla identiteten. Judars anpassningsmönster i historisk och psykologisk belysning*. Stockholm: CEBE Grafiska.

Hahn, Stefan, A. Brody & Wulff Fürstenburg. 1970. *Judarnas historia*. Stockholm: Prisma.

Hellquist, Elof. 1939/1970. *Svensk etymologisk ordbok*. Lund: Gleerups.

Horvath, Julia & Paul Wexler. 1994. Unspoken "languages" and the issue of genetic classification. *Linguistics* 32, 241–269.

Ilicki, Julian. 1988. *Den föränderliga identiteten. Om identitetsförändringar hos den yngre generationen polska judar som invandrade till Sverige 1968-1972*. (Doktorsavhandling i sociologi, Uppsala univ.) Åbo: Sällskapet för judaistisk forskning.

Internetsidorna "Judarna i Sverige", "Judarna i dagens Sverige-- församlingar och organisationer, " samt sökningar utifrån nyckelordet "Yiddish".

Jacobs, N. 1975. Yiddish origins and creolization. MA paper, University of Texas at Austin

Jiddisch-Kultur i Skandinavien. Tidskrift för Sällskapet för Jiddisch och Jiddisch Kultur i Sverige. Olika nummer, bl.a. det senaste.

Judarna i Göteborg. Broschyr utgiven av Judiska Församlingen i Göteborg. 1991.

Judisk Krönika. 1996. Årgång 64. Nr 1-4

Judiska gårdsfarihandlare i Sverige. 1996. Jacqueline Stare red. Stockholm. Judiska museet i Stockholm.

Katlev, Jan. 1986. Jiddisch. I Krag, Helen & Margit Warburg, red., *Der var engang - amol iz geven*. En bog om jødisk kultur og historie i det gamle Østeuropa, 93-110. København: Gyldendal.

Katz, Dovid, ed. 1987. *Origins of the Yiddish language*. Oxford winter symposium in Yiddish language and literature, 15-17 December 1985. Language & Communication, Vol. 7, Supplement. Oxford etc.: Pergamon.

Kerbel, Lennart. 1995. *Judiska ordspråk och talesätt. På jiddisch och svenska*. Spånga: Megilla-förlaget.

King, Robert D. 1987. Proto Yiddish Morphology. In Katz, Dovid, ed., 73-81.

- Källgren, Gunnel & Ellen F. Prince. 1989. Swedish VP-topicalization and Yiddish Verb-topicalization. *Nordic Journal of Linguistics* 12.1, 47-58.
- Levy, Hans W. 1995. *The Jewish Community of Gothenburg*. Lund: Institute of Jewish Culture.
- Lomfors, Ingrid. 1996. *Förlorad barndom. Återvunnet liv. De judiska flyktningbarnen från Nazityskland*. (Doktorsavhandling i historia vid Göteborgs univ.) Göteborg: Historiska institutionen.
- Marchand, James W. 1987. Proto Yiddish and the glosses: can we reconstruct Proto Yiddish? In Katz, Dovid, ed., 83-94.
- Mühlhäusler, Peter. 1984. Pidgin and creole German, relexification and biogrammar. In Sebba, Mark & Loreto Todd, eds. *Papers from the York Creole Conference Sept. 24-27, 1983. York Papers in Linguistics* 11. Department of Language, University of York.
- Nationalencyklopedin, Tionde bandet. 1993. Artiklarna *judar, judendom, jiddisch* m.fl., av Karl-Johan Illman, Tryggve Kronholm, Michal Rudawski, m.fl. 133-134, 225-233. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker.
- Platzack, Christer. 1986. COMP, INFL and Germanic word order. In Hellan, Lars & Kirsti Koch Christensen, eds. *Topics in Scandinavian syntax*, 185-234. Dordrecht: Reidel.
- Prince, Ellen. 1981. Topicalization, Focus movement, and Yiddish movement. A Pragmatic Differentiation. *Berkeley Linguistic Society* 7, 249-264.
- Rohlén-Wohlgemuth, Hilde. 1995. *Svensk-judisk litteratur 1775-1994*. En litteraturhistorisk översikt. Spånga: Megilla-förlaget.
- SST (Samarbetsnämnden för statsbidrag till trossamfund) Årsbok 1995. Älvsjö: SST.
- Santorini, Beatrice. 1995. Two types of Verb second in the history of Yiddish. In Battye, Adrian & Ian Roberts, eds. *Clause structure and language change*, 53-79. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Schulman, Salomon. 1991. *Natten läser stjärnor*. Jiddischdikter från ett desperat sekel. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion AB.
- Schulman, Salomon. 1996. *Jiddischland*. Bland rabbiner och revolutionärer. Nora: Bokförlaget Nya Doxa.
- Schulman, Salomon & Peter Rován. 1988. *Garva med Goldstein. De bästa judiska vitsarna*. Stockholm: Stehag Symposion.

- Schwarz, David. 1971. *Svensk invandrar- och minoritetspolitik 1945-1968*. Stockholm: Prisma.
- Silverman Weinreich, Beatrice, ed. 1988. *Yiddish Folktales*. Translated by Leonard Wolf. New York: Pantheon Books.
- Sterner Carlberg, Mirjam. 1994. *Gemenskap och överlevnad. Om den judiska gruppen i Borås och dess historia*. (Doktorsavhandling i socialt arbete vid Göteborgs univ.) Göteborg: Institutionen för socialt arbete.
- Svenson, Anna. 1995. *Nöden. En shtetl i Lund*. Årsskrift 77. Lund: Gamla Lund förening för bevarande av stadens minnen.
- Tägil, Sven. 1988. Judarna i Sverige. Broberg, Gunnar, Harald Runblom & Mattias Tydén red. *Judiskt liv i Norden*. Studia Multietnica Upsaliensia 6. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensia.
- Valentin, Hugo. 1964. *Judarna i Sverige*. Stockholm: Bonniers.
- Valentin, Hugo. 1970. *Judarnas historia i Sverige*. Kapitel i Hahn et al. rec.
- Weinreich, Max. 1980. *History of the Yiddish language*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Weinreich, Uriel. 1968. *Languages in contact*. The Hague/Paris: Mouton.
- Weinreich, Uriel & Beatrice. 1959. *Yiddish language and folklore. A selective bibliography for research*. 's-Gravenhage: Mouton.
- Wexler, Paul. 1981. Jewish interlinguistics: facts and conceptual framework. *Language* 57:1, 99-149.
- Wexler, Paul. 1990. *The schizoid nature of Modern Hebrew: a Slavic language in search of a Semitic past*. Wiesbaden.
- Wexler, Paul. 1991. Yiddish – the fifteenth Slavic language. A study of partial language shift from Judeo-Sorbian to German. *International Journal of the Sociology of Language* 91, 9-150.
- Wexler, Paul. 1994. Relexification and the issue of genetic classification. Talk given at the Tenth biennial conference of the Society for Caribbean linguistics, University of Guyana, August 24–27, 1994.
- Zitomersky, Joseph. 1988. The Jewish Population in Sweden, 1780-1980: An ethno-demographic study. Broberg, Gunnar, Harald Runblom & Mattias Tydén red. *Judiskt liv i Norden*. Studia Multietnica Upsaliensia 6. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensia.

Intervjuer/samtal med:

Mirjam Sterner Carlberg, Göteborg. 14 januari, 1997.
Izydor Sznajdman, Göteborg. 24 januari, 1997
Susanne Sznajderman-Rytz, Borås. 27 januari, 1997
David Fischer, Älvsjö. 27 januari, 1997
David Schwarz, Vällingby. 30 januari, 1997
David Beitner, Malmö. 31 januari, 1997
Anna Svenson, Lund. 17 mars, 1997.

Appendix 1. Karta över jiddischska dialektområden (ur Birnbaum 1979:95).

Appendix 2: Antalet och andelen judar i Sverige, 1787-1980. (ur Zitomersky, 1988: 122)

Appendix 3:

Jiddisch i Sverige

S. Boyd
970113

"Intervjustolpar" till kännare av församlingarna:

1. Enl Fischers undersökning av Stockholms församling har ca 25% av medlemmarna bra eller mycket bra kunskaper i jiddisch.

- a. Är det lika få i Göteborg/Malmö, eller fler, tror Du?
- b. Har du någon uppfattning om vilka dessa är (d.v.s. när de eller deras anfäder kom till Sverige?)
- c. Används jiddisch (vad du vet) av andra i Göteborg/Malmö än sådana som är medlemmar i församlingen?

2. Vilken roll spelar språket i församlingslivet?

- a. Formellt, i samband med gudtjänsterna?
- b. Informellt, i samtal mellan församlingsmedlemmar?
- c. Aktiviteter av olika slag (föreningslivet inom församlingen)?
- d. Undervisas det i eller på språket?
- e. Kulturella aktiviteter? T.ex. teater, musik, bokutgivning, underhållning, annat?
- f. Enstaka fraser eller ord som används när man f ö talar svenska?

3. Känner du till några (+/- offentliga) sammanhang där jiddisch används regelbundet utanför församlingslivet (t.ex. affärer, bokhandlar, mm)?

4. För övrigt används det i första hand i hemmen?

5. Vilken roll anser du språket har:

- a. för den etniska identiteten (som jude i allm och i Sverige i synnerhet)? Förekommer det att jiddisch används av icke-judar?

- b. för religionen (d.v.s. identiteten som troende eller praktiserande)? Rel till ortodox judendom? chassidismen?
- c. i förhållande till hebreiskan?
- d. Vilka positiva och ev negativa associationer finns till språket?
- d. Varför har användningen minskat (enl Fischers resultat)?

Jiddisch i Sverige

S. Boyd
970114

Frågor till infödda talare:

1. Var jiddisch det första språket Du lärde dig som barn? Fanns andra språk med i bilden?

- a. Kan du beskriva Din språkanvändning som barn (jiddisch + svenska eller annat språk)? Med vem, var, under vilka omständigheter?
- b. När Du gick i skolan? Med kompisar? (Fanns det andra jämnåriga som var tvåspråkiga?)
- c. Med vuxna släktingar/vänner som var tvåspråkiga?
- d. I samband med gudstjänster och helgfirande under barndom och ungdom.

2. Hur ser Din användning av jiddisch ut idag?

- a. Inom den egna familjen? Föräldrar och äldre släktingar fortfarande i livet?
- b. Med vänner?
- c. I religiösa sammanhang?
- d. Läs/skriva? Andra kulturella sammanhang (teater, musik m.m.)?

3. Känner du (till) många andra som liksom Du vuxit upp med jiddisch som modersmål?

- a. Är de födda i Sverige eller utomlands? Om det förra, när kom deras föräldrar eller anfäder till Sverige?

b. Använder andra som Du känner jiddisch ungefär som du gör (mer, mindre, andra sammanhang) ?

4. Hur ser gruppen jiddischtalare i Sverige ut i dag, vad Du känner till?

a. Finns det jiddischtalare bland dem som är födda i Sverige? (När i så fall kom deras anfäder hit?)

b. Använder de som kom som flyktingar i samband med andra världskriget, och som hade jiddisch som första språk fortfarande språket aktivt? Med sina barn?

c. Är de judiska polacker som kom under 60- och 70-talet talare? Använder de språket aktivt idag? Till sina barn?

5. Språkvariation:

a. Talas det annat än östjiddisch i Sverige? Finns det betydande dialektskillnader inom jiddisch i Sverige?

b. Använder man svenska ord ibland när man talar jiddisch i Sverige? Jiddischord när man talar svenska (med sådana som kan lite jiddisch)?

6. Vad är för Dig relationen mellan:

a. jiddisch och judendom som religion? jiddisch och ortodox judendom? chassidismen?

b. jiddisch och en judisk etnisk identitet? Finns det t.ex. icke-judar som är jiddisch-talare? (Tvärtom finns ju.)

c. Vad är jiddischs roll i förh. till hebreiska när det gäller den judiska identiteten och judendomen i Sverige?

7. I vilken utsträckning har jiddisch spelat roll i judisk kulturliv i Sverige? Vilken betydelse har Singers Nobelpris haft t.ex.?

**8. Förh i Israel (hebreiskans ställning)-- betydelse för
jiddisch i Sverige?**